

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ, ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΡΩΜΑΙΚΟ
ΚΟΣΜΟ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο επαγγελματικός αθλητισμός ως πρότυπο βίου κατά τον Γαληνό (*Προτρεπτικός*)
και τον Φιλόστρατο (*Γυμναστικός*)

ANNA ΠΕΡΟΥΤΣΗ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ ΦΟΙΤΗΤΗ: 2021ΛΟΣΠΟ27

ΑΘΗΝΑ, ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2023

Τριμελής επιτροπή:

Αθηνά Μπάζου, (επιβλέπουσα)

Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας
Κλασικής Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γραμματική Κάρλα, Καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας, Τμήμα
Φιλολογίας, Τομέας Κλασικής Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών

Ανδρέας Μιχαλόπουλος, Καθηγητής Λατινικής Φιλολογίας, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας
Κλασικής Φιλολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	4
1. <u>Ο αθλητισμός ως ωφέλιμη δραστηριότητα στην ελληνορωμαϊκή γραμματεία</u>	
1.1 Ο αθλητισμός ως μέσο προαγωγής της υγείας.....	6
1.2 Η παράδοση της φυσικής αγωγής ως παράγοντα πολεμικής ετοιμότητας.....	11
2. <u>Αυτοκρατορική περίοδος: το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο της εποχής του Γαληνού και του Φιλόστρατου σχετικά με τον επαγγελματικό αθλητισμό</u>	
2.1 Οι πρώτες αθλητικές συντεχνίες.....	14
2.2 Τα προνόμια των μελών των επαγγελματικών σωματείων.....	18
2.3 Η αντιφατική σχέση του επαγγελματικού αθλητισμού με τα αθλητικά ιδεώδη στον ρωμαϊκό κόσμο	20
2.4 Η μαρτυρία των φορέων γραφής: επαγγελματικός αθλητισμός, ανταγωνισμός και μαγεία: οι αγωνιστικοί κατάδεσμοί της εποχής.....	23
2.5 Ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος υπέρ του αθλητισμού.....	25

3.Όψεις και παθογένειες του επαγγελματικού αθλητισμού στον Προτρεπτικό και τον Γυμναστικό

3.1. Η έννοια και η ιεράρχηση του αθλητισμού ως κατώτερης τέχνης.....	31
3.2 Ο ρόλος και η ευθύνη του γυμναστή.	38
3.3 Η απόκλιση από την παραδοσιακή προπόνηση-προετοιμασία των πρωταθλητών.....	40
3.4 Οι επαγγελματίες αθλητές ως σύμβολα νωθρού και κακού πολεμιστή και οι αναφορές στον πόλεμο.....	46
3.5 Η ψυχή του αθλητή και του πρωταθλητή.....	51
3.6 Ο πρωταθλητισμός ως πρότυπο κακού τρόπου ζωής.....	53
3.7 Περιγραφές ασθένειας: πώς αποδίδεται το νοσηρό πρότυπο του επαγγελματία αθλητή στα δύο έργα.....	61
3.8 Ο πρωταθλητισμός ως πρότυπο μέσω αναφορών στα ζώα	64
3.9 Χρήματα, δωροδοκίες και διαφθορά.....	69
Συμπεράσματα	74
Βιβλιογραφία.....	77

Εικόνα εξωφύλλου:

Ψηφιδωτό: *Αθλητές σε πάλη* (Λουτρά και Γυμνάσιο Ρωμαϊκών Χρόνων Χαλκίδας).
Διαθέσιμη στο: Εφορία αρχαιοτήτων Εύβοιας
<https://www.efaeuv.gr/sites/baths/baths-gr.html> (Ημερ/νία ανάκτησης: 20/11/2023).

Εισαγωγή

Ένα καινοτόμο στοιχείο της ρωμαϊκής περιόδου είναι η καθιέρωση του επαγγελματικού αθλητισμού. Οι συγγραφείς της εποχής αναφέρθηκαν σε πτυχές που προσδιόρισαν το πρότυπο του επαγγελματία αθλητή. Δύο σημαντικά έργα τα οποία αποτελούν πηγές για το θέμα είναι ο *Προτρεπτικός ἐπ' ἰατρικὴν*, ή σύμφωνα με την πρώτη έκδοση, *Προτρεπτικός ἐπὶ τὰς τέχνας* του Γαληνού και ο *Γυμναστικός* του Φιλόστρατου. Ο ιατρός και φιλόσοφος Γαληνός και ο ρήτορας Φιλόστρατος, αμφότεροι συγγραφείς του 2^{ου} μ.Χ. αιώνα, αποτυπώνουν στα κείμενά τους, υπό το ξεχωριστό τους πρίσμα ο καθένας, το πνευματικό περιβάλλον της Δεύτερης σοφιστικής. Στη συγκεκριμένη εργασία θα προσεγγίσουμε την οπτική τους για τον αθλητισμό και τον πρωταθλητισμό στα δύο αυτά έργα τους.

Ο αθλητισμός στα χρόνια των δύο συγγραφέων αποκτά κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Κατά τη μετάβαση στην αυτοκρατορική περίοδο, οι αθλητικές και γυμναστικές συνήθειες της αρχαιοελληνικής παράδοσης δεν εφαρμόζονται πλέον. Η αντίληψη των Ρωμαίων αναφορικά με την άθληση και τη φυσική αγωγή μοιάζει να διαφοροποιείται και να απομακρύνεται από την αρχαιοελληνική, η οποία σε συνάρτηση με την έννοια του αθλητικού ιδεώδους αναδείκνυε τη σωματική άσκηση ως υψηλού επιπέδου μέσο εκπαίδευσης και αγωγής. Οι Ρωμαίοι αντιμετώπισαν τη συγκεκριμένη οπτική με δυσπιστία και ενέταξαν τον αθλητισμό κυρίως στο πλαίσιο της στρατιωτικής προετοιμασίας και της διασκέδασής τους. Παράλληλα εκτίμησαν τον αθλητισμό ως θέαμα, αφού στη δική τους παράδοση προτιμούσαν τα αιματηρά θεάματα και τις αρματοδρομίες.

Ως εκ τούτου, οι αθλητικοί και καλλιτεχνικοί αγώνες των Ελλήνων, παρά τις πρωτοβουλίες κάποιων αυτοκρατόρων να τους αναδείξουν, δεν συγκίνησαν ποτέ το ευρύ κοινό της εποχής. Ενδεικτικά, όταν το 167 π.Χ. μια ομάδα διακεκριμένων Ελλήνων καλλιτεχνών επισκέφτηκε τη Ρώμη για να συναγωνιστεί ενώπιον των θεατών, το κοινό προτίμησε αντί να απολαύσει το θέαμα να ζητήσει από τους διοργανωτές να υποχρεώσουν τους διαγωνιζόμενους μουσικούς να πυγμαχήσουν, όπως και έγινε, προς μεγάλη ικανοποίηση των παρευρισκομένων (ΔΚασσ.¹ 39.58).

² Αντίστοιχα ο M. Fulvius Nobilior ανέλαβε τη διοργάνωση των πρώτων αγώνων

¹ Οι συντομογραφίες των ονομάτων και των έργων των αρχαίων ελλήνων συγγραφέων προέρχονται από το *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας* του Montanari (2013), ενώ των λατινίων από το *Oxford Classical Dictionary* (2012⁴).

² Πρβλ. Newby (2002) 177-203 και Newby (2005) 85.

κατά τα αρχαιοελληνικά πρότυπα το 186 π.Χ. χωρίς επιτυχία, ενώ παρόμοιες πρωτοβουλίες επαναλήφθηκαν, χωρίς όμως ποτέ να μπορέσουν να ανταγωνιστούν τη μεγάλη δημοτικότητα του ιπποδρόμου και της αρένας.³

Παράλληλα οι Ρωμαίοι υιοθέτησαν την αρχαιοελληνική παλαίστρα ως θεσμό, ωστόσο την αντιλαμβάνονταν περισσότερο ως χώρο αναψυχής. Αντίστοιχα διατήρησαν το γυμνάσιο, αλλά το θεωρούσαν ως ένα κτήριο συμπληρωματικό των θερμών και ανεξάρτητο από την πνευματική διαπαιδαγώγηση των νέων. Υπό παρόμοιες συνθήκες αρκετά αρχαιοελληνικά θέατρα, όπως το μεγάλο θέατρο της Λάρισας, μετατράπηκαν σε αρένες.

Η επιφυλακτική στάση των Ρωμαίων απέναντι στα αρχαία ελληνικά ήθη δεν συνεπαγόταν και εγκατάλειψη του αθλητισμού. Αντίθετα, οι αθλητικές διοργανώσεις και οι χώροι άθλησης αυξήθηκαν, ενώ προστέθηκαν νέα θεάματα και πανηγύρεις. Για παράδειγμα, ο Ιούλιος Καίσαρ διοργάνωσε αγώνες για την ευχαρίστηση των Ρωμαίων το 45 π.Χ., οι οποίοι περιλάμβαναν ιπποδρομίες, μονομαχίες, θηριομαχίες και άλλα θεάματα (Suet. *Iul.* 39).⁴ Ως εκ τούτου, όπως θα διαπιστώσουμε, στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία ο αθλητισμός μοιάζει να απομακρύνεται από το αθλητικό ιδεώδες αλλά εξελίσσεται, αποκτώντας νέα χαρακτηριστικά.

Ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος αναφέρθηκαν στο πρότυπο του επαγγελματικού αθλητισμού της εποχής τους, και με αφορμή τα κείμενά τους θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε τις όψεις και τις πτυχές του, αφού αναφερθούμε στον αθλητισμό ως επαινετέα δραστηριότητα στον ελληνορωμαϊκό κόσμο στο 1ο κεφάλαιο. Παράμετροι όπως τα πρώτα αθλητικά σωματεία, η σχέση του πρωταθλητισμού με την καλοκαγαθία και το μέτρο, αλλά και παθογένειες οι οποίες συνδέονται με τον επαγγελματικό αθλητισμό των ρωμαϊκών χρόνων, όπως η σωματική και ψυχική καταπόνηση, ο φαύλος τρόπος ζωής, ή η διαφθορά, και οι οποίες περιγράφονται στα έργα⁵ *Προτρεπτικός* και *Γυμναστικός*, αποτελούν το θέμα της παρούσας εργασίας και θα αναπτυχθούν στα επόμενα κεφάλαια.

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στους καθηγητές μου, στην επιβλέπουσα κυρία Αθηνά Μπάζου καθώς και στην κυρία Γραμματική Κάρλα και στον κύριο Ανδρέα Μιχαλόπουλο, για την αμέριστη και πολύτιμη υποστήριξή τους.

³ Παπαθανασόπουλος (1976) 484-490.

⁴ Πρβλ. Κορομηλά (2004) 123, Νημάς (2021) 272-273.

⁵ Οι εκδόσεις που χρησιμοποιήθηκαν για το έργο *Προτρεπτικός* είναι της Boudon (2002) και για τον *Γυμναστικό* του Kayser (1871).

1. Ο αθλητισμός ως ωφέλιμη δραστηριότητα στην ελληνορωμαϊκή γραμματεία

1.1. Ο αθλητισμός ως μέσο προαγωγής της υγείας

Οι πρώτες μαρτυρίες για την ανάδειξη της σωματικής άσκησης ως μέσο προαγωγής της υγείας αποδίδονται στον Ηρόδικο τον Σηλυμβριανό και τον Ίκκο τον Ταραντίνο, οι οποίοι ήταν σύγχρονοι του Πλάτωνα. Η συμβολή τους θεωρείται σημαντική, καθώς ο πρώτος συνέδεσε για πρώτη φορά τις έννοιες της ιατρικής και της σωματικής άσκησης, ενώ ο δεύτερος ανέδειξε τη φυσική αγωγή ως επιστήμη. Ο Ηρόδικος δέχθηκε την κριτική των ιατρών της εποχής του, αλλά και του Πλάτωνα, καθώς συνέδεε κάθε ασθένεια με τον κακό τρόπο ζωής, ενώ πρότεινε ως θεραπεία τη γυμναστική και κυρίως την πολύωρη πεζοπορία. Ωστόσο ακόμη και οι επικριτές του αναγνώρισαν την αξία των λεγομένων του για την υγεία του ανθρώπινου οργανισμού. Είναι ενδεικτικό ότι ο συγγραφέας του ιπποκρατικού έργου *Περὶ διαίτης* υιοθέτησε τις συμβουλές του Ηρόδικου, προτείνοντας την εκτέλεση σωματικών ασκήσεων ως μέσο ενδυνάμωσης και διατήρησης της υγείας.

6

Ο Σωκράτης φέρεται να είχε διδαχθεί χορευτικές γυμναστικές ασκήσεις, οι οποίες ήταν ωφέλιμες για την πέψη, τον ύπνο και την ενδυνάμωσή του, γεγονός που επέσυρε πειράγματα από τους φίλους του. Αντίστοιχα, ο Πλάτων, θέτοντας ως απώτερο στόχο της αγωγής την ισορροπία της πνευματικής και της σωματικής ανάπτυξης, παρουσίασε τη γυμναστική ως τέχνη συναφή της ιατρικής, ως προς τη φροντίδα της σωματικής υγείας. Συγκρίνοντας τις δύο αυτές έννοιες με τη νομοθεσία και απόδοση δικαιοσύνης, υποστήριξε ότι η σωματική άσκηση πρέπει κατά τα πρότυπα της νομοθεσίας να μεριμνά για την εύρυθμη λειτουργία του σώματος, την υγεία και την ομορφιά του, και να δρα επ' αυτού. Αντίστοιχα, η επιστήμη της ιατρικής θα πρέπει, κατ' ανάλογο τρόπο με την άσκηση δικαιοσύνης, να αξιολογεί τις όποιες αποκλίσεις αυτής της ιδανικής κατάστασης και, όπου είναι εφικτό, να αναχαιτίζει τα αίτια των εν λόγω αποκλίσεων. Η γυμναστική δεν

⁶ Grensemann (1975) τ. 1, 15. Πρβλ. Pollak (2007) 136-137, 402. Για πληροφορίες αναφορικά με τον Ίκκο, τον Ηρόδικο, αλλά και τον Θέωνα από την Αλεξάνδρεια, επίσης σύγχρονό τους συγγραφέα επιστημονικών πραγματειών για τον αθλητισμό, πρβλ. και Decker (1995) 143-150, Moretti (1957) αρ. 307 και Jüthner (1969) 8-26.

θεωρείται απλώς νοητική τῶν νόσων διαιτητική, αλλά ως τέχνη η οποία, μέσω της κίνησης προλαμβάνει την καχεξία, αποβλέπει στην ευεξία και αποδίδει τη φυσική αρμονία και χάρη στο σώμα, αποκαθιστώντας το *οἰκεῖον κάλλος*.⁷

Αντίστοιχα, στους *Νόμους* του Πλάτωνα γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στα οφέλη της σωματικής άσκησης για την υγεία. Η γυμναστική κρίνεται ως απαραίτητη για τα παιδιά και προτείνεται να ξεκινά από νωρίς, όταν η ανάπτυξη του σώματος είναι ραγδαία. Η έλλειψη άσκησης προκαλεί αρνητικές επιπτώσεις στην παιδική υγεία, στο σώμα και την ψυχή.⁸ Αναφορικά με την εφαρμογή της φυσικής άσκησης, ο Πλάτων υπογραμμίζει ότι η υπερβολική γυμναστική δεν πρέπει να θεωρείται φιλογυμναστία, όπως αντίστοιχα η πολυμάθεια δεν ταυτίζεται με τη φιλοσοφία και τάσσεται υπέρ του μέτρου, σημειώνοντας ότι «*η ευεξία δεν σχετίζεται με τους πολλούς ή τους λίγους πόνους, αλλά με τους μέτριους*».⁹ Ο σκοπός της γυμναστικής κατά τον φιλόσοφο είναι να θέτει το σύνολο του μυϊκού συστήματος σε ισορροπημένη κίνηση, δίνοντας στο σώμα εξωτερική ευσημοσύνη, κάλλος και συμμετρία. Αντίθετα, το αγύμναστο σώμα χαρακτηρίζεται από *ἀμετρία* και απειλείται από την ασχήμια και τις ασθένειες.¹⁰ Ιεραρχώντας τις ευνοϊκές επιπτώσεις της σωματικής άσκησης, ο Πλάτων όριζε ως πρωταρχικές αξίες την ενδυνάμωση του σώματος, την υγεία και ως τρίτη αλλά εξίσου σημαντική, την ομορφιά. Αντίστοιχα, στο κείμενό του *Γοργίας* παραθέτει τις παραδοσιακές αρχές της αθηναϊκής κοινωνίας, αναφέροντας ως πρώτη την υγεία, κατόπιν το κάλλος και ως τρίτη τον πλούτο.¹¹ Οι απόψεις της εποχής υπέρ του αθλητισμού, επιβεβαιώνονται και από τον, σύγχρονο του Πλάτωνα, Ισοκράτη, ο οποίος προτείνει τη σωματική άσκηση όχι αποκλειστικά ως μέσο βελτίωσης της δύναμης, αλλά ως μέσο απόκτησης και διατήρησης της υγείας.¹²

Η έννοια της ευδαιμονίας ως υπέρτατης ανθρώπινης αξίας, τὸ εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν τὸν εὐδαίμονα, αποτελεί κυρίαρχη αντίληψη του Αριστοτέλη.¹³ Ως βασικός παράγων προσέγγισης της ευδαιμονίας λογίζεται η σωματική αρμονία, η οποία μπορεί να διασφαλιστεί από την υγεία, τη δύναμη και το κάλλος. Η σωματική αρμονία υπηρετείται από την γυμναστική και την ιατρική, οι οποίες μοιάζουν να

⁷ Πλάτ. *Γοργ.* 464b και 450a, 464a-b, 465b. Βλ. Pollak (2007) 402, Αλμπανίδης (2004) 264-265 και Αρβανιτάκης (1996) 264 κ.εξ.

⁸ Πλάτ. *Νόμ.* 7.788-789b.

⁹ Πλάτ. *Ἐρ.* 134b. Γενικά οι απόπειρες μετάφρασης στην παρούσα εργασία είναι της γράφουσας.

¹⁰ Πλάτ. *Σοφ.* 228a-229a.

¹¹ Πλάτ. *Γοργ.* 451e. Βλ. Αλμπανίδης (2004) 264-265.

¹² Ισοκρ. 1. 14-18.

¹³ Αριστοτ. *Πολ.* 1331b-1332a.

διαμορφώνουν μια κοινή επιστήμη περί την υγεία. Η διασφάλιση της σωματικής ανάπτυξης των νέων ορίζεται ως υποχρέωση της Πολιτείας.¹⁴ Ωστόσο, η επιδίωξη της βελτίωσης της σωματικής κατάστασης αποτελεί καθήκον του ίδιου του πολίτη, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*τοῖς μὲν γὰρ διὰ φύσιν αἰσχροῖς οὐδεις ἐπιτιμᾶ, τοῖς δὲ δι' ἀγυμνασίαν καὶ ἀμέλειαν*» (Αριστοτ. *Ἠθ. Νικ.* 1114a).¹⁵ Θεωρεί ότι η σωματική άσκηση πρέπει να χαρακτηρίζεται από την έννοια του μέτρου και όχι από καταπόνηση ή υπερβολές στο φαγητό, καθώς ο στόχος του αθλητή οφείλει να είναι η υγεία και όχι οι επιδόσεις στα αγωνίσματα.¹⁶ Σε συγγράμματά του, όπως στα *Περὶ πορείας ζώων*, *Περὶ ζώων κινήσεως*, *Περὶ ζώων μορίων* και *Μηχανικά* ο Αριστοτέλης διατύπωσε σημαντικές βιολογικές και κινησιολογικές παρατηρήσεις για τον ανθρώπινο οργανισμό, οι οποίες φαίνεται ότι συντέλεσαν στη διαμόρφωση των θεωριών του περί της γυμναστικής.¹⁷ Στα ιπποκρατικά κείμενα, η σωματική άσκηση αναφέρεται ως τέχνη κατεξοχήν φυλακτική της υγείας και της κατά φύση σωματικής διάθεσης.¹⁸ Οι γυμναστικές ασκήσεις θα πρέπει να εφαρμόζονται υπό τη μέριμνα αποκλειστικά ικανών και καλλιεργημένων γυμναστών, οι οποίοι έχουν γνώση της φύσης και των δυνάμεων των γυμνασίων, αλλά και της φυσιολογίας και της ανατομίας του ανθρώπινου σώματος.¹⁹ Όπως σημειώνεται, οι σύμμετρες ασκήσεις (*σύμμετροι πόνοι*) συμβάλλουν στη διατήρηση της υγιεινής και κατά φύσιν ευεξίας, καθώς είναι προσαρμοσμένες στην ηλικία, τον οργανισμό και τη δύναμη του εκάστοτε ασκούμενου, ενώ δεν πρέπει να εκτελούνται με ακραία ένταση, καθώς κάτι τέτοιο θα αποτελούσε σφάλμα: «*Ἐν τοῖσι γυμναστικοῖσιν αἱ ἐπ' ἄκρον εὐεξίαι σφαλεραί*» (Ιππ. *Ἀφ.* Γ.706). Επίσης στην ιπποκρατική συλλογή αναφέρονται συμβουλές για την καλή υγεία των αθλουμένων, κρίνοντας αναγκαία την εναλλαγή γυμναστικής και ανάπαυσης,²⁰ την ανάπαυση των *κοπιώντων* μελών του σώματος με παράλληλες ασκήσεις στα υπόλοιπα μέλη,²¹ ενώ υπογραμμίζεται η αναγκαιότητα των αποθεραπευτικών ασκήσεων, οι οποίες θα πρέπει να είναι ήπιες και χρονικά σύντομες. Παράλληλα, δίνεται έμφαση στη διατροφή των αθλητών για τη διασφάλιση της καλής υγείας τους, υποδεικνύοντας για παράδειγμα την αποφυγή

¹⁴ Αριστοτ. *Πολ.* 1336a.

¹⁵ Σε μετάφραση: «αν και δεν κατηγορούμε κάποιον που μειονεκτεί στο σώμα από τη γέννησή του, εντούτοις κατηγορούμε αυτούς που λόγω αμέλειας και έλλειψης γυμναστικής χαρακτηρίζονται από άσχημο σώμα».

¹⁶ Αριστοτ. *Πολ.* 1335-1339a.

¹⁷ Αλμπανίδης (2004) 265-266.

¹⁸ Ιππ. *Παραγγ.* Α.85.

¹⁹ Ιππ. *Άρχ.ίατρ.* Α.51.

²⁰ Ιππ. *Φύσ. άνθρ.* Α.31.

²¹ Ιππ. *Διαίτ. ύγ.* Α.623.

λήψης τροφής μέχρι κορεσμού και συμβουλευόντας τους παχύσαρκους ανθρώπους που θέλουν να χάσουν βάρος, να ασκούνται χωρίς να έχουν καταναλώσει φαγητό.²²

Στα κείμενα του Ξενοφώντα, η σωματική άσκηση προκρίνεται ως μέσο αγωγής των νέων, κατά τα πρότυπα της σπαρτιατικής εκπαίδευσης. Όπως σημειώνει ο Ιωάννης Χρυσάφης, συνοψίζοντας τις απόψεις του Ξενοφώντα για τα οφέλη της γυμναστικής στο εκπαιδευτικό σύστημα της πόλης, «*επιμελημένη άσκησης των πολεμικών, σεμνότης ήθους, αυστηρότατη πειθαρχία, λιτότης και σκληραγωγία είναι τα καθοριστικά στοιχεία που διασφαλίζουν την ευδαιμονία της πόλεως*».²³ Επίσης ο Πλούταρχος (1^{ος} αιώνας μ.Χ.) υποστηρίζει τη φυσική αγωγή κατά την παιδική ηλικία, σημειώνοντας ότι η σωματική ευεξία που αποκτούν οι άνθρωποι κατά την παιδική ηλικία, αποτελεί θεμέλιο για την υγεία τους κατά τη γηρατεία. Όπως υπογραμμίζει, η υγεία δεν αποκτάται μέσω της απραξίας και της οκνηρίας²⁴. Αντίστοιχα ο Λουκιανός (2^{ος} αιώνας μ.Χ.) αναφέρει ότι η γυμναστική προσφέρει μακροήμερευση και καλή υγεία κατά το βαθύ γήρας.²⁵

Σε παρόμοιο πλαίσιο, ο χειρουργός Άντυλλος προκρίνει τον αθλητισμό ως μέρος διατήρησης της υγείας. Στο σύγγραμμα *Περί βοηθημάτων*, αναφέρεται μεταξύ άλλων στην συμβολή της σωματικής άσκησης στην ανθρώπινη ευζωία. Αναφερόμενος στο περπάτημα, απαριθμεί τις ευεργετικές του επιπτώσεις: προσφέρει ηρεμία στην ψυχή, ωφελεί το πνεύμα, απομακρύνοντας τα «*διεφθαρμένα*» στοιχεία του και επαναφέροντάς το σε φυσιολογική κατάσταση, εκκενώνει την περιοχή του στήθους, προσφέρει διευκόλυνση της αναπνοής και χαλάρωση στα σημεία του οργανισμού που βρίσκονται σε ένταση, ενισχύει τα αισθητήρια όργανα και αναχαιτίζει κάθε κούραση. Διακρίνει δύο είδη περιπάτου, αυτόν που προσφέρεται για αναψυχή και αυτόν που προσφέρεται για θεραπεία, και αναλύει συγκεκριμένους τρόπους θεραπευτικής βάρδισης, ενδεικτικά το περπάτημα πάνω στις μύτες των ποδιών αντιμετωπίζει τις φλεγμονές του ματιού και τη δυσκοιλιότητα.²⁶ Αντίστοιχα άλλοι τρόποι άσκησης, όπως η ιππασία και το παιχνίδι

²² *Ιππ. Διαίτ. ύγ.*, Α.61.9. Πρβ λ. Αλμπανίδης (2004) 266-267.

²³ Χρυσάφης (1965) 112. Πρβλ. Ξεν. *Λακ.* 1.1-20.

²⁴ Πλούτ. 11. 135B.

²⁵ Λουκ. 37. 25-26. Πρβλ. Χρυσάφης (1965) 153-158, 161-166.

²⁶ Άντυλλος στον Ορειβάσιο, *Ίατρ. συν.* 6.21: «*Εκ τῶν Ἀντύλλου, περὶ περιπάτου, ἐκ τοῦ δ' λόγου τοῦ Περί ποιουμένων βοηθημάτων*».

με κρίκους κρίνονται επίσης ευεργετικοί, καθώς ενδυναμώνουν το σώμα, ενώ τα άλματα ενισχύουν τα κάτω άκρα.²⁷

Όπως διαπιστώνουμε, οι συγγραφείς του αρχαίου κόσμου δεν ήταν προκατειλημμένοι κατά του αθλητισμού ως μέσου προαγωγής της υγείας. Αντίθετα, θεωρούσαν τον αθλητισμό ωφέλιμο για τον οργανισμό. Ωστόσο οι απόψεις για τον πρωταθλητισμό και τις φθορές που αυτός συνεπάγεται για την υγεία, αποτέλεσαν αντικείμενο κριτικής, όπως θα δούμε στον *Προτρεπτικό* του Γαληνού και τον *Γυμναστικό* του Φιλοστράτου.

²⁷ Αντυλλος στον Ορειβάσιο, *Γατρ. συν.* 6.24: «Περὶ ἰππηλασίας», 6.26: «Περὶ κρικηλασίας», 6.31: «Περὶ ἀφαλμοῦ καὶ ἐξάλμοῦ». Πρβλ. Pollak (2007) 403-406.

1.2. Η παράδοση της φυσικής αγωγής ως παράγοντα πολεμικής ετοιμότητας

Ο αθλητισμός όμως ως έννοια συνδέθηκε ήδη από την εποχή του Ομήρου με την ανδρεία στον πόλεμο. Στην *Ιλιάδα*, οι αθλητές, οι οποίοι αριστεύουν στον πόλεμο, χαρακτηρίζονται από ευγενική καταγωγή αλλά και σωματική δύναμη,²⁸ ενώ στην *Όδύσσεια* προσδιορίζονται ως *έσθλοί*, δηλαδή επιδέξιοι και γενναίοι.²⁹ Στους αγώνες επιδεικνύονται οι ικανότητές τους, όπως θα έκαναν και στις μάχες, όπου θα πολεμούσαν μέχρι εσχάτων για να επικρατήσουν επί των αντιπάλων τους. Στο πρόσωπο των αθλητών συνεκφράζονται τα στοιχεία της σωματικής ισχύος, της πολεμικής εμπειρίας και του ψυχικού σθένους.³⁰

Η γυμναστική αποτελούσε θεμελιώδες χαρακτηριστικό για την καλλιέργεια της πολεμικής ετοιμότητας στη Σπάρτη. Οι Λακεδαιμόνιοι ασκούσαν συστηματικά ώστε να είναι άριστοι στον πόλεμο. Αντίστοιχα η φυσική αγωγή σε άλλες πόλεις του αρχαίου κόσμου όπως η Αθήνα, δεν είχε ως προτεραιότητα την προετοιμασία για τον πόλεμο, καθώς ο τρόπος ζωής των πολιτών δεν ήταν συνδεδεμένος με τη νοοτροπία της σκληρής πολεμικής εκπαίδευσης. Ωστόσο ο Πλάτων, αντίθετος με την επικρατούσα άποψη, εξέφρασε την πρόταση να καθιερωθούν κάποια αθλήματα, τα οποία να εξυπηρετούν αποκλειστικά στρατιωτικούς στόχους, στους τόπους εκγύμνασης. Με αυτόν τον τρόπο οι πολεμιστές θα είχαν δυνατότερο σώμα και θα ήταν περισσότερο θαρραλέοι.³¹

Παράλληλα η πολεμική προετοιμασία, όταν υπήρχε σχετική ανάγκη λόγω κάποιας σύρραξης, διεξαγόταν στους χώρους άθλησης, όπως αναφέρεται και στην *Είρήνη* (353-355) του Αριστοφάνη:

«καὶ γὰρ ἰκανὸν χρόνον ἀπ-

ολλύμεθα καὶ κατατε-

τρίμεθα πλανώμενοι

*εἰς Λύκειον κάκ Λυκείου σὺν δόρει σὺν ἀσπίδι.»*³²

Μοιάζει εντυπωσιακό το γεγονός ότι, αν και οι κάτοικοι της Αθήνας ασχολούνταν προαιρετικά με τη φυσική αγωγή, εντούτοις ήταν ασκημένοι σωματικά. Η

²⁸ *Ύλ.* 23.659.

²⁹ *Όδ.* 9.110.

³⁰ *Ύλ.* 23.374-375, 694-695 και *Όδ.* 9.237. Πρβλ. Harris (1964) 50 και Γογγάκη (2005) 250 - 251.

³¹ Πλάτ. *Νόμ.* 7.813d-e: «*γυμνάσια γὰρ τίθεμεν καὶ τὰ περὶ τὸν πόλεμον ἅπαντα τοῖς σώμασι διαπονήματα τοξικῆς τε καὶ πάσης ῥίψεως καὶ πελταστικῆς καὶ πάσης ὀπλομαχίας καὶ διεξόδων τακτικῶν καὶ ἀπάσης πορείας στρατοπέδων καὶ στρατοπεδεύσεων καὶ ὅσα εἰς ἰππικὴν μαθήματα συντείνει*». Βλ. Αρβανιτάκης (1996) 307.

³² Σε μετάφραση: «*για μεγάλο χρονικό διάστημα αλληλοσκοτωνόμαστε και εξαντλούμαστε στον χώρο του Λυκείου, παλεύοντας με δόρατα και ασπίδα*».

καθοριστική σημασία της καλής φυσικής κατάστασης των νέων ήταν γνωστή, κυρίως μετά τη νίκη στη μάχη του Μαραθώνα. Τα εξαιρετικά αποτελέσματα της σωματικής εκπαίδευσης γίνονται φανερά και από τη μαρτυρία του Ηροδότου, η οποία αναφέρει ότι στη μάχη οι Έλληνες επιτέθηκαν εναντίον των Περσών τρέχοντας πάνοπλοι και διανύοντας με αυτόν τον σαρωτικό τρόπο μια απόσταση περίπου 1500 μέτρων, δηλαδή 8 σταδίων: «*ἐνθαῦτα ὡς ἀπείθησαν οἱ Ἀθηναῖοι, δρόμῳ ἴεντο ἐς τοὺς βαρβάρους. ἦσαν δὲ στάδιοι οὐκ ἐλάσσονες τὸ μεταίχμιον αὐτῶν ἢ ὀκτώ*».³³ Αρκετοί σύγχρονοι ερευνητές αμφισβητούν την άποψη ότι μια ομάδα 10 χιλιάδων πολεμιστών, μεταφέροντας βαρύ οπλισμό, είχε τέτοια φυσική κατάσταση ώστε μπόρεσε να τρέξει μια τόσο μεγάλη απόσταση και κατόπιν κατόρθωσε να πολεμήσει με ορμή και να κερδίσει τη μάχη.³⁴ Αυτό ωστόσο που θεωρείται αδιαμφισβήτητο γεγονός είναι ότι ο άριστα γυμνασμένος στρατός, αμέσως μετά τη μάχη στον Μαραθώνα, επέστρεψε τάχιιστα στην Αθήνα για να επανδρώσει τις περιοχές της πόλης και του Πειραιά, οι οποίες κινδύνευαν να δεχθούν την επίθεση των Περσών.³⁵

Ο Αριστοφάνης (*Νεφ.* 986-987, 1002-1013) υποστηρίζει στο κείμενό του ότι αναμφίβολα οι πολεμιστές του Μαραθώνα αναπτύχθηκαν σωστά μέσω της σωματικής άσκησης:

*ἀλλ' οὖν ταῦτ' ἐστὶν ἐκεῖνα,
ἐξ ὧν ἄνδρας Μαραθωνομάχας ἡμῆ παιδεύσις ἔθρεψεν. (...)
ἀλλ' οὖν λιπαρός γε καὶ εὐάνθης ἐν γυμνασίοις διατρίψεις,
οὐ στωμύλλων κατὰ τὴν ἀγορὰν τριβολεκτράπελ' οἶάπερ οἱ νῦν,
οὐδ' ἐλκόμενος περὶ πραγματίου γλισχραντιλογεξεπιτίπτου·
ἀλλ' εἰς Ἀκαδήμειαν κατιὼν ὑπὸ ταῖς μορίαις ἀποθρέξει 1005
στεφανωσάμενος καλάμῳ λευκῷ μετὰ σῶφρονος ἡλικιώτου,
μίλακος ὄζων καὶ ἀπραγμοσύνης καὶ λεύκης φυλλοβολούσης,
ἦρος ἐν ὄρα χαίρων, ὅπταν πλάτανος πετέλα ψιθυρίζει.
ἦν ταῦτα ποῆς ἀγὼ φράζω,
καὶ πρὸς τούτοισιν ἔχῃς τὸν νοῦν, 1010
ἔξεις αἰεὶ*

³³ Ηρόδ. 6.112. Σε μετάφραση: «τότε, μόλις δόθηκε σε αυτούς το σύνθημα, οι Αθηναίοι ὄρμησαν ενάντια στους βαρβάρους. Η απόσταση δε, η οποία χώριζε τα δύο στρατεύματα, δεν ήταν μικρότερη των οχτώ σταδίων».

³⁴ Βλ. Σχετικά Donlan, Thompson (1976) 339-343, Howe, Wells (1982) 112, Hammond (1968) 28-29.

³⁵ Μουρατίδης (2010) 138-139.

στήθος λιπαρόν, χροιάν λαμπράν,
ὄμους μεγάλους, γλῶτταν βαιάν³⁶

Σε πολλά κείμενα αρχαίων συγγραφέων αποτυπώνεται η πεποίθηση ότι το υψηλό επίπεδο φυσικής κατάστασης ήταν καθοριστικό για την αποτροπή σοβαρών κινδύνων.³⁷ Ωστόσο με το πέρασμα του χρόνου, το χάσμα που διαμορφώθηκε μεταξύ των πολεμικών αναγκών και της μορφής που είχε λάβει η εκπαίδευση, η οποία, όπως αναφέραμε, βαθμιαία περιόριζε τον ρόλο της σωματικής αγωγής, οδήγησε στην καθιέρωση του θεσμού της *έφηβείας*. Ο μεταγενέστερος αυτός θεσμός είχε μεν ως επίκεντρο τη φυσική αγωγή, αλλά επικεντρωνόταν στην πολεμική προετοιμασία.³⁸

Από την αγωνιστική συμμετρία των ομηρικών αθλητών και πολεμιστών, μέχρι την πίστη στην ανωτερότητα των πολεμικών αθλητών, όπως αυτή εκφράζεται από συγγραφείς όπως ο Πausanias, γίνεται φανερή η αντίληψη των αρχαίων ότι η μαχητικότητα του αθλητή αποτελούσε εγγύηση ότι η συμπεριφορά του στον πόλεμο, συνάρτηση της οποίας θα είναι η σωτηρία της πατρίδας του, θα ήταν η ανάλογη.³⁹ Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, μελετώντας τον *Προτρεπτικό* και τον *Γυμναστικό*, η συγκεκριμένη πεποίθηση σταδιακά θα έχει αλλάξει. Τα αγωνιστικά ήθη σταδιακά μεταβλήθηκαν και οι επαγγελματίες αθλητές συχνά εμφανίζονται ως αστράτευτοι, και όχι ετοιμοπόλεμοι. Την αιτία θα τη μελετήσουμε στη συνέχεια.

³⁶ Σε μετάφραση: «με όλα αυτά, ο τρόπος μου ανέθρεψε άνδρες Μαραθωνομάχους (...) στα γυμνάσια θα περνάς τον χρόνο σου, ως όμορφος νέος · η αγορά θα σου είναι ξένη, εκεί όπου οι νέοι φοιτούν και μιλούν ακατάπανστα· δεν θα έλκεσαι από ασήμαντες και πονηρές δίκες · η Ακαδημία και οι ιερές ελιές της είναι τόπος για εσένα· κάτω εκεί θα τρέχεις με έναν συνομήλικό σου, τίμιο νέο, με λεπτό καλάμι στεφανωμένος, θα μυρίζεις ωραία, ζέγνοιαστη φυλλοβόλος λεύκα· και η ανοιξιάτικη χαρά σου, όπως θα μιλά σιγά ο πλάτανος στη φτελιά. Εάν δεχθείς τις συμβουλές μου αυτές, και εάν η σκέψη σου βρεθεί κοντά τους, θα έχεις πάντα δυνατό στήθος, λαμπερή όψη, μεγάλους ὄμους και κοντή γλώσσα». Βλ. σχετικά και Kyle (1998) 103-127.

³⁷ Ενδεικτικά: Πλάτ. *Νόμ.* 832, Πλάτ. *Πολ.* 403, Δημ. 24.114, Ξεν. *Απομν.* 3.12 (αλλά και πολύ μεταγενέστερα, όπως Λουκ. 37. 15).

³⁸ Η *έφηβεία* καθιερώθηκε πιθανότατα αμέσως μετά από την ήττα της Αθήνας στη μάχη της Χαιρώνειας (338 π.Χ.). Μέσω του ειδικού αυτού θεσμού, οι νέοι 18 ετών προετοιμάζονταν για τον πόλεμο, σε χρονικό πλαίσιο δύο ετών. Βλ. Γιαννικόπουλος (1990) 64-73. Για τον θεσμό της *έφηβείας*, βλ. και Μαρτου (1961) 163-168, Pelekidis (1962) 349-350, Reinmuth (1971) 121-138, Παυλίνης (1977) 274, Gehrke (1997) 1071-1075, Bayliss (2002) 85-88.

³⁹ Πρβλ. Πaus. 6.2.9, 6.3.2, 6.3.14, 6.4.6., 6.7.5, 6.8.6, 6.14.12, 6.15.2, 6.16.2. Πρβλ. Γογγάκη (2005) 251-264.

2. Αυτοκρατορική περίοδος: το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο της εποχής του Γαληνού και του Φιλόστρατου σχετικά με τον επαγγελματικό αθλητισμό

2.1. Οι πρώτες αθλητικές συντεχνίες

Κατά την εποχή του Γαληνού και του Φιλόστρατου, τον 2^ο μ.Χ. αιώνα δηλαδή, τα επαγγελματικά αθλητικά σωματεία παγιώνονται ως πρακτική. Οι συντεχνίες των αθλητών αποτελούν έναν θεσμό ο οποίος καταγράφεται για πρώτη φορά στην αρχή της αυτοκρατορικής περιόδου. Στόχος των συντεχνιών ήταν η αναγνώριση ειδικών προνομίων στους εκπροσώπους του επαγγελματικού αθλητισμού της εποχής από τον εκάστοτε Ρωμαίο αυτοκράτορα, καθώς και η προαγωγή των κοινών συμφερόντων των αθλητών. Η σύσταση καλλιτεχνικών συντεχνιών, η οποία είχε προηγηθεί ήδη από το 300 π.Χ. περίπου, μοιάζει να επηρέασε τους αθλητές, συντελώντας στην ίδρυση των επαγγελματικών σωματείων τους. Μάλιστα κάποιες φορές καταγράφεται η συνεργασία επαγγελματιών αθλητών και καλλιτεχνών στα ίδια σωματεία, με σκοπό την αποτελεσματικότερη διαχείριση των κοινών αιτημάτων τους.⁴⁰

Η παλαιότερη επιβεβαιωμένη μαρτυρία σχετικά με την ύπαρξη αθλητικών σωματείων βρίσκεται σε επιγραφή του 1^{ου} π.Χ. αιώνα, η οποία προέρχεται από την Ερυθραία της Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με το κείμενο της επιγραφής, οι συντεχνίες αθλητών ήταν δύο: *οί από τῆ[ς] οἰκουμένης ἱερονίκαί* και *οί από τῆ[ς] οἰκουμένης ἀθληταί*. Στο σωματείο των «*ἱερονικῶν*» μπορούσαν να εγγραφούν ως μέλη αποκλειστικά όσοι είχαν το πλεονέκτημα να έχουν νικήσει στους ιερούς αγώνες. Αντίθετα, οι *ἀπό τῆ[ς] οἰκουμένης ἀθληταί* δέχονταν ως μέλος στις τάξεις του σωματείου τους κάθε αθλητή, νικητή ή νικημένο.⁴¹

Το σωματείο των ιερονικών ήταν στενότερα συνδεδεμένο με την παράδοση και έχαιρε μεγαλύτερης αίγλης. Μέσω της μαρτυρίας των επιγραφών φανερώνεται ότι το σωματείο εκπροσωπείτο σε μεγάλες πόλεις της εποχής, όπως στην Έφεσο, τη Σμύρνη, στις Τράλλεις, στη Μίλητο, στη Θυάτειρα και στην Ιεράπολη.⁴²

Η δεύτερη συντεχνία των επαγγελματιών αθλητών, *οί από τῆ[ς] οἰκουμένης ἀθληταί*, αναφέρεται επισήμως και ως *σύνοδος ξυστική περιπολιστική τῶν περὶ τον Ἡρακλέα*. Τα μέλη της συντεχνίας έκαναν περιοδείες σε όλη τη ρωμαϊκή

⁴⁰ Forbes (1955) 197-227, 242, Pleket (1975) 206 και Giovannini (1993) 273.

⁴¹ Forbes (1955) 197, Αλμπανίδης (2004) 298 -299 και Μουρατίδης (2010) 417.

⁴² Forbes (1955) 240-241, Αλμπανίδης (2004) 299 και Μουρατίδης (2010) 418.

επικράτεια, συμμετέχοντας σε αγώνες και αποκομίζοντας μεγάλα χρηματικά ποσά ως έπαθλο. Ο χαρακτήρας της *ζυστικής περιπολιστικής* συνόδου ήταν οικουμενικός και συγκροτείτο από αντίστοιχα τοπικά σωματεία αθλητών. Κατά τον 1^ο μ.Χ. αιώνα εκτιμάται ότι κάθε πόλη της Ανατολής διέθετε πιθανότατα το δικό της επαγγελματικό σωματείο.⁴³ Με τη σύμπραξη της εκάστοτε τοπικής συντεχνίας συστηνόταν μια πρόσκαιρη σύνοδος με τον τίτλο «*σύμπαρς ζυστός*» και διοργανώνονταν αθλητικές αναμετρήσεις, στις οποίες συμμετείχαν επιχώρια αλλά και περιοδεύοντα μέλη. Παράλληλα οι αθλητές που μετακινούνταν από πόλη σε πόλη, κατά κανόνα αντιπροσώπευαν την ιδεολογία του Ρωμαίου αυτοκράτορα και αυτός, από την πλευρά του τους διατηρούσε υπό τη θεσμική του προστασία.⁴⁴

Ένα παράδειγμα διακεκριμένου Ρωμαίου περιοδονίκη είναι αυτό του Τιβέριου Κλαύδιου Πατρόβιου, με καταγωγή από την Αντιόχεια της Συρίας. Ανακηρύχθηκε ολυμπιονίκης στην πάλη σε τρεις διαδοχικούς Ολυμπιακούς Αγώνες (πιθανόν το 49, το 53 και το 57 μ.Χ.), ενώ έλαβε τον τίτλο του περιοδονίκη νικώντας ακόμα και σε αγώνες στη Νεάπολη της Ιταλίας. Όταν ήρθε στη Ρώμη, του απενεμήθηκε ο τίτλος του Ρωμαίου πολίτη από τον Νέρωνα.⁴⁵

Πιθανολογείται ότι η βασική έδρα των αθλητικών σωματείων ήταν αρχικά η Έφεσος ή οι Σάρδεις. Ωστόσο, από το κείμενο ενός τιμητικού ψηφίσματος μαρτυρείται η πληροφορία ότι αρχικά οργανώθηκε μια οικουμενική ομοσπονδία αθλητικών ενώσεων, η οποία διαλύθηκε και κατόπιν ανασυγκροτήθηκε υπό την επίβλεψη του αυτοκράτορα στη Ρώμη κατόπιν αιτήματος των ίδιων των αθλητών. Πλήθος επαγγελματιών αθλητών εγκαταστάθηκε στην πρωτεύουσα, έχοντας την αμέριστη υποστήριξη του κράτους και η αιώνια πόλη καθιερώθηκε ως έδρα των επαγγελματιών αθλητών.⁴⁶

Ως προστάτης και έμβλημα των αθλητικών ενώσεων της εποχής μνημονεύεται ο Ηρακλής, ο οποίος καθιέρωσε κατά την παράδοση τους Ολυμπιακούς Αγώνες και παράλληλα ενσάρκωνε τη φυσική ισχύ. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο η μια από τις αθλητικές ενώσεις διατηρούσε τον τίτλο, όπως είδαμε, «*σύνοδος ζυστική περιπολιστική τῶν περὶ τον Ἡρακλέα*» και με τον όρο

⁴³ Gardiner (1967) 107.

⁴⁴ Forbes (1955) 243, Pleket (1973) 207 και Αλμπανίδης (2004) 299.

⁴⁵ Bengtson (1983) 87.

⁴⁶ Forbes (1955) 244, Gardiner (1967) 107 και Αλμπανίδης (2004) 300. Για τη μεταφορά της έδρας βλ. σχετικά και Pleket (1973) 213-214.

αυτόν προσδιορίζεται σε κείμενα επιγραφών.⁴⁷ Η συντεχνία έφερε επίσης την επωνυμία «*ζυστική*», λόγω του «*ζυστού*», δηλαδή του, ανοιχτού στο πλάι, σκεπαστού χώρου στη νότια πλευρά του γυμνασίου, ο οποίος λειτουργούσε ως τόπος προπόνησης των αθλητών, παρέχοντας καθαρό αέρα και προστασία από τα καιρικά φαινόμενα.⁴⁸ Επικεφαλής της κάθε αθλητικής ένωσης ήταν ο *ζυστάρχης*, ή αλλιώς *ἀρχιερεὺς τοῦ ζύμπαντος ζυστοῦ* ή *ἱερός*, ο οποίος διοριζόταν από τον αυτοκράτορα στη Ρώμη. Πρόκειται για ισόβιο αξίωμα, το οποίο αναφέρεται σε επιγραφές ως «*ζυστάρχης διὰ βίου*».⁴⁹

Ο ζυστάρχης κατείχε την προεδρία των επαρχιακών αγώνων και την επίβλεψη της συμπεριφοράς των συμμετεχόντων αθλητών κατά τη διεξαγωγή τους. Στις αρμοδιότητές του φαίνεται να περιλαμβάνεται η επιλογή των διαγωνιζομένων, το ύψος του χρηματικού ποσού το οποίο θα δινόταν ως έπαθλο, η μέριμνα για τα αγάλματα που στήνονταν προς τιμήν των νικητών και η μεταφορά των συλλογικών αιτημάτων προς τον αυτοκράτορα. Ωστόσο οι αρμοδιότητες και οι υποχρεώσεις του ζυστάρχη δεν έχουν αποσαφηνιστεί πλήρως, και είναι πιθανό να αποτελούσαν συνάρτηση των προσωπικών διαθέσεων του εκάστοτε αξιωματούχου της συνόδου κατά κάποιο τρόπο, όπως λειτουργούν οι πρόεδροι των αθλητικών συλλόγων της εποχής μας. Σε αρκετές περιπτώσεις ο ζυστάρχης ανακηρυσσόταν βουλευτής, στρατηγός, ή επικεφαλής των Ελλανοδικών, γεγονός που φανερώνει το κύρος του.⁵⁰

Μια χαρακτηριστική μαρτυρία για το αξίωμα παρατίθεται από τον ιστορικό Αμμιανό Μαρκελλίνο (330 -395 μ.Χ.), περιγράφοντας την επιβλητική εμφάνισή του ζυστάρχη κατά την τέλεση των καθημερινών καθηκόντων του – η συγκεκριμένη εμφάνιση περιλάμβανε ένδυμα από βασιλική πορφύρα και στεφάνι στο κεφάλι.⁵¹ Κατά κανόνα το αξίωμα λάμβαναν κάποιοι εξαιρετικοί αθλητές, συχνά βαρέων αθλημάτων. Για παράδειγμα μνημονεύεται ο Τιβέριος Κλαύδιος Ρούφος από τη Σμύρνη, εξαιρετικός αθλητής στο παγκράτιο.⁵²

Ο θαυμασμός του κοινού και των αξιωματούχων προς τον συγκεκριμένο επαγγελματία αθλητή αντανakλάται στις πηγές, φανερώνοντας ότι ο ζυστάρχης

⁴⁷ IG 14.1054, 1055, 1105, 1107, 1109. Άλλη αντίστοιχη επωνυμία είναι «*ἱεραὶ σύνοδοι τῶν Ἡρακλειστῶν*». Το πρότυπο του Ηρακλή συνάρπαζε τους ασχολούμενους με τον αθλητισμό. Η ιδιότητα του Ηρακλή ως ιδρυτή των Ολυμπιακών Αγώνων αποτελεί σημείο αναφοράς σε αρχαίες πηγές: βλ. Διόδ. 4.14.1-2, Διον. Λυσ. 30, Πανσ. 5.7.9, Φιλόστρ. *Απολλ.* 8.18. Βλ. Χατζηφραϊμιδής (2005) 36.

⁴⁸ Μουρατίδης (2010) 418 - 419. Σχετικά με το θέμα βλ. και Decker, Thuillier (2004) 121-123.

⁴⁹ Αλμπανίδης (2004) 300 - 301 και Forbes (1939) 473 - 474.

⁵⁰ Forbes (1955) 248.

⁵¹ Μουρατίδης (2010) 419.

⁵² Forbes (1955) 248 και Gardiner (1967) 52.

ήταν, κατά κανόνα, ένα δημοφιλέστατο πρόσωπο. Ενδεικτικά, οι Ηλείοι σε ψήφισμα προς τιμήν ενός ξυστάρχη, αναφέρουν ότι παρέμεινε στην Ολυμπία όπου προπονήθηκε, τήρησε τους παραδοσιακούς κανόνες, ενώ κατά τη διάρκεια των αγώνων μνημονεύεται ότι στάθηκε αντάξιος του Ολυμπίου Διός, της προετοιμασίας και της φήμης του. Αντίστοιχα, η πόλη της Σμύρνης, τόπος καταγωγής του αθλητή, του αφιέρωσε αναθηματική επιγραφή: «στον Τιβέριο Κλαύδιο Ρούφο, συμπολίτη, νικητή πολλών αγώνων, νικητή ιερών αγώνων, μέλος της συνόδου, ξεχωριστό μεταξύ των συγχρόνων του παγκρατιαστών για τη γενναιότητα και την κοσμιότητά του, ενώ λόγω της γνωριμίας του με την οικογένεια του αυτοκράτορα έλαβε την κληρονομική εποπτεία κάθε αγώνα που διεξάγεται στη Σμύρνη. Η πόλη τού απέδωσε τιμές με δικά της έξοδα, όπως τον είχαν τιμήσει οι Ηλείοι».⁵³

Εκτός από τον ξυστάρχη, οι επαγγελματικές αθλητικές ενώσεις απαρτιζόνταν και από άλλους αξιωματούχους, κατά κανόνα παλαίμαχους νικητές αγώνων, όπως ήταν ο *ἀργυροταμίας* και ο *γραμματεύς*, αλλά και από αρχίατρο, ο οποίος διοριζόταν με έξοδα του αυτοκράτορα.⁵⁴ Ο *ξυστάρχης* και οι υπόλοιποι επικεφαλής των αθλητικών σωματείων έφεραν τον τίτλο *παράδοξοι* ή *παράδοξόνικες*.⁵⁵ Οι αθλητές οι οποίοι επιτύγχαναν νίκη σε πάλη και παγκράτιο κατά την ίδια μέρα στους Ολυμπιακούς Αγώνες, προσφωνούνταν με τη φράση «*Χαῖρε παράδοξε*» και θεωρούνταν διάδοχοι του Ηρακλή (*οἱ Ἄφ' Ἡρακλέους*)⁵⁶ διότι, κατά την παράδοση, ο πρώτος ο οποίος κατόρθωσε κάτι τέτοιο ήταν ο συγκεκριμένος ήρωας. Πρόκειται για σπάνιο κατόρθωμα, που μόλις επτά αθλητές των συνόδων μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν. Ως πρώτος μετά τον Ηρακλή αναφέρεται ο Κάπρος από την Ήλιδα, έπειτα από νίκη επί του Κλειτομάχου από τη Θήβα (Παυσ. 5.21.10). Ο Κάπρος χαρακτηρίστηκε ως ο *πρῶτος ἄφ' Ἡρακλέους*, ενώ αντίστοιχα ο μεταγενέστερός του Νικόστρατος, ως *ἕβδομος ἄφ' Ἡρακλέους* (Λουκ. 59. 9).⁵⁷

⁵³ Van Nijf (2004) 197.

⁵⁴ Μουρατίδης (2010) 418.

⁵⁵ Forbes (1939) 473-474. Για τον όρο *Παράδοξος*, βλ. Shelton (1989) 207 και Schneider (1949) 1166.

⁵⁶ Παυσ. 5.21.10. Για την προσφώνηση «*παράδοξος*» μετά από νίκη σε πυγμαχία και παγκράτιο: App. *Επικτ. Διατρ.* 2.18.22.

⁵⁷ Πρβλ. Pleket (1973) 197-227, Forbes (1939) 473-474, Poliakoff (1989) 295-298 και Μουρατίδης (2010) 419-420.

2.2 Τα προνόμια των μελών των επαγγελματικών σωματείων

Όπως θα διαπιστώσουμε μελετώντας τα κείμενα του Γαληνού και του Φιλόστρατου, αλλά και άλλες πηγές της εποχής, οι επαγγελματίες αθλητές δέχονται κριτική, λόγω των εξαιρετικών αγαθών, απαλλαγών και διευκολύνσεων που τους είχαν παραχωρηθεί. Το σωματείο των ιερονικών απολάμβανε κορυφαίας αίγλης, όπως αναφέραμε. Ο Μάρκος Αντώνιος σε επιστολή του (33/32 π.Χ.) αναφέρεται στα προνόμια που απολάμβαναν τα μέλη της συγκεκριμένης συντεχνίας, τα οποία ήταν αξιοπρόσεκτα: εξαίρεση από τις στρατιωτικές υποχρεώσεις, απαλλαγή από λειτουργίες (*munera*), επιχορηγήσεις, δωρεάν σίτιση, παροχή προσωπικής ασφάλειας, δικαίωμα να φορούν ερυθρό πορφυρό ένδυμα, δικαίωμα «είσέλασης», δηλαδή θριαμβευτικής εισόδου στην πόλη και κράτηση προνομιακής θέσης στις δημόσιες θρησκευτικές τελετές.⁵⁸ Αναμφίβολα οι ιερονικές αθλητές αποτελούσαν μια εκλεκτή και προνομιούχο κοινωνική ομάδα κάθε πόλης, στην οποία χορηγούνταν και χρηματικά ποσά, τα *όψωνια*. Μέσα από κείμενα πατύρων της Ερμόπολης του 3^{ου} αιώνα (253-260 μ.Χ) προκύπτει ότι οι ιερονικές εξασφάλιζαν *όψωνια* ύψους 180-200 δραχμών μηνιαίως.⁵⁹ Όπως επισημαίνει σχετικά ο Pleket, ο όρος *όψωνιο* έχει τη σημασία του μισθού των κλασικών χρόνων, μιας κατά κάποιο τρόπο «δια βίου σύνταξης».⁶⁰

Επιστολές μεταξύ του αυτοκράτορα Τραϊανού και του αυτοκρατορικού αντιπροσώπου Πλίνιου αναφέρονται στις διαπραγματεύσεις αναφορικά με τα προνόμια, τις ανταμοιβές και τα αιτήματα των επαγγελματιών αθλητών.⁶¹ Σε πολλές περιπτώσεις, για να τιμήσουν τον χορηγό αυτοκράτορα, οι αθλητές έδιναν στη συντεχνία το αντίστοιχο όνομα, όπως για παράδειγμα «*σύννοδος Αδριανού*».⁶² Ωστόσο, εκτός από την υποστήριξη των αυτοκρατόρων, η συντεχνία λάμβανε δωρεές και από ιδιώτες. Από την πλευρά τους, οι ιερονικές δεσμεύονταν να μεριμνούν για τη διοργάνωση αγώνων και την αθλοθέτηση βραβείων, ενώ τα μέλη του σωματείου είχαν την υποχρέωση να καταβάλλουν συνδρομή προς αυτό, πλην λίγων εξαιρέσεων.⁶³

⁵⁸ Robinson (1979) 161 και Van Nijf (2004) 198 -200. Βλ. και Forbes (1955) 239.

⁵⁹ Χατζηεφραιμίδης (2005) 42.

⁶⁰ Pleket (1973) 204.

⁶¹ Plin. *Lett.* 39, 40, 118, 119. Πρβλ. Miller (1991) 85-86.

⁶² Χατζηεφραιμίδης (2005) 35.

⁶³ Forbes (1955) 240-241, Αλμπανίδης (2004) 299 και Μουρατίδης (2010) 418.

Η δεύτερη συντεχνία των επαγγελματιών αθλητών, η *σύνδοδος ξυστική περιπολιστική τῶν περὶ τον Ἡρακλέα*, δηλαδή *οἱ ἀπὸ τῆ[ς] οἰκουμένης ἀθληταί*, απολάμβανε επίσης σημαντικών προνομίων. Σε αντίθεση με τους ιερούς αγώνες, στους οποίους κατά την αρχαιοελληνική παράδοση το μοναδικό έπαθλο ήταν ένα δάφνινο στεφάνι, στις αθλητικές διοργανώσεις της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής περιόδου, στις οποίες λάμβαναν μέρος τα μέλη του σωματείου, οι αμοιβές ήταν είτε 3.000 είτε 6.000 δραχμές. Πρόκειται για τους *ημιταλαντιαίους* (μισό τάλαντο ισοδυναμούσε με 3.000 δραχμές) και *ταλαντιαίους* αγώνες (ένα τάλαντο ήταν ίσο με 6.000 δραχμές). Τα συγκεκριμένα ποσά που λάμβαναν οι περιοδεύοντες αθλητές θεωρούνται αρκετά υψηλά για τα δεδομένα της εποχής, αν αναλογιστούμε ότι οι ετήσιες απολαβές του ειδικευμένου εργάτη υπολογίζονται στις 350-500 δραχμές, ενώ οι αντίστοιχες του Ρωμαίου στρατιώτη στις 225-300 δραχμές.⁶⁴ Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι αθλητές συμμετείχαν στους ιερούς αγώνες με έπαθλο τον κότινο και ανεξάρτητα από αυτό συμμετείχαν σε αγώνες με βραβεία χρήματα ή αντικείμενα αξίας, ώστε ακόμα και όσοι προέρχονταν από φτωχές κοινωνικές ομάδες να μπορούν να βιοπορισθούν.⁶⁵

⁶⁴ Αλμπανίδης (2004) 299.

⁶⁵ Van Nijf (2004) 196.

2.3 Η αντιφατική σχέση του επαγγελματικού αθλητισμού με τα αθλητικά ιδεώδη στον ρωμαϊκό κόσμο

Στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, και ιδιαίτερα στην αρχαία Αθήνα, όπως προαναφέρθηκε, η σωματική άσκηση αποσκοπούσε στη διαμόρφωση του *καλοῦ κάγαθοῦ* ανδρός, μέσω της σύμμετρης ανάπτυξης του σώματος και του πνεύματος και της παράλληλης εξάσκησης των νοητικών και των σωματικών δυνατοτήτων. Η «επαγγελματική ενασχόληση» με τον αθλητισμό αντιμετωπιζόταν συχνά με καχυποψία.⁶⁶ Η συμμετοχή στους αγώνες συνδεόταν με την υλικά ανιδιοτελή επιθυμία τους για δόξα (*κλέος*) και ηθική καταξίωση. Ως εκ τούτου η ανάδειξη του επαγγελματικού αθλητισμού κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, ως έννοια μοιάζει αντίθετη προς τα αρχαιοελληνικά αθλητικά ιδεώδη, στα οποία κυριαρχούσαν οι έννοιες του μέτρου και της καλοκαγαθίας. Το ζήτημα απασχόλησε τους ειδικούς. Για παράδειγμα κατά τον N. Gardiner, ανεξάρτητα από κάποιες εξαιρέσεις, ο επαγγελματικός αθλητισμός αποτελεί «*Νέμεση της υπερβολής*» και «*θάνατο του γνήσιου αθλητισμού*», ενώ αντίστοιχη είναι και η άποψη του B. Κύρκου. Αντίθετα, ερευνητές όπως ο Σ. Γιάτσης, δεν θεωρούν ότι τα επαγγελματικά σωματεία κατέστρεψαν τον αθλητισμό.⁶⁷

Ως ένα σημαντικό «πλήγμα», το οποίο επέφερε ο επαγγελματισμός στους αθλητές, αναφέρεται η απώλεια της μετριοφροσύνης. Η τάση για αυτοπροβολή ώθησε τους επαγγελματίες αθλητές να προσδιορίζονται στις επιγραφές με τίτλους όπως «*πρῶτος ανθρώπων*», «*ἀπαράμιλλος*», «*μόνος και πρῶτος*», «*ἀμετακίνητος*» και «*ἀήττητος*», εκφράζοντας συχνά αλαζονεία. Το πρότυπο του αθλητή μοιάζει να μεταβάλλεται σε ένα είδος μηχανής προορισμένης να νικά. Η εν λόγω μεταβολή

⁶⁶ Κατά τα λόγια του Σωκράτη, όταν απευθύνθηκε στον φίλο του: «*τούτων γὰρ σὺ ἐκάστην οὐκ ἐπὶ τέχνῃ ἔμαθες, ὡς δημιουργὸς ἐσόμενος, ἀλλ' ἐπὶ παιδείᾳ, ὡς τὸν ἐλεύθερον πρέπει*». (Πλάτ. Πρωτ. 312b). Σε μετάφραση: «*εἰς διδάχθηκες τὸ καθένα ἐξ αὐτῶν (ενν. ἀνάγνωση, φυσικὴ αγωγή, μουσικὴ), ὄχι με ἐπιδίωξιν (να ἐξασκήσεις) κάποια ἐπαγγελματικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ γὰρ καλλιέργειαν, ὡς ἀρμόζει στὸν ἰδιώτη (ερασιτέχνη) καὶ ἐλεύθερο πολίτη*». Υπὸ παρόμοιο πρίσμα, ἀν καὶ ἡ ἀξία τῆς ἀθλήσεως ἦταν ἀδιαμφισβήτητη, ἡ «επαγγελματικὴ ἐξειδίκευση» τῶν ἀθλητῶν, δηλαδὴ ἡ ἐνασχόληση με ἕνα συγκεκριμένο ἀγώνισμα με ἀποκλειστικὴ ἐπιδίωξιν τὴν ἐπιτυχία στὸν ἀγῶνα, θεωρεῖτο κατακριτέα στὶς τάξεις τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν παιδαγωγῶν. Ἡ ἀθλητικὴ ἐξίς ἐπικρίθηκε ὡς ἀνιάρω καὶ περιττὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο ἐμπόδιζε τὴν ὁμαλὴ ἀνάπτυξιν τῶν νέων (Πλάτ. Πολ. 3.404a-b.) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἡ ἐξειδίκευση τῶν ἀθλητῶν δὲν ἀρμόζεε στὸν ἐλεύθερον πολίτην, καθὼς τὸν ἀπέτρεπε ἀπὸ τὸ νὰ ἀσχοληθῶν με τὰ κοινὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦταν χρήσιμος γὰρ τὴν πόλιν. Βλ. Ἀριστοτ. Πολ. 1337 (Πρβλ. Ἀλμπανίδης, 2004, 210). Ἡ σωματικὴ ἀσκηση στὴν Αθήναν ἐναρμονιζόταν με τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνεμμένης διαίτης, δηλαδὴ τῆς ἀνετῆς καὶ ἀπολαυστικῆς διαβίωσης. Ὅπως διαβάζομε σχετικὰ στὸν Περικλέους *Επιτάφιο* τοῦ Θουκυδίδη: «*καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθὺς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρείον μετῶνται, ἡμεῖς δὲ ἀνεμμένοι διαιτῶμενοι οὐδὲν ἦσσαν ἐπὶ τοῖς ἰσπολαίεσι κινδύνους χωροῦμεν*». (Θουκ. 2.39). Σε μετάφραση: «*ἀν καὶ διάγουσιν ἀνετὴ ζωὴν σὲ περιόδους εἰρήνης (οἱ Ἀθηναῖοι ενν.), προετοιμάζονται γὰρ τὸν πόλεμον χωρὶς νὰ υστεροῦν σὲ πολεμικὸ φρόνημα καὶ τὴν ὥραν τῆς μάχης εἶναι ἐξίσου γενναῖοι καὶ δυνατοὶ με αὐτοὺς ποὺ προετοιμάζονται διαρκῶς*». Πρβλ. Ἡρανοῦ, 1988, 32-39.

⁶⁷ Gardiner (1967) 51, Κύρκος (1982) 285 καὶ Γιάτσης (2000) 87.

αποτυπώνεται και σε έργα τέχνης της εποχής: με το πέρασμα του χρόνου τα σώματα των αθλητών που απεικονίζονται αποκτούν χαρακτηριστικά βαριά και χονδροειδή. Σε ψηφιδωτό της αυτοκρατορικής περιόδου, οποίο ανακαλύφθηκε στα λουτρά του Καρακάλλα στη Ρώμη (211-217 μ.Χ.), εικονίζονται αθλητές και προπονητές (βλ. την Εικόνα που ακολουθεί). Τα κουρεμένα μαλλιά με τον χαρακτηριστικό κεφαλόδεσμο (*cirrus*) ήταν χαρακτηριστικά της εμφάνισης των επαγγελματιών αθλητών. Ένα στοιχείο που εντυπωσιάζει στην εικόνα είναι το υπερτροφικό σώμα των εικονιζόμενων, το μικρό κεφάλι τους και η «τραχιά» έκφραση του προσώπου τους, μια εικόνα πολύ διαφορετική από την εικόνα των πυγμάχων του 5^{ου} αιώνα π.Χ.⁶⁸

Εικόνα: Ψηφιδωτό - λουτρά του Καρακάλλα - Ρώμη (211-217 μ.Χ.).

Πηγή: Μουσείο Βατικανού: <https://m.museivaticani.va> (Ημ/νία ανάκτησης: 20/11/2023).

Κατά την κλασική αρχαιότητα, η εκδήλωση επεισοδίων βίας στους αγωνιστικούς χώρους φάνταζε κάτι το αντιφατικό, αφού το κλίμα που επικρατούσε κατά τις διοργανώσεις ήταν ήρεμο. Από τον 2^ο μ.Χ. αιώνα ωστόσο, καταγράφονται διάφορα μικροεπεισόδια, κυρίως σε τοπικούς αγώνες. Ο Πλούταρχος αναφέρεται σε θεατές, οι οποίοι εγκατέλειπαν τη θέση τους και έτρεχαν κατά μήκος του σταδίου ώστε να ενθαρρύνουν τους αθλητές της αρεσκείας τους. Το κείμενο του Πλούταρχου, σε συνδυασμό με το κείμενο μιας επιγραφής από τους Δελφούς, φανερώνει ότι πιθανότατα ενίοτε υπήρχαν προβλήματα όπως η είσοδος φιλάθλων εντός του αγωνιστικού χώρου. Στην επιγραφή γίνεται λόγος για την ύπαρξη κιγκλιδώματος, το οποίο προσομοίαζε σε φράγμα, στον χώρο του σταδίου των

⁶⁸ Χατζηεφραιμίδης (2005) 45-46.

Δελφών.⁶⁹ Η τοποθέτηση κιγκλιδώματος δείχνει το μέγεθος του προβλήματος: εάν ο αριθμός των ενοχλητικών θεατών ήταν μικρός, θα μπορούσαν να επιβάλουν την τάξη οι ραβδούχοι ή μαστιγοφόροι, οι οποίοι ήταν παρόντες στον αγώνα για αυτόν τον λόγο. Για να απαιτείται ειδική προστατευτική εγκατάσταση, οι ενοχλητικοί θεατές πιθανότατα ήταν πολλοί. Ως προς μια άλλη πτυχή των παθογενειών που μοιάζουν να σχετίζονται με την απομάκρυνση από το αρχαιοελληνικό αθλητικό ιδεώδες, ο Δίων Χρυσόστομος αναφέρεται στον φανατισμό, την ανάρμοστη συμπεριφορά και τις βλασφημίες των θεατών στην πόλη της Αλεξάνδρειας, ενώ αντίθετα επαινεί τους φιλάθλους της Ρόδου για την κόσμια συμπεριφορά τους.⁷⁰

Ωστόσο, πέρα από την απομάκρυνση των αθλητών, των παραγόντων και των θεατών από την ευγενή αγωνιστική παράδοση, υπήρξαν και επαγγελματίες αθλητές οι οποίοι έμειναν πιστοί στα ιδανικά του παρελθόντος. Ως δύο τέτοια παραδείγματα αναφέρονται ο φανταστικός νεαρός ολυμπιονίκης πυγμάχος Μελαγκόμας και ο πατέρας του, επίσης ολυμπιονίκης, οι οποίοι έζησαν στην Καρία τον 1^ο αιώνα μ.Χ. Όπως αναφέρει ο Δίων Χρυσόστομος, ο Μελαγκόμας αποτελούσε υπόδειγμα γενναιότητας, ήταν εκ φύσεως όμορφος και ψηλός και υπερτερούσε όχι μόνο απέναντι στους συναθλητές του, αλλά και απέναντι σε όλους τους ανθρώπους. Παρ' όλα αυτά χαρακτηριζόταν από σεμνότητα και μετριοφροσύνη.⁷¹

⁶⁹ Πλούτ. 43.593. Για το θέμα της βίας από θεατές κατά την αρχαιότητα, βλ. και Guttman (1986) 13-35, Crowther (1994) 121-133, Lammer (1988) 18-22 και Kyle (1984) 1 -19.

⁶⁹ *BCH* (23) 566.

⁷⁰ ΔΧρυσ. 31.163 και 32.74. Πρβλ. Μουρατίδης (2010) 422-423.

⁷¹ ΔΧρυσ. 28. 5-6, 9. Πρβλ. Χατζηεφραιμίδης (2005) 41.

2.4 Η μαρτυρία των φορέων γραφής: επαγγελματικός αθλητισμός, ανταγωνισμός και μαγεία: οι αγωνιστικοί κατάδεσμοι της εποχής

Οι κατάδεσμοι ήταν κείμενα μικρής έκτασης τα οποία περιείχαν κατάρες και μαγικές φράσεις και ήταν χαραγμένα κυρίως σε μολύβδινα πινακίδια με τη μορφή ελάσματος, τα οποία κάποιες φορές ήταν τρυπημένα με καρφιά.⁷² Οι κατάδεσμοι σκόπευαν να βλάψουν, να προκαλέσουν την αποτυχία ή τον θάνατο σε κάποιον αντίπαλο και υπηρετούσαν σε κάθε περίπτωση μια συνηθισμένη επιδίωξη των ανθρώπων: να υποτάξουν το θύμα στη θέλησή τους, καθιστώντας το ανίκανο να ασκήσει ανεξάρτητη βούληση και δράση.⁷³ Ένα δημοφιλές είδος καταδέσμων, το οποίο έβρισκε εφαρμογή στους αθλητικούς αγώνες, ήταν οι αγωνιστικοί κατάδεσμοι.⁷⁴ Ειδικά κατά την ύστερη αυτοκρατορική εποχή, κατά την οποία έζησαν ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος, οι αγωνιστικοί κατάδεσμοι αποτελούσαν συνηθισμένη πρακτική. Αναφέρονταν συχνά σε αγώνες του ιπποδρόμου, θηριομάχους ή μονομάχους, θεατρικούς αγώνες και σε άλλες αγωνιστικές δραστηριότητες.⁷⁵

Το κείμενο ενός μολύβδινου πινακίου από την Αίγυπτο, του 3^{ου} αιώνα μ.Χ., είναι χαρακτηριστικό.: *«οι δρομείς να μην μπορούν να τρέξουν (;) και να μην έχουν δύναμη, αλλά να παραμείνουν άγρυπνοι όλο το βράδυ και να βγάλουν ό,τι έφαγαν, για το κακό τους (...) και να μην έχουν δύναμη για να τρέξουν αλλά να τρέξουν πολύ καθυστερημένοι (...).»*⁷⁶

Στην αρχαία Αγορά των Αθηνών έχουν βρεθεί έξι αγωνιστικοί κατάδεσμοι. Οι πέντε από αυτούς αναφέρονται σε αθλητές πάλης, ενώ η έκτη στον δρομέα Αλκιδάμα. Τρεις από αυτές απευθύνονται στον παλαιστή Ευτυχιανό και

⁷² Οι κατάδεσμοι εμφανίζονται στην αρχαία Ελλάδα και τις αποικίες από τον 6^ο αιώνα π.Χ.. Τα αρχαιολογικά τεκμήρια των ρωμαϊκών καταδέσμων που είχαν βρεθεί στην Αθήνα, περιγράφονται από τις σχετικές πηγές ως εξής: *«μολύβδινα ελάσματα ένepίγραφα εύρεθέντα έν Αττική πέραν τής Ακαδημίας, τά μέν είσίν άτρύπητα, τά δέ τρυπημένα μέ ν ή δύο ή τρία καρφία. Έτι ένδεκα, ών έν μέ τέσσερα καρφία αύτόθεν»* (Βακαλούδη, 2008, 163-164).

⁷³ Dickie (2003) 16-17, Luck, Arcana, 2006, 48-49, Petropoulos (2008) 16-17, Βακαλούδη (2008) 163-164, Χανιώτης (2008) 51, Watson (2019) 57-58 και Graf (2020) 140-142.

⁷⁴ Κατά τον Graf (2020) 140-141 σύμφωνα με τον Audollent οι κατάδεσμοι ταξινομούνται σε κατηγορίες, με κυριότερες τους *αγωνιστικούς καταδέσμους (defixiones agonisticae)*, τους *δικανικούς καταδέσμους (defixiones judicariae)*, οι οποίοι αποσκοπούν στην αποδυνάμωση του εχθρού στο πλαίσιο δικαστικών αγώνων, τους *ερωτικούς καταδέσμους (defixiones amatoriae)*, τους *καταδέσμους κατά συκοφαντών και κλεφτών και τους καταδέσμους κατά επαγγελματικών αντιπάλων*. Τα χριστιανικά κείμενα, τα οποία καταδικάζουν τη μαγεία, αναφέρονται μεταξύ άλλων στους αγωνιστικούς καταδέσμους. Ενδεικτικά στον Αρνόβιο (*Adv. Nat.* I.43) γίνεται λόγος για την κακή τους χρήση (*«in curriculis equos debilitare incitare tardare»*, δηλαδή *«να αποδυναμώνουν τα άλογα, να τα παρακινούν ή να τα καθιστούν πιο αργά»*).

⁷⁵ Ανεζίρη (2018) 199.

⁷⁶ Decker (1995) 154-155. Βλ. σχετικά και Faraone (1991) 3-32.

χρονολογούνται στα μέσα του 3^{ου} αιώνα μ.Χ.⁷⁷ Διαβάζουμε: «κραταίε (...) σου παραδίδω τον Ευτυχιανό, τον γιο της Ευτυχίας, για να τον παγώσεις (...) να μην είναι δυνατός την επόμενη Παρασκευή, αλλά να είναι αδύναμος (...)». Η χρήση του μητρωνύμου του αθλητή-επίδοξου θύματος ακολουθεί τη συνηθισμένη τυπολογία των καταδέσμων. Είναι πιθανό το μητρώνυμο να προτιμάται διότι συνεπάγεται την ασφαλέστερη ταυτοποίηση του θύματος, σε σύγκριση με το πατρώνυμο, αποκλείοντας επομένως το ενδεχόμενο οι κατάρες του καταδέσμου να καταλήξουν σε λάθος αποδέκτη.⁷⁸

Ένα διαφορετικό μέσο μαγικής επιρροής, ενδεικτικό της έντασης και του πάθους για τη διάκριση στους αγώνες κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, ήταν η χρήση φυλακτών και μαγικών κειμένων. Παράδειγμα τέτοιου κειμένου είναι ένας μικρός πάπυρος από την Αίγυπτο του 3^{ου} με 4^{ου} αιώνα μ.Χ., ο οποίος εγγυάται νίκη στο στάδιο, δίνοντας έμφαση στον ρόλο των θεατών του αγώνα: «Μέσα υπέρ της νίκης του Σαραπάμμωνα, του γιου του Απολλώνιου (...) Δώσε νίκη, στιβαρότητα στο στάδιο και ενόπιον των θεατών στον προαναφερόμενο Σαραπάμμωνα (...)»⁷⁹ Παράλληλα στη συλλογή των μαγικών παπύρων παραδίδεται ένα μέσο νίκης για δρομείς, το οποίο προορίζεται να εφαρμοστεί από τον ίδιο τον αθλητή: «γράψε στα μεγάλα νύχια του ποδιού με ένα χάλκινο καλαμάρι τα σήματα αυτά (...) γράψε: δώσε μου επιτυχία, δόξα, γοητεία, και εύνοια στο στάδιο».⁸⁰ Στην ίδια συλλογή καταγράφονται αρκετά μαγικά κείμενα τα οποία υπόσχονται νίκη. Συχνά περιλαμβάνουν «μαγικές», ακατάληπτες και συχνά επαναλαμβανόμενες φράσεις, τις λεγόμενες *voces mysticae* ή αλλιώς *voces magicae*.⁸¹ Από τη μαρτυρία των πρωτογενών πηγών συνεπώς, αντιλαμβανόμαστε ότι ο επαγγελματικός αθλητισμός κατά την περίοδο που γράφτηκαν τα δύο έργα που θα μελετήσουμε, χαρακτηριζόταν από την επιδίωξη της νίκης με κάθε τρόπο. Το συγκεκριμένο στοιχείο, αυτό της υπερβολής, προκαλεί συχνά την κριτική των συγγραφέων.

⁷⁷ Decker (1995) 155 - 156 και Ανεζίρη (2018) 198 - 204.

⁷⁸ Ανεζίρη (2018) 199-200.

⁷⁹ *PGM* XXVII = *POxy* 1418. Βλ. Decker (1995) 156.

⁸⁰ *PGM* VII 390-393. Βλ. Decker (1995) 156.

⁸¹ Κάποια μαγικά κείμενα για νίκη σε αγώνες και επιτυχία από τη συλλογή των μαγικών παπύρων είναι τα *PGM* VII. 390-393, *PGM* VI-I. 528, *PGM* VII. 1017-26, *PGM* XII. 270-350, *PGM* CXXIIIa 69-72. Βλ. αντίστοιχα Betz (1986) 128, 133, 145, 163, 319. Για πληροφορίες σχετικές με τους μαγικούς παπύρους βλ. και Παπαθωμάς (2016) 234 - 235.

2.5 Ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος υπέρ του αθλητισμού

Ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος υπήρξαν σπουδαίες μορφές της δεύτερης σοφιστικής, του πνευματικού ρεύματος που απηχούσε στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις της Ρώμης με αξιοσημείωτο τρόπο. Η ανάδειξη της κλασικής παιδείας κατά την περίοδο της δεύτερης σοφιστικής κίνησης συνδέθηκε με τη διάθεση αναβίωσης του κλασικού αθλητισμού. Οι σοφιστές, των οποίων το γνωστικό αντικείμενο περιελάμβανε μεταξύ άλλων ζητήματα ιατρικής, συνέβαλαν στην ανάδειξη της αναγκαιότητας της σωματικής άσκησης και της προαγωγής της αγωγής υγείας μέσω του λόγου τους, σε μια χρονική περίοδο κατά την οποία τα θεραπευτικά μέσα ήταν περιορισμένα.⁸²

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, αναδεικνύεται το αίτημα και η μέριμνα για προσωπική υγεία. Οι γυμναστικές ασκήσεις αποβλέπουν περισσότερο στην προαγωγή της καλής φυσικής κατάστασης, και η ιατρική μοιάζει να προσανατολίζεται στην πρόληψη των ασθενειών και όχι μόνο στη θεραπεία. Τα πρώτα συγγράμματα γυμναστικής, τα οποία έχουν ιατρικό προσανατολισμό, χρονολογούνται στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, ενώ κύριος εκπρόσωπος του ιατρικού λόγου που αναπτύσσεται τη συγκεκριμένη εποχή είναι ο Γαληνός, προσωπικός ιατρός του αυτοκράτορα Μάρκου Αυρηλίου και του αδελφού του, συναυτοκράτορα Λούκιου Βέρου. Ο Γαληνός απολάμβανε την εκτίμηση και την προστασία του Μάρκου Αυρήλιου, ενός αυτοκράτορα που υποστήριζε τον αθλητισμό, και αγαπούσε τις δραστηριότητες όπως την πυγμαχία, την πάλη, τον στίβο και κυρίως τα παιχνίδια με τη μπάλα. Ειδικά τα συγκεκριμένα παιχνίδια θεωρήθηκαν πολύ σημαντικά για την διατήρηση της καλής υγείας του πληθυσμού, καθώς προσέφεραν έλεγχο και ευρυθμία των κινήσεων, καθώς και ευεργετική εκγύμναση κυρίως στους στρατιώτες. Ο Γαληνός εξύμνησε την αξία τους και, ως εξειδικευμένος γιατρός προσπάθησε, να τα προωθήσει και να τα αναδείξει.⁸³ Στο έργο του *Περὶ τοῦ διὰ τῆς μικρᾶς σφαίρας γυμνασίου*, αναλύει την σπουδαιότητα της άσκησης με μικρή μπάλα, στο σώμα και την ψυχή. Θεωρεί ότι η μικρή μπάλα δίνει τη δυνατότητα στον αθλούμενο να ακολουθεί ένα πρόγραμμα εκγύμνασης, χωρίς να διατρέχει τους κινδύνους που σχετίζονται με τις σκληρές και άσκοπες αθλητικές

⁸² Elsner (1998) 69, 113, 283. Για την ανάδειξη της κλασικής λογοτεχνίας και ρητορείας στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, αλλά και τις πραγματικές, ενίοτε περιορισμένες ιδεολογικά συνθήκες πρβλ. και Χουλιαρά-Ραΐου (2001) 113-118 και Κακριδής (2001) 159-193.

⁸³ Dickie (1993) 105-151 και Decker (1995) 143-150.

προπονήσεις.⁸⁴ Επίσης ο συγγραφέας, σε διάφορα έργα του προτείνει και άλλα είδη γυμναστικής, όπως μεταξύ άλλων φωνητικές ασκήσεις, δυνατή αναπνοή και εξάσκηση των φωνητικών οργάνων, στο κείμενό του *Περί φωνής*.⁸⁵

Ο Γαληνός παράλληλα με την ιατρική του αυθεντία ανέδειξε και τις γνώσεις του πάνω στη ρητορική και τη φιλοσοφία. Κατά τη διακυβέρνηση του Μάρκου Αυρήλιου πραγματοποίησε κύκλους ομιλιών στη Ρώμη αναφορικά με την ανατομία, ενώπιον πνευματικά καλλιεργημένου ακροατηρίου, διατηρώντας την αίσθηση κύρους και δημοφιλίας που λίγοι σοφιστές μπορούσαν να απολαύσουν.⁸⁶ Έχοντας εμπειρία μεταξύ άλλων ως ιατρός μονομάχων, διατηρούσε καλή γνώση της φυσικής κατάστασης και των αναγκών των αθλητών.⁸⁷

Ζώντας σε μια περίοδο προστριβών, φιλονικίας και ανταγωνισμού μεταξύ των συναδέλφων του, αποδέχθηκε και αξιοποίησε την ιπποκρατική παράδοση, συνδύασε την ιατρική με τη φιλοσοφία και εξέφρασε διαχρονικό λόγο, προσδίδοντας ηθική αξίωση στις ιατρικές πρακτικές του και συμπεριλαμβάνοντας τη φυσική άσκηση στην αγωγή υγείας.⁸⁸ Κατέκρινε και αποδοκίμασε ακόμη και τους δασκάλους του όποτε θεώρησε ότι δεν σέβονταν τις ιπποκρατικές ιδέες και υποστήριξε ότι, συνδυάζοντας την παράδοση με το έργο του, τελειοποίησε με αυτόν τον τρόπο την επιστήμη της ιατρικής.⁸⁹

Ο Γαληνός επηρεάστηκε μεταξύ άλλων από τις θεωρίες του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, καθώς τις θεωρούσε συνέχεια του έργου του Ιπποκράτη.⁹⁰ Όπως υποστηρίζει, η πραγματική γυμναστική αποσκοπεί στην καλή λειτουργία του σώματος αλλά και στη βέλτιστη χρήση της δύναμής του, στο πλαίσιο της εργασίας και του καθημερινού αγώνα. Παρατηρώντας τις επιπτώσεις των γυμναστικών ασκήσεων στον οργανισμό, διακρίνει ότι η άσκηση προκαλούσε κυρίως σκληρότητα των οργάνων, δηλαδή, όπως εκτιμάται, αύξηση της μυϊκής μάζας, αύξηση των αναπνοών και της θερμότητας και αποβολή των περιττών για τον

⁸⁴ Γαλ. *Μικρ. σφαίρ.* 5. 906.14-907.4 Kühn: «Μάλιστα' οὖν ἐπαινω γυμνάσιον, ὃ καὶ σώματος ὑγίαιαν ἱκανὸν ἐκπορίζειν καὶ μερῶν εὐαρμοσίαν καὶ ψυχῆς ἀρετήν, ἃ πάντα τῶ δια τῆς σμικρᾶς σφαίρας ὑπάρχει. καὶ γὰρ ψυχὴν εἰς πάντα δυνατόν ὠφελεῖν καὶ τοῦ σώματος τὰ μέρη δι' ἴσου πάντα γυμνάζειν· ὃ καὶ μάλιστ' εἰς ὑγίαιαν συμφέρει καὶ συμμετρίαν ἕξως ἐργάζεται, μὴτ' ἄμετρον πολυσαρκίαν μὴθ' ὑπερβάλλουσαν ἰσχρότητα φέρον». Πρβλ. Reardon (1971) 62 και Thomas (2002) 44-50.

⁸⁵ Για τις φωνητικές ασκήσεις, πρβλ. σχετικά Γαλ. *Υγ. Β* (6.147 Kühn) και Ορειβ. *Ίατρ. συν.* 6.8.

⁸⁶ Easterling, Knox (1990) 865-867.

⁸⁷ Boudon (2002) 30-32 και Sullivan (1996) 487-499.

⁸⁸ Krug (1997) 195, 202.

⁸⁹ Smith (2002) 64-65, 78, 92-96. Για τις επαγγελματικές φιλονικίες κατά την συγκεκριμένη χρονική περίοδο, πρβλ. και Bowersock (1969) 1-140.

⁹⁰ Πρβλ. Μαρκέτος (1993) 127, Ανδριόπουλος (2003) 127-154, 193.

οργανισμό ουσιών.⁹¹ Οι σωματικές ασκήσεις χαρακτηρίζονται από επί μέρους διαφορές και κατηγοριοποιούνται σε αργές και γρήγορες, άτονες και δυναμικές, ήρεμες και βίαιες, ήπιες και έντονες. Θεωρεί ότι η εξατομίκευση στην άθληση συντελεί σε ευεργετικά οφέλη για την υγεία, κρίνοντας αναγκαία την προσεκτική επιλογή και σύνθεση των ασκήσεων, αναλόγως με την ηλικία του αθλούμενου, ενώ παράλληλα προειδοποιεί ότι οι κάθε είδους υπερβολές ενδέχεται να προκαλέσουν δυσμενείς συνέπειες για τον οργανισμό.⁹²

Σε παρόμοιο πλαίσιο, ο Γαληνός υποστηρίζει ότι η γυμναστική δεν είναι ένα αγαθό που προσφέρεται έτοιμο στον άνθρωπο, όπως θα ήταν ένα φαρμακευτικό σκεύασμα που διατίθεται από τον φαρμακοποιό, αλλά αντιθέτως πρέπει να είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες του κάθε οργανισμού. Για να επιτευχθεί αυτό, απαιτείται ειδική γνώση, η οποία ωστόσο δεν αποκτάται άμεσα από γιατρούς που δίνουν συμβουλές, αλλά κατά κανόνα απαιτεί μακροχρόνια παρατήρηση, ακόμα και εάν κάποιες βασικές αρχές και προτάσεις μοιάζουν, χωρίς αμφιβολία, δεδομένες. Η άσκηση αποφέρει όφελος όταν εκτελείται με τον σωστό τρόπο, χωρίς ελλείψεις και στον κατάλληλο χρόνο, δηλαδή πριν από το πρωινό και το κυρίως γεύμα ή μετά την πέψη. Μέσω των ποικίλων ασκήσεων προκαλείται θερμότητα στο σώμα, η οποία συντελεί στην επιδιωκόμενη αιμάτωση του οργανισμού, ενώ αντίστοιχα αποτελέσματα επιτυγχάνονται και από τις αθλητικές τρίψεις και μαλάξεις, τις οποίες συστήνει ανεπιφύλακτα ο συγγραφέας.⁹³

Ο Γαληνός μελέτησε διεξοδικά την ένταση των ασκήσεων προσμετρώντας αντικειμενικούς παράγοντες. Ως εκ τούτου στα *Υγεινά* επιχείρησε την καταγραφή των γνωρισμάτων και των διαβαθμίσεων της καταπόνησης του οργανισμού κατά την άθληση. Τα στοιχεία αυτά αποσκοπούσαν στη διασφάλιση της καλής υγείας των αθλητών και διευκόλυναν τους γυμναστές να διαπιστώνουν τις συνθήκες κατά τις οποίες οι προπονούμενοι κινδύνευαν να εκδηλώσουν υπερκόπωση. Ενδεικτικές παράμετροι ήταν η αύξηση της ποσότητας του ιδρώτα και η μεταβολή στην ποιότητά του, η έλλειψη μυϊκής συναρμογής και συντονισμού, η υπερβολική αύξηση ή μείωση της θερμοκρασίας του σώματος και ενίοτε η τάση για λιποθυμία. Την ευθύνη για την σωστή εφαρμογή των ασκήσεων που θα ωφελήσουν την υγεία θα πρέπει να την έχει ο εξειδικευμένος προπονητής, ο οποίος θα ελέγχει την

⁹¹ Γαλ. *Υγ.* Β (6.87 Kühn).

⁹² Pollak (2007) 406.

⁹³ Pollak (2007) 406-407.

διαδικασία της εκγύμνασης, θα ορίζει τη χρονική της διάρκεια και θα εντοπίζει τα όποια συμπτώματα υπερκόπωσης.⁹⁴

Στα κείμενα του Γαληνού η έννοια της υγείας τείνει να ταυτίζεται με την έννοια της συμμετρίας. Διακρίνονται τρεις διαβαθμίσεις της υγείας: η *ύγεια καθ' ἑξιν*, η *ύγεια κατὰ σχέσιν* και η *εὐεξία*, ενώ η ευεξία η οποία προέρχεται από τη σωματική άσκηση χαρακτηρίζεται ως «*οὐ φύσει εὐεξία*».⁹⁵ Ως άσκηση (*γυμνάσιο*) δεν ορίζεται κάθε κίνηση, αλλά μόνο οι έντονες κινήσεις, οι οποίες πρέπει να προσαρμόζονται στην κατάσταση του οργανισμού του εκάστοτε αθλούμενου, στο είδος και τη σκοπιμότητα της κάθε άσκησης, καθώς και στις καιρικές συνθήκες. Η άριστη άσκηση προϋποθέτει την τήρηση της ισορροπίας και του μέτρου, ενώ όσοι ασκούνται για να διασφαλίσουν την υγεία τους θα πρέπει να αποφεύγουν την κόπωση. Κάθε άνθρωπος, συμπεριλαμβανομένων ασφαλώς των παιδιών και των ηλικιωμένων, έχει ανάγκη σωματικής άσκησης, ωστόσο μέχρι την εφηβεία προτείνεται να αποφεύγονται οι βαριές και πολλές ασκήσεις, ώστε να ευοδωθεί η ομαλή ανάπτυξη του παιδικού σώματος.⁹⁶

Ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος τάσσονται υπέρ της σωματικής άσκησης προσβλέποντας στην προαγωγή της υγείας και συμβουλεύουν τους αναγνώστες να αθλούνται, ωστόσο όπως θα διαπιστώσουμε δεν διστάζουν να καταδικάσουν τις συμπεριφορές ψυχοσωματικής εξάρτησης και υποδούλωσης που σχετίζονται κυρίως με τον πρωταθλητισμό. Τα κείμενα που μελετάμε εξετάζουν το πρότυπο του αθλητισμού και του πρωταθλητισμού και παράλληλα έχουν ιδιαίτερη αξία, καθώς αποτελούν πολύτιμο υλικό για τη μελέτη της ιστορίας και της φιλοσοφίας, αναδεικνύοντας ζητήματα όπως ότι η επιστήμη αποτελεί συνάρτηση των παραδόσεων των λαών, της δομής της εξουσίας, των πολιτικών αντιλήψεων και άλλων παραγόντων, και διδάσκοντας, όπως σημειώνει ο Singer, ότι η έννοια της αλήθειας δεν είναι αδιαμφισβήτητη.⁹⁷

Σύμφωνα με τον Φιλόστρατο, η γυμναστική αποτελεί τέχνη και σοφία, η οποία συμβάλλει στην αντιμετώπιση των ασθενειών αντίστοιχα με την ιατρική, ενώ προκρίνεται και η εφαρμογή μέσων όπως είναι οι τρίψεις και η κατάλληλη διατροφή.⁹⁸ Ο συγγραφέας υποστηρίζει σθεναρά την ενασχόληση των ανθρώπων

⁹⁴ Γαλ. Υγ. Β (6.160-161 Kühn).

⁹⁵ Γαλ. Θρασ. 5.819-820 Kühn.

⁹⁶ Γαλ. Υγ. Β (6.85 Kühn). Πρβλ. Pollak (2007) 406-407 και Αλμπανίδης (2004) 266-269.

⁹⁷ Singer (1997) xlii.

⁹⁸ Jüthner (1909) 22, 144.

με τη γυμναστική, εντάσσοντας έναν ενθουσιώδη έπαινο στον *Γυμναστικό*: «τί οὖν χρῆ περιὶ γυμναστικῆς γινώσκεις; τί δ' ἄλλο ἢ σοφίαν αὐτὴν ἠγεῖσθαι ζυγκειμένην μὲν ἐξ ἰατρικῆς τε καὶ παιδοτριβικῆς, οὗσαν δὲ τῆς μὲν τελεωτέραν, τῆς δὲ μόριον; ὅπόσον δὲ ἀμφοῖν μετέσχηκεν, ἐγὼ δηλώσω· (...) . κατὰ μὲν τοῦτο δὴ ἴσαι αἱ τέχναι, χυμοὺς δὲ ἀποκαθῆραι καὶ τὰ περιττὰ ἀφελεῖν καὶ λεᾶναι τὰ κατεσκληκότα καὶ πιᾶναι τι ἢ μεταβαλεῖν ἢ θάλπει αὐτῶν γυμναστικῆς ἐν σοφίᾳ. (...) τῆς μὲν δὴ προειρημένης ἐπιστήμης ἢ γυμναστικῆς τοσοῦτ' ἄρα τελεωτέρα, πρὸς δὲ γε ἰατρικὴν ὧδε ἔχει· νοσήματα, ὅποσα κατάρρους καὶ ὑδέρους καὶ φθόας ὀνομάζομεν, καὶ ὅποσα ἱεραὶ νόσοι, ἰατροὶ μὲν παύουσιν ἐπαντλοῦντές τι ἢ ἀποκλύζοντες ἢ ἐπιπλάττοντες, γυμναστικὴ δὲ τὰ τοιαῦτα διαίταις ἴσχει καὶ τρίψει. ῥήξαντα δὲ τι ἢ τρωθέντα ἢ θολωθέντα τὸ ἐν ὀφθαλμοῖς φῶς ἢ ὀλισθήσαντά τινα τῶν ἄρθρων ἐς ἰατροῦ χρῆ φέρειν, ὡς οὐδὲν ἢ γυμναστικὴ πρὸς τὰ τοιαῦτα» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 14.).⁹⁹ Ὅπως επισημαίνει ο Pollak, κανένας ιατρικός συγγραφέας της περιόδου δεν μπόρεσε να προσθέσει κάτι στις διαπιστώσεις του Φιλόστρατου.¹⁰⁰

Παράλληλα, αναφερόμενος στη μυθική παράδοση, ο Φιλόστρατος υπογραμμίζει τον ευεργετικό ρόλο της γυμναστικής ως προς την αρμονική διάπλαση του σώματος: «καὶ οἱ πλασθέντες δὲ ἐκ πηλοῦ ὑπὸ Προμηθέως ἄνθρωποι οἶδε ἄρα οὗτοι εἶεν οἱ ἐν τῷ πηλῷ γυμνασάμενοι ἐν ᾧ ἦσαν, ὅς πλάττεσθαι ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ὄντο, ἐπειδὴ τὰ σώματα αὐτοῖς ἢ γυμναστικὴ ἐπιτήδειά τε καὶ ζυγκείμενα ἐποίει» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 16).¹⁰¹ Ωστόσο, ὅπως θα δούμε σε ἐπόμενο κεφάλαιο, δεν εἶναι λίγες οἱ αναφορὲς τῶν συγγραφέων στα παραμορφωμένα σώματα τῶν επαγγελματιῶν ἀθλητῶν.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να διαπιστώσουμε ὅτι στα κείμενα τῆς κλασικῆς εποχῆς ἐκφράζονται γιὰ πρώτη φορὰ οἱ συσχετισμοὶ μεταξύ τῆς υγείας καὶ τῆς σωματικῆς ἀσκήσης. Αναδεικνύεται ἡ ἀξία τῆς σύμμετρης ἀσκήσης καὶ ἐπιχειρεῖται ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἐντασης τῶν γυμνασίων, ἐνῶ καταγράφεται ἡ πρώτη

⁹⁹ Σε μετάφραση: «τι πρέπει λοιπὸν να πιστεύει κανεὶς γιὰ τὴ γυμναστικὴ; Δεν πρέπει να θεωρεῖται ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴ σύνθεση τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς παιδοτριβικῆς καὶ ἐπιπλέον δεν εἶναι πληρέστερη τῆς δευτέρης καὶ μέρος τῆς πρώτης; Θα ἐξηγήσω τι ἔχει πάρει καὶ ἀπὸ τῆς δύο. (...) ὡς ἐκ τούτου οἱ τέχνες εἶναι ἰσότητες, ὡστόσο ἡ ἀπομάκρυνση περιττῶν χυμῶν καὶ βάρους, ἡ λείανση τῶν σκληρῶν μελῶν καὶ ἡ πάχυνση κάποιου τμήματος τοῦ σώματος ἢ ὁ μετασχηματισμὸς ἢ ἡ θέρμανσή του, μποροῦν να πραγματοποιηθοῦν μόνο μέσω τῆς γνώσης τῆς γυμναστικῆς. (...) Σε ὅτι ἀφορὰ τὴ σχέση τῆς με τὴν ἰατρικὴν, ἰσχύουν τὰ ἐξῆς: ὅλες τῆς ἀσθένειες, πού τῆς ὀνομάζομε καταρροή, ὑδρωπικία, φθίση καθὼς καὶ ἐπιληψία, οἱ ἰατροὶ τῆς ἀντιμετωπίζουν μέσω κενώσεων, κλυσμάτων, αλοιφῶν καὶ ἐμπλάστρων, ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ γυμναστικὴ ἀναχατίζει τῆς ἀντίστοιχες παθήσεις μέσω τῆς σωστῆς διατροφῆς καὶ τῶν ἐντριβῶν».

¹⁰⁰ Πρβλ. Pollak (2007) 407, Jüthner (1909) κυρίως 144 καὶ 22-146, 9.

¹⁰¹ Σε μετάφραση: «οἱ πρώτοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι πλάστηκαν ἀπὸ πηλοῦ ἀπὸ τὸν Προμηθεά (...) πίστευαν ὅτι δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν Προμηθεά, καθὼς ἡ γυμναστικὴ διαμόρφωσε τὰ σώματά τους με ἰσορροπημένο καὶ προσεγμένο τρόπο».

απόπειρα διαπίστωσης περί των κινδύνων που ελλοχεύουν λόγω υπερκόπωσης των αθλητών. Αντίστοιχα, κατά τη ρωμαϊκή περίοδο η υγιεινή τέχνη δείχνει να συστηματοποιείται και η σωματική άσκηση φαίνεται να συσχετίζεται σαφώς με την ιατρική και να διαχωρίζεται από τον πρωταθλητισμό. Προτείνεται δε η εφαρμογή της άσκησης από γυμναστές, οι οποίοι κατέχουν ειδικές γνώσεις των επιστημονικών δεδομένων της εποχής και δύνανται να συμβάλουν στην προαγωγή της υγείας μέσω του αθλητισμού.¹⁰²

Συγκρίνοντας ο Reardon την οπτική του Γαληνού με αυτή του Φιλόστρατου, σημειώνει ότι ο Γαληνός είχε την αντίληψη ότι ο γιατρός πρέπει να είναι πεπαιδευμένος, να έχει γνώσεις φιλοσοφίας, να παραμένει υπεράνω του χρήματος ή των επιθυμιών και να είναι αφοσιωμένος στην τέχνη του. Δεν είναι σίγουρο εάν είχε κάνει εξειδικευμένες σπουδές στον κλάδο της ρητορικής, ωστόσο ήταν σίγουρα ένας πολύ καλλιεργημένος ιατρός. Σε ό,τι αφορά την ηθική του φιλοσοφία και εκφράζοντας την άποψή του για το αντικείμενο της γυμναστικής, η οπτική του προσεγγίζει, κατά τον ερευνητή, την οπτική του Φιλόστρατου, χωρίς ωστόσο ο δεύτερος να διαθέτει ιδιαίτερες γνώσεις ιατρικής. Πρόκειται, όπως αναφέρει, για ένα παράδειγμα κοινής λογικής, όπου συνδυάζονται στοιχεία φιλοσοφίας και ιατρικής. Είναι ενδεικτικό ότι, όπως διαπιστώσαμε, ο Γαληνός θεωρεί τη γυμναστική χρήσιμη και προτείνει ασκήσεις, όπως αυτές με την μπάλα, ως ευεργετικές για την υγεία, ωστόσο δεν διστάζει να καταγγείλει με σθένος τις συνέπειες του επαγγελματικού αθλητισμού.¹⁰³

¹⁰² Πρβλ. Αλμπανίδης (2004) 268-269.

¹⁰³ Reardon (1971) 61-63.

3. Όψεις και παθογένειες του επαγγελματικού αθλητισμού στον Προτρεπτικό και τον Γυμναστικό

3.1. Η έννοια και η ιεράρχηση του αθλητισμού ως κατώτερης τέχνης

Όπως θα διαπιστώσουμε, ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος αναφέρονται στις αρνητικές πτυχές του αθλητισμού, ωστόσο δεν ήταν οι πρώτοι συγγραφείς που ανέδειξαν τον αθλητισμό ως αρνητικό πρότυπο βίου. Είναι ενδεικτικό ότι ο Ευριπίδης υπήρξε επικριτής των αθλητών, χαρακτηρίζοντάς τους ως το χειρότερο κακό: «κακῶν γὰρ μυρίων ὄντων καθ' Ἑλλάδα, οὐδὲν κάκιόν ἐστιν ἀθλητῶν γένος» (Ευρ. *Αυτόλ.* 284).¹⁰⁴

Η επικριτική γνώμη του Ευριπίδη για το πρότυπο του πρωταθλητή, την οποία μνημονεύει και ο Γαληνός στον *Προτρεπτικό*, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν είναι πρωτοφανής. Αντίθετα, μελετώντας τις πηγές διαπιστώνουμε ότι παράγοντες οι οποίοι συνδέθηκαν με την έννοια του επαγγελματικού αθλητισμού, όπως τα υπερβολικά προνόμια και τιμές προς τους νικητές των αγώνων, η ανυπαρξία προσφοράς των αθλητών προς το καλό του κοινωνικού συνόλου, η σύγκριση πνευματικών ικανοτήτων και σωματικής δύναμης και η ηθική παρακμή, προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις από κορυφαίους αρχαίους διανοούμενους κατά του πρωταθλητισμού ως προτύπου βίου, διαμορφώνοντας συνεπώς ένα είδος παράδοσης, το οποίο προϋπήρχε της εποχής του Γαληνού και του Φιλόστρατου.¹⁰⁵

Το μεμπτό σημείο του αθλητισμού μοιάζει να σχετίζεται διαχρονικά με το στοιχείο της υπερβολής: ο υπερβολικός ανταγωνισμός των πρωταθλητών, οι υπερβολικές τιμές και προνόμια και η υπερβολική προβολή που απολάμβαναν κάποιοι αθλητές ενίοτε ενοχλούσαν τους λόγιους της εκάστοτε εποχής. Σύμφωνα με τον Gardiner, η άνοδος της δημοτικότητας του αθλητισμού αποτελούσε την καταστροφή του.¹⁰⁶

Η θέση του αθλητισμού ως τέχνη, η οποία ιεραρχείται ως κατώτερη από άλλες τέχνες, συναντάται σε κείμενα, ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Οι αθλητές δεν είναι ισότιμοι με τους ποιητές και τους διανοούμενους: μπορεί να απολαμβάνουν τη δόξα και τα προνόμια, αλλά υπολείπονται ως προς την πνευματική τους αξία. Ο Τυρταίος

¹⁰⁴ Σε μετάφραση: «από τα χίλια δεινά της Ελλάδας, τίποτα δεν είναι πιο κακό, από ό,τι το γένος των αθλητών». Πρβλ. Σταμπούλης (1995) 411.

¹⁰⁵ Για εκτενή αναφορά σε πηγές και σχετικό σχολιασμό, βλ. και Γογγάκη (2003) 264-297.

¹⁰⁶ Gardiner (1930) 99.

υπονοεί την απόλυτη ανωτερότητα των ποιητών, θέτοντας τον εαυτό του ισάξιο των Κυκλώπων και του Βορείου Ανέμου.¹⁰⁷

Οι αθλητές δεν ασκούν μια ενασχόληση χρήσιμη για την κοινωνία. Ο φιλόσοφος Ξενοφάνης (6^{ος} -5^{ος} αιώνας π.Χ.) αναφέρεται στην αναντιστοιχία μεταξύ των τιμών που απολάμβαναν οι αθλητές σε σύγκριση με την ελάχιστη προσφορά τους προς το κοινωνικό σύνολο, ειρωνεύεται τη σωματική δύναμη και υπερασπίζεται τις πνευματικές αξίες: *«ο νικητής στην Ολυμπία (...) στο τρέξιμο, στο πένταθλο, στην πάλη ή στο φοβερό παγκράτιο, δέχεται θαυμασμό, αποκτά τιμητική θέση στους αγώνες, σιτίζεται με δημόσια δαπάνη και λαμβάνει πολύτιμο δώρο. Και εάν νικούσε στις αρματοδρομίες, θα τα λάμβανε πάλι όλα αυτά, ενώ δεν είναι τόσο άξιος όσο εγώ. Διότι η σοφία μου είναι ανώτερη από τη δύναμη των ανδρών και των αλόγων. Το έθιμο να θεωρείται η δύναμη ανώτερη της σοφίας, δεν είναι ούτε σωστό, ούτε δίκαιο»*.¹⁰⁸

Η κατωτερότητα του πρωταθλητισμού ως προτύπου βίου σε σύγκριση με τις ιεραρχικά υψηλές άλλες τέχνες, όπως αυτή αποδίδεται από τους διανοούμενους, ίσως μπορεί να ερμηνευτεί εάν αναλογιστούμε τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της εποχής του Ευριπίδη και του Ξενοφάνη. Ενδεικτικά, ο Ξενοφάνης βίωσε την απόλυτη αφοσίωση των πόλεων της Κάτω Ιταλίας προς τον πρωταθλητισμό, όπου ο ανταγωνισμός, η δόξα τα προνόμια των νικητών έρχονταν σε αντίθεση με την χαμηλή απήχηση της διδακτικής ποίησης, την οποία ο Ξενοφάνης υπηρετούσε. Ο ποιητής και φιλόσοφος Ξενοφάνης επομένως, μοιάζει να εκφράζει μια διαμαρτυρία κατά αυτού του φαινομένου Αντίστοιχα, ο Ευριπίδης, του οποίου η άποψη μοιάζει απορριπτική για τους αθλητές, όπως είδαμε στην αρχή του κεφαλαίου, έζησε την εποχή του Πελοποννησιακού πολέμου και της τυραννίδας των τριάκοντα, όταν πλήθος απογοητευμένων πολιτών έπαψε να ασχολείται με τα κοινά. Καθώς οι πολίτες σταδιακά προτίμησαν να είναι *ιδιώτες*, δηλαδή να ασχολούνται με τις ιδιωτικές τους υποθέσεις και όχι με τον δημόσιο βίο, ενώ η ενασχόλησή τους με τον πρωταθλητισμό έγινε εντονότερη, ο αθλητισμός έγινε σύμβολο ως μέσο διαφυγής από την πολιτική ενασχόληση και ευθύνη. Όπως θα δούμε σε ειδικό κεφάλαιο, ο Ευριπίδης, αλλά και άλλοι κορυφαίοι διανοούμενοι όπως ο Ισοκράτης,

¹⁰⁷ Τυρτ. 9.3-4. Πρβλ. Μουρατίδης (2010) 409-410.

¹⁰⁸ Ξενοφ. 2.11.23-26. Βλ. Bowra (1965) 271, Marcovich (1978) 1-26, Macintosh (1980) 17-18, Jaeger (1945) 230-234, Ροντογιάννη κ.ά. (1999) 293-308, Σταμπούλης (1995) 409.

υπογραμμίζουν την αμελητέα συνεισφορά των πρωταθλητών στο καλό της πατρίδας.¹⁰⁹

Οι κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις δεν σταμάτησαν ούτε κατά την περίοδο που έζησε ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος, όταν, όπως είδαμε, τα αιματηρά θεάματα και η αντίφαση με τα αρχαιοελληνικά αθλητικά ιδεώδη, αναδεικνύονται εντός ενός πλαισίου υπερβολής. Υπό αυτό το πρίσμα ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος γράφουν για την θέση της τέχνης του αθλητισμού ως προτύπου βίου.

Το έργο *Προτρεπτικός ἐπὶ τὰς τέχνας* του Γαληνού έχει ως κύριο θέμα την αξία της γνώσης των τεχνών, σε αντιδιαστολή με την άγρα της τύχης και των δώρων της, δηλαδή της εξουσίας, της ευγενούς καταγωγής, του πλούτου και της εξωτερικής ομορφιάς. Η έννοια της τέχνης περιλαμβάνει κάθε δραστηριότητα, πνευματική ή χειρωνακτική, η οποία προϋποθέτει εξειδικευμένη γνώση και έχει ως στόχο το όφελος των ανθρώπων και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους, ενώ η γνώση της τέχνης διαφοροποιεί τα ζώα από τους ανθρώπους: «μόνος ἄνθρωπος ἐπιστήμης ἐπιδεκτικὸς ἦν ἂν ἐθέλησῃ τέχνην μαθάνει. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ζῶα σχεδὸν ἄτεχνα πάντ' ἐστὶ πλὴν ὀλίγων δὴ τινων ἐν ὀλίγοις» (Γαλ. *Προτρ.* 1).¹¹⁰ Ο Γαληνός ιεραρχεί τις τέχνες, κατατάσσοντας την τέχνη των αθλητών ως κατώτερη, σε σύγκριση με αυτές που προϋποθέτουν πνευματική καλλιέργεια.¹¹¹

Το δεύτερο μέρος του *Προτρεπτικού*, δηλαδή από το κεφάλαιο 9 και έπειτα, είναι επικεντρωμένο στην κριτική εναντίον της πλέον αποπλανητικής τέχνης, δηλαδή του αθλητισμού και των προτύπων που αντιπροσωπεύει. Το θέμα όπως διαπιστώνουμε δεν είναι καινούργιο, αλλά ο συγγραφέας τού αφιερώνει έναν συλλογισμό, του οποίου το μέγεθος και η σφοδρότητα μαρτυρούν επαρκώς τη σημασία των διακυβεύσεων, όπως υπογραμμίζει η Boudon.¹¹² Συνεπώς ο Γαληνός επισημαίνει ότι η ενασχόληση με τον αθλητισμό οδηγεί αναπόφευκτα τους υπέρμαχούς της στην παραμέληση της θεϊκής πτυχής του εαυτού τους, δηλαδή της λογικής τους υπόστασης, φροντίζοντας αποκλειστικά το σώμα τους εις βάρος του πνεύματος και

¹⁰⁹ Αλμπανίδης (2004) 240-241. Πρβλ. Αρβανιτάκης (1989) 214-215.

¹¹⁰ Σε μετάφραση: «μόνο ο άνθρωπος μπορεί να αποκομίσει εξειδικευμένη γνώση όποιος τέχνης θελήσει αυτός να μάθει. Διότι σχεδόν κάθε άλλο ζώο δεν κατέχει καμία τέχνη, πέρα από λίγα και αναφορικά με λίγα πράγματα».

¹¹¹ Αναφορικά με την ανάλυση του όρου «τέχνη» στον *Προτρεπτικό* του Γαληνού, καθώς και τη διάκριση σχετικών εννοιών, όπως «κακοτεχνία», «ματαιοτεχνία», «ψευδοτεχνία» στο κείμενο, πρβλ. και Rainfurt (1905) 40 και Boudon (2002) 24-27, 32-35. Ως παράγωγες έννοιες της τέχνης, ανεξάρτητα από τη γνήσια εκδοχή της, ως επίδραση της διδασκαλίας του Διονυσίου του Θρακός, αναφέρονται όροι όπως *τεχνοειδές*, *ηματέχνιον*, *μικροτεχνία*, *ψευδοτεχνία*, *ατεχνία*, κ.ο.κ. Πρβλ. Boudon (2002) 25-26.

¹¹² Πρβλ. Boudon (2002) 27-28.

της ψυχής τους.¹¹³

Ο συγγραφέας καταφέρεται με σφοδρότητα εναντίον του πρωταθλητισμού, καθώς θεωρεί ότι παραπλανά και βλάπτει τους νέους: «τὸ δὲ τῶν ἀθλητῶν ἐπιτήδευμα μόνον ὑποπεύω, μὴ ποτ' ἄρα τοῦτο καὶ ῥώμην σώματος ἐπαγγελλόμενον καὶ τὴν παρὰ τοῖς πολλοῖς δόξαν ἐπαγόμενον, (καὶ μάλιστα) δημοσίᾳ παρὰ τοῖς πατράσι τετιμημένον ἡμερησίαις ἀργυρίου δόσεσι καὶ ὅλως ἴσα τοῖς ἀριστεύσι τετι[μη]μένον, ἐξαπατήσῃ τινὰ τῶν νέων ὡς προκριθῆναι τινος τέχνης. Ὅθεν ἄμεινον προδιασκέψασθαι περὶ αὐτοῦ· εὐεξαπάτητος γὰρ ἕκαστος ἐν οἷς ἐστὶν ἀπρόσκεπτος.» (Γαλ. Προτρ. 9).¹¹⁴ Αντίθετα, τάσσεται υπέρ των υπολοίπων τεχνών, και κυρίως των πνευματικών, οι οποίες καλλιεργούν και ωφελούν τους ανθρώπους: «Βέλτιον οὖν ἐστὶ (...) ἐπιμελήσασθαι παιδείας. (...) Σώματος δ' ἄσκησις ἀθλητικὴ ἀποτυγχανομένη μὲν αἰσχίστη, ἐπιτυγχανομένη δὲ τῶν ἀλόγων ζώων οὐδέπω κρείττων» (Γαλ. Προτρ. 9).¹¹⁵ Γενικότερα οι δύο συγγραφείς αναφέρονται εκτενώς στην ανωτερότητα των ζώων έναντι των αθλητών, όπως θα διαπιστώσουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Ο Γαληνός, κατά την Boudon, ιεραρχώντας τις τέχνες σε κατηγορίες, όπως *κακοτεχνία*, *ματαιοτεχνία* και *αληθινή τέχνη*, θέτει ένα κριτήριο που επιτρέπει τη διάκριση των τεχνών: εάν δεν έχει χρησιμότητα στη ζωή, δεν είναι τέχνη.¹¹⁶ Τέχνες όπως αυτές του γιατρού ή του οινοποιού αξιολογούνται ως ανώτερες αυτής του αθλητή κατά τον συγγραφέα: «Ἀσκληπιός γέ τοι καὶ Διόνυσος (...) τιμῶν ἀξιοῦνται μεγίστων, ὁ μὲν διὰ τὴν ἰατρικὴν, ὁ δ' ὅτι τὴν περὶ τὰς ἀμπέλους ἡμᾶς τέχνην ἐδίδαξεν» (Γαλ. Προτρ. 9).¹¹⁷ Αντίστοιχα αναφέρει πως ο Σωκράτης απέδιδε τιμητικές προσφωνήσεις σε προσωπικότητες που υπηρετούσαν χρήσιμες τέχνες, όπως ο νομοθέτης Λυκούργος και ο ποιητής Αρχίλοχος, καταλήγοντας στο

¹¹³ Γαλ. Προτρ. 9.4-8 και 11.1. Πρβλ. Boudon (2002) 27-28.

¹¹⁴ Σε μετάφραση: «φοβάμαι μόνο για το επιτήδευμα των αθλητών - το οποίο υπόσχεται σωματική δύναμη και μεγάλη δόξα, και μάλιστα διότι χρηματοδοτείται από τους πατεράδες μέσω καθημερινών δημόσιων πληρωμών, και εν γένει απολαμβάνει παρόμοιων τιμών με τους ἀριστους-μήπως εξαπατήσει κάποιον νέο και την προτιμήσει έναντι κάποιας τέχνης. Ως εκ τούτου, αυτό καλύτερα να το μελετήσουμε εκ των προτέρων-διότι καθένας είναι πιο εύλωτος απέναντι στην εξαπάτηση, σε όσα δεν έχει εξετάσει».

¹¹⁵ Σε μετάφραση: «επομένως είναι καλύτερο (...) να μεριμνήσουμε για την παιδεία. (...) Ωστόσο, η άσκηση του σώματος ως ενασχόληση, εάν αποτύχει είναι ντροπιαστική, ακόμα όμως και αν επιτύχει δεν είναι ανώτερη των άλλων ζώων».

¹¹⁶ Ανάμεσα στα δύο άκρα, στην επιβλαβή τέχνη, όπως αυτή του αθλητή, και τη χρήσιμη / πραγματική τέχνη, κατατάσσονται οι *μάταιες* τέχνες. Ο Γαληνός αναφέρει ενδεικτικά κάποιες από αυτές, όπως τα ακροβατικά και τις εικονογραφίες του Καλλικράτη. Βλ. Boudon (2002) 24-25. Παράλληλα, η Boudon σημειώνει την επίδραση του Προτρεπτικού πρὸς Θεμίσιωνα του Αριστοτέλη στον Προτρεπτικό του Γαληνού (αλλά και σε αυτόν του Ιάμβλιου), αναφορικά με την εξέλιξη και την αναγκαιότητα άσκησης των τεχνών. Βλ. Boudon (2002) 5.

¹¹⁷ Σε μετάφραση: «ο Ασκληπιός και ο Διόνυσος (...) θεωρούνται ἄξιοι μεγίστων τιμών, ο μὲν λόγω της ιατρικής επιστήμης και ο δε διότι μας δίδαξε την τέχνη της οινοποιίας».

συμπέρασμα ότι κανένας εκπρόσωπος της τέχνης του αθλητισμού δεν θα άξιζε ως πρότυπο, μια ανάλογη τιμητική προσφώνηση: «*Λέγε δή μοι καὶ σὺ τὰς τῶν ἀθλητῶν προσαγορεύσεις. Ἄλλ' οὐκ ἔρεῖς ὅτι μὴδ' ἔχεις εἰπεῖν*» (Γαλ. Προτρ. 10).¹¹⁸

Οι δύο μεγάλες κατηγορίες τεχνών στο κείμενο είναι οι χειρωνακτικές ή βάρβαρες τέχνες και οι ευγενείς ή λογικές τέχνες. Το πνεύμα του Γαληνού αντανακλάται στην κριτική της κατ' εξοχήν μάταιης τέχνης, δηλαδή του αθλητισμού.¹¹⁹ Με αφορμή τα αποσπάσματα από τον *Αυτόλυκο* του Ευριπίδη, ο Γαληνός αναφέρει ότι η τέχνη του αθλητισμού δεν χαίρει εκτίμησης όχι μόνο μεταξύ των συγγραφέων, αλλά και ανάμεσα στους φιλοσόφους και τους γιατρούς: «*Πότερον οὖν Εὐριπίδου μὲν καὶ τῶν τοιούτων καταγνῶμεν, τοῖς δὲ φιλοσόφοις ἐπιτρέψωμεν τὴν κρίσιν; Ἀλλὰ καὶ πρὸς τούτων ἀπάντων ὥσπερ ἐξ ἑνὸς στόματος ὁμολογῆται φαῦλον εἶναι τὸ ἐπιτήδευμα. Οὐδὲ μὴν οὐδὲ τῶν ἰατρῶν τις ἐπήνεσεν αὐτό· πρῶτον μὲν γὰρ Ἴπποκράτους ἀκούσῃ λέγοντος «Διάθεσις ἀθλητικὴ οὐ φύσει, ἔξις ὑγιεινῆ κρείσσων, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν μετ' αὐτὸν ἀρίστων ἰατρῶν»* (Γαλ. Προτρ. 10).¹²⁰ Αφότου ο Γαληνός απαριθμήσει τα μειονεκτήματα της τέχνης του αθλητισμού, τα οποία θα δούμε παρακάτω, καταλήγει ως προς την ιεράρχηση των τεχνών, ότι η ανώτερη και καλύτερη για τους νέους θα είναι αυτή που θα μπορέσουν να την εξασκήσουν εφ' όρου ζωής, με ανώτερη όλων την τέχνη της ιατρικής: «*Ὡστ' εἰ καὶ πρὸς χρηματισμὸν ἀσφαλῆ τε καὶ οὐκ ἄδοξον ἀξιοῖ τις ὑμᾶς παρεσκευάσθαι, τέχνην ἀσκητέον ἐστὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου παραμενοῦσαν. (...) καὶ μᾶλλον γε τὴν ἀρίστην ἐν ταύταις, ἣτις ὡς ἡμεῖς φαμεν ἐστὶν ἰατρικὴ*» (Γαλ. Προτρ. 14).¹²¹

Ὅπως σημειώνει ο Peter Singer, ο όρος *τέχνη* στο κείμενο του *Προτρεπτικοῦ*

¹¹⁸ Σε μετάφραση: «να μου αναφέρεις λοιπόν τις προσφωνήσεις των αθλητών. Αλλά δεν θα μου τις αναφέρεις, διότι δεν υπάρχει καμία για να μου πεις». Για τον νομοθέτη Λυκούργο και τη λατρεία του στη Σπάρτη ως ιερού προσώπου, του οποίου είχαν στήσει ως και ένα ιερό, πρβλ. και Ηρόδ. 1.6 5-66. Αντίστοιχα, για πληροφορίες σχετικά με τον Αρχίλοχο, πρβλ. Πλούτ. 41.560e. Επίσης Αιλ. απ. 80 και Σουδ. Α 4112.

¹¹⁹ Boudon (2002) 27. Παράλληλα, σε άλλο σημείο της μελέτης της, η ερευνήτρια αναφέρει τον στωικό φιλόσοφο Ζήνωνα ως αυτόν που όρισε την «άσκοπη» τέχνη ως μη γνήσια τέχνη: «*πᾶσα τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένων καὶ ἐπὶ τέλος εὐχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ λαμβανουσῶν τὴν ἀναφορὰν*» (SVF I.73). Προτείνει επίσης τη σύγκριση με αποσπάσματα άλλων έργων του Γαληνού: «*τέχνη γὰρ ἐστὶ σύστημα ἐγκαταλήψεων καὶ διανοιῶν ποιῶν τε καὶ ποσὸν συγγεγυμνασμένον, πρὸς τι τέλος νευουσῶν χρῆσιμον τῷ βίῳ*» [Γαλ.] *Εἰς*. 14.685.3-5 Kühn αλλά και Γαλ. *Ἀρ. αἰρ.* 1.106-108 Kühn. Βλ. Boudon (2002) 31. Για τη σχέση της φιλοσοφίας με τη γυμναστική και την ιατρική πρβλ. και τη μελέτη του Jüthner για τον Φιλόστρατο. Βλ. Jüthner (1969) 30-60, 107-131.

¹²⁰ Σε μετάφραση: «να απορρίψουμε συνεπώς την άποψη του Ευριπίδη και των ομοίων του και επιτρέψουμε την κρίση στους φιλοσόφους; Αλλά και αυτοί στο σύνολό τους έχουν ομολογήσει, σαν με μια φωνή, ότι η συγκεκριμένη ενασχόληση είναι φαύλη. Αλλά και κανένας ιατρός δεν την επαίνεσε. Διότι πρώτα θα ακούσεις τον Ιπποκράτη να υποστηρίζει: “η κατάσταση των αθλητών δεν είναι φυσιολογική, προτιμότερη είναι η υγιεινή ευεξία”, και έπειτα ταυτίζονται με αυτή την άποψη όλοι οι άριστοι ιατροί». Πρβλ. Ιππ. Τροφ. 34.3.

¹²¹ Σε μετάφραση: «συνεπώς, εάν κάποιος θεωρεί καλό να προετοιμασθείτε για να αποκτήσετε ασφαλή και έντιμο βιοπορισμό, θα πρέπει να ασκήσετε μια τέχνη η οποία θα παραμείνει εφ' όρου ζωής. (...) Και μάλιστα η καλύτερη όλων αυτών, η οποία, όπως υποστηρίζουμε και εμείς, είναι η ιατρική».

εκφράζει μια έννοια η οποία χαίρει πνευματικής αναγνώρισης και σεβασμού κατά την εποχή της Δεύτερης σοφιστικής και η οποία διαθέτει φιλοσοφικές προεκτάσεις χάρη στο έργο του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Παράλληλα, η έννοια του *λόγου* στη φιλοσοφία του Γαληνού αποτελεί ένα συναρπαστικό ζήτημα κατά τον ερευνητή: ο λόγος αντιπροσωπεύει το θεϊκό κομμάτι της ανθρώπινης ψυχής, το οποίο διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα ζώα.¹²²

Αντίστοιχα ο Φιλόστρατος, αρχικά τάσσεται υπέρ του αθλητισμού ως σοφής επιστήμης και ενασχόλησης, ωστόσο εντοπίζει τα στοιχεία που συντελούν στην παρακμή του. Σε παρόμοιο πλαίσιο σκέψης με αυτό του Γαληνού, ο Φιλόστρατος ξεκινά το κείμενο του *Γυμναστικοῦ* ιεραρχώντας τις τέχνες και διαχωρίζοντάς τες σε επιστήμες που απαιτούν ειδική γνώση (*σοφίες*), όπως είναι η ιατρική, η γλυπτική και ο αθλητισμός, και στις απλές εργασίες, τις οποίες εξασκούν οι χειρώνακτες (*βάνουσοι*).¹²³

Σε αντίθεση ωστόσο με τον Γαληνό, ο οποίος κατακρίνει τον αθλητισμό και τον αποκλείει από τις ωφέλιμες για τους νέους ενασχολήσεις, ο Φιλόστρατος ορίζει τη γυμναστική ως σοφή τέχνη: «*περὶ δὲ γυμναστικῆς, σοφίαν λέγωμεν οὐδεμιᾶς ἐλάττω τέχνης*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 1),¹²⁴ και απαριθμεί σπουδαίους παλαιούς αθλητές, όπως τον Μίλωνα, τον Θησέα και τον Ηρακλή, οι οποίοι τίμησαν μέσω του προτύπου τους τη συγκεκριμένη τέχνη.¹²⁵ Εντούτοις αναγνωρίζει ότι οι σύγχρονοί του αθλητές είναι κατώτεροι των παλαιών και σημειώνει την αρνητική άποψη που έχει διαμορφώσει η κοινή γνώμη της εποχής για την τέχνη του αθλητή, εξ αιτίας της νέας μορφής της: «*ἡ δὲ νῦν καθεστηκυῖα, μεταβέβληκεν οὕτω τὰ τῶν ἀθλητῶν, ὡς*

¹²² Singer (1997) 405-406. Ο μελετητής προσθέτει ότι υπό άλλο πρίσμα και υπό την επίδραση των ιδεών του Πλατωνισμού στο έργο, το ορθολογικό κομμάτι της ψυχής είναι αυτό το οποίο ελέγχει τις εκούσιες κινήσεις και επεξεργάζεται την αισθητηριακή αντίληψη, κάτι το οποίο εντοπίζεται και στα ανώτερα ζώα. Παράλληλα η Boudon εντοπίζει τη σαφή επίδραση των κυνικών φιλοσόφων στο κείμενο, οι οποίοι ήταν επιφυλακτικοί απέναντι στον αθλητισμό, αλλά και των περιπατητικών φιλοσόφων, κατά τις αναφορές του Γαληνού στα επίγεια και υλικά ζητήματα, όπως στις επιδόσεις στις μάχες, στις απολαύσεις το σώματος, στα χρήματα των αθλητών, κλπ. Όπως αναλύει η ερευνητρια, οι κυνικοί δεν θα σχολίαζαν, όπως κάνει ο Γαληνός ως μομφή το γεγονός ότι οι αθλητές δεν παίρνουν μέρος στη μάχη (*Προτρ.* 12), ούτε στις απολαύσεις του σώματος (*Προτρ.* 14.1), ή ότι είναι ανίκανοι να πλουτίσουν (*Προτρ.* 14.2-4). Ο Γαληνός, υπό αυτό το πρίσμα, φαίνεται να προσεγγίζει τους Περιπατητικούς φιλοσόφους, οι οποίοι εκτιμούσαν περισσότερο τον θετικό χαρακτήρα των υλικών και εξωτερικών αγαθών υπό την προϋπόθεση ότι αυτά συνοδεύονταν από μια μετριοπαθή και λογική στάση ζωής. Ο Γαληνός εκφράζεται αναλόγως με μετριοπαθή τρόπο, όταν σχολιάζει την έννοια της ευχαρίστησης (*Προτρ.* 14.1: «*εκτιμούμε ότι η ευχαρίστηση αποτελεί επίσης ένα σωματικό αγαθό*») καταλήγει.. Βλ. Boudon (2002) 29-30.

¹²³ Φιλόστρ. *Γυμν.* 1.

¹²⁴ Σε μετάφραση: «*αναφορικά με τη γυμναστική, πρέπει να την λέμε επιστήμη, η οποία δεν υστερεί καθόλου, σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη τέχνη*».

¹²⁵ Φιλόστρ. *Γυμν.* 1.: «*ἡ μὲν γὰρ πάλαι γυμναστικὴ Μίλωνας ἐποίει καὶ Ἰπποσθένας, Πουλυδάμαντάς τε καὶ Προμάχους καὶ Γλαῦκον τὸν Δημήλου, καὶ τοὺς πρὸ τούτων ἐπι ἀθλητάς, τὸν Πηλέα δῆπου καὶ τὸν Θησέα καὶ τὸν Ἡρακλέα αὐτόν*».

καὶ τοῖς φιλογυμναστοῦσι τοὺς πολλοὺς ἄχθεσθαι» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 1).¹²⁶

Ο Φιλόστρατος εξετάζει τις αιτίες της παρακμής της τέχνης του αθλητισμού.¹²⁷ Η έννοια της τέχνης στον *Γυμναστικό*, σε παρόμοιο πλαίσιο με τις αντιλήψεις του Γαληνού στον *Προτρεπτικό*, μοιάζει να παίζει καθοριστικό ρόλο: η τέχνη της γυμναστικής συγκεράστηκε με δύο άλλες τέχνες σύμφωνα με τον συγγραφέα, με την ιατρική και την κολακευτική: «κολακευτική γε ἐγκατελέχθη τῇ γυμναστικῇ. ἐκολάκευσε δὲ πρῶτον μὲν ἰατρικὴ παρισταμένη ζύμβουλος, ἀγαθὴ μὲν τέχνη, μαλακωτέρα δὲ ἢ ἀθλητῶν ἄπτεσθαι» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 44).¹²⁸ Ο συνδυασμός των συγκεκριμένων τεχνῶν επέφερε απογοητευτικά αποτελέσματα, καθώς, όπως θα διερευνήσουμε αναλυτικότερα στα αντίστοιχα κεφάλαια, αναφερόμενοι στη συγκεκριμένη τοποθέτηση του Φιλόστρατο, σχετίστηκε με την υποβάθμιση του προτύπου βίου που εξετάζουμε, και συνδέθηκε με τη νωθρότητα και τις βλαβερές συνήθειες των αθλητῶν.

Ο συγγραφέας αιτιολογεί την κατάπτωση της τέχνης του αθλητισμού και την αντίστοιχη μεταστροφή της κοινῆς γνώμης, αναφέροντας ότι οι αθλητές έχουν υποβαθμίσει τα αγαθά που τους προσφέρει η φύση, και αποδίδοντας μερίδιο ευθύνης στους προπονητές: «ἀθληταῖς δέ, ὅποσαι περὶ αὐτοὺς ἦσαν ποτε ἀρεταί, οὐχ ἡ φύσις ἀπηνέχθη αὐτῶν (...) τὸ δὲ μὴ ὑγιᾶς γυμνάζεσθαι, μηδὲ ἐρρώμένως ἐπιτηδεύειν ἀφείλετο τὴν φύσιν τὸ ἑαυτῆς κράτος». (Φιλόστρ. *Γυμν.* 2).¹²⁹ Στο επόμενο κεφάλαιο θα προσεγγίσουμε εκτενέστερα τον ρόλο της κακῆς προπόνησης και την αντίστοιχη ευθύνη των προπονητῶν, ὅπως περιγράφεται στα δύο ἔργα.

¹²⁶ Σε μετάφραση: «η δε σύγχρονη μορφή εκγύμνασης έχει μεταβάλει τη γνώμη για τους αθλητές σε τέτοιο βαθμό, ὥστε το κοινὸ τηρεῖ αρνητικὴ στάση, ἀκόμη και ἀπέναντι σε ὅσους ἀπλᾶ ἀρέσκονται να προπονούνται».

¹²⁷ Ἄλλωστε το ἔργο, το οποίο ἔχει ως κύριο θέμα ακριβῶς τις κακές μεθόδους που ακολουθοῦν οἱ σύγχρονοι αθλητές για να ασκήσουν τὴν τέχνη τους σε σύγκριση με τους ἀρχαίους, ἀποτελεῖ ἐν μέρει ἕναν ψόγο, ὅπως σημειώνει ο Bryan Reardon (1971) 195.

¹²⁸ Σε μετάφραση: «η κολακευτικὴ συγχωνεύθηκε με τὴ γυμναστικὴ. Ἀρχικὰ ἡ ἰατρικὴ φανερώθηκε ὡς κολακευτικὴ σύμβουλος, ἡ ὁποία (ἰατρικὴ) ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς πολὺτιμη τέχνη, δὲν προσέδωσε ὡστόσο τὴν ἀπαραίτητη ἐνεργητικὴτητα στους αθλητές».

¹²⁹ Σε μετάφραση: «σε ὅ,τι ἀφορὰ τους αθλητές και στις ἀρετές που αυτοὶ διέθεταν παλαιότερα, ἡ φύση δὲν τους τις στέρησε. (...) Ὡστόσο, καθὼς αυτοὶ δὲν γυμνάζονται ὑγιᾶς, οὔτε ἀφιερώνουν τον εαυτὸ τους σε αὐτὸ που κάνουν, τα φυσικὰ ἀγαθὰ ἀποδυναμώθηκαν». Η ἀποψη του Φιλόστρατο, ἀναφορικὰ με τις ευθύνες τῆς φύσης πάνω στα δεινὰ τα ὁποία ἀντιμετωπίζουν οἱ ἄνθρωποι, συναντᾶται σε κείμενα τῆς ἐποχῆς. Ο Γαληνὸς μάλιστα, ἀναφέρεται σε αὐτὸ, σε κείμενό του: «ἄξιον οὖν οἶμαι θαυμάσαι τῶν σοφιστῶν, εἰ μὴτ' ἐξευρεῖν μηδέπω μηδ' ἐξηγήσασθαι δυνάμενοι τὰ τῆς φύσεως, ἔτι καταγιγνώσκουσιν ἀτεχνίαν αὐτῆς», δηλαδή «εἶναι ἄξιο θαυμασμοῦ αὐτὸ που κάνουν οἱ σοφιστές, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ δὲν εἶναι ἰκανοὶ να ἀνακαλύψουν τίποτα, και ἀκόμα δὲν μποροῦν καν να ἐξηγήσουν τα ζητήματα τῆς φύσης, ἐν τούτοις να τῆς ἀποδίδουν ἀνικανότητα» (Γαλ.Χρ. μορ. 3.802 Kühn). Πρβλ. Κιτρινιάρης (1971) 36.

3.2 Ο ρόλος και η ευθύνη του γυμναστή

Ο Γαληνός κατηγορεί τους παιδοτρίβες, όπως ενδεικτικά τον Θέωνα, διότι εφαρμόζουν προγράμματα σωματικών ασκήσεων με απερίσκεπτο τρόπο, ακόμη και για να γυμνάσουν μη επαγγελματίες, οι οποίοι απλά απέβλεπαν στη διατήρηση της υγείας τους. Η κοινή άποψη του Γαληνού και του Φιλόστρατου στα δύο κείμενα είναι η ανάγκη καθιέρωσης εξειδικευμένων γυμναστών, οι οποίοι θα προπονούν τους ασκούμενους επιστρατεύοντας τη βαθιά γνώση τους. Οι γυμναστές θα πρέπει να είναι εξοικειωμένοι με ζητήματα χυμοφυσιολογίας του ανθρώπινου οργανισμού.¹³⁰ Δεν πρέπει να είναι φλύαροι, αλλά ούτε και απρόσιτοι, αφού το αντικείμενό τους δεν είναι χειρωνακτικό και απρόσωπο – αντιθέτως, πρέπει να γνωρίζουν πώς να διαχειρίζονται τους χαρακτήρες των ανθρώπων: «ἔστω δὴ ὁ γυμναστής μήτε ἀδολέσχης, μήτε ἀγύμναστος τὴν γλῶτταν, ὡς μήτε ἐκλύοιτο ὑπὸ τῆς ἀδολεσχίας τὸ ἔνεργον τῆς τέχνης, μήτε ἀγροικότερον φαίνοιτο μὴ ζῆν λόγῳ δρώμενον» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 25).¹³¹ Επίσης θα πρέπει να κατέχουν την τέχνη της φυσιογνωμικής, δηλαδή να έχουν την ικανότητα να διερευνούν και να αξιολογούν τα στοιχεία ανατομίας και φυσιολογίας που χαρακτηρίζουν το σώμα του εκάστοτε αθλητή και να εξατομικεύουν τις ασκήσεις σε αυτό: «φυσιογνωμονικὴν τε ἐπεσκέφθω πᾶσαν (...) εἰ δ' ἐγκρατὴς ἢ ἀκρατὴς, εἰ μεθυστὴς, εἰ λίχνος, εἰ θαρσαλέος ἢ δειλός, (...) τὸν δὲ γυμναστὴν δεῖ ἐξέπιστασθαι ταῦτα φύσεώς που κριτὴν ὄντα» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 25).¹³² Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ενδεδειγμένου προπονητή είναι η δυνατότητά του να κάνει επιλογή των κατάλληλων γυμνασίων για κάθε περίπτωση, αποφεύγοντας αυτά που ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο την υγεία του αθλητή.¹³³ Ο γυμναστής θα πρέπει επιπροσθέτως να γνωρίζει την ειδική σκοπιμότητα της κάθε άσκησης, καθώς και των επικουρικών μέσων, όπως είναι οι τρίψεις (μαλάξεις) και τα λουτρά.¹³⁴

¹³⁰ Φιλόστρ. *Γυμν.* 40, 42.

¹³¹ Σε μετάφραση: «ο γυμναστής πρέπει να μην είναι φλύαρος, αλλά ούτε και να μην έχει «γυμνάσει» τη γλώσσα του, ώστε να μην αναλώνεται σε πρακτικά ζητήματα της τέχνης, λόγω της πολυλογίας, αλλά ούτε και να αντιμετωπίζει τον ρόλο του στο πλαίσιο μιας ασήμαντης χειρωνακτικής εργασίας, την οποία δεν θα χρειάζεται να συνοδεύει από λογικές εξηγήσεις».

¹³² Σε μετάφραση: «θα πρέπει επιπροσθέτως να κατέχει καθολικά τη φυσιογνωμική (...) εάν [ενν. ο αθλητής] χαρακτηρίζεται από εγκράτεια ή όχι, εάν είναι μέθυσος, εάν είναι λαίμαργος, εάν έχει θάρρος ή εάν είναι δειλός (...) ο γυμναστής όμως πρέπει να τα ξέρει επαρκώς, διότι είναι, κατά κάποιο τρόπο, ο κριτής της φύσεως του αθλητή».

¹³³ Φιλόστρ. *Γυμν.* 46-53. Πρβλ. Χρυσάφης (1965) 146.

¹³⁴ Φιλόστρ. *Γυμν.* 55-58. Πρβλ. και Γαληνός, *Γαλ. Ύγ. Β* (6.90, 92, 127-128 Kühn) και *Γ* (6.166 Kühn), όπου γίνεται εκτενής αναφορά στα είδη τρίψεων κατά την προπαρασκευή και την αποθεραπεία. Πρβλ. Reardon (1971) 195-196, Αλμπανίδης (2004) 268-269, Χρυσάφης (1965) 152 και Παυλογιάννης κ.ά. (2002) 265-270.

Ωστόσο ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος επιρρίπτουν εξίσου σημαντικές ευθύνες στους προπονητές, για τον ρόλο τους ως προς την παρακμή του αθλητισμού ως προτύπου. Ο Γαληνός τους κατηγορεί ευθέως, καθιστώντας τους υπεύθυνους για την παραμόρφωση των αθλητικών σωμάτων: «καὶ πολλοὺς αὐτῶν πάνυ συμμέτρως ἔχοντας τῶν μελῶν οἱ γυμνασταὶ παραλαβόντες, ὑπερπιάναντες δὲ καὶ διασάξαντες αἷματί τε καὶ σαρκὶν εἰς τὸναντίον ἤγαγον» (Γαλ. Προτρ. 12).¹³⁵ Ο Φιλόστρατος κατηγορεί αντίστοιχα τους προπονητές για τον τρόπο που καθοδηγούν τους αθλητές, προκαλώντας προβλήματα στο αθλητικό σώμα: «γυμναστὰς (...) ἀμαρτάνουσι δὲ κάκεῖνο· παῖδα ἀθλητὴν ἀποδύσαντες γυμνάζουσιν ὡς ἤδη ἄνδρα τήν τε γαστέρα προβαρύνειν κελεύοντες καὶ βαδίζειν μεταξὺ τοῦ γυμνάζεσθαι καὶ ἐρεύγεσθαι» (Φιλόστρ. Γυμν. 46).¹³⁶

Με αυτόν τον τρόπο ωστόσο, οι γυμναστές βλάπτουν την νεανική ενεργητικότητα και υποβαθμίζουν την εγγενή τόλμη των αθλητών: «δι' ὧν ὥσπερ οἱ κακῶς παιδεύοντες ἀφαιροῦνται τὸν παῖδα τὸ νεοτήσιον σκίρτημα, ἀργίαν γυμνάζοντες καὶ ἀναβολὰς καὶ νωθροὺς εἶναι καὶ ἀτολμοτέρους τῆς αὐτῶν ἀκμῆς» (Φιλόστρ. Γυμν. 46).¹³⁷ Ὅπως θα διαπιστώσουμε σε αντίστοιχο κεφάλαιο, οι συγγραφείς θα σημειώσουν και σε άλλα σημεία το στοιχείο νωθρότητας, ως μεμπτό χαρακτηριστικό του προτύπου του επαγγελματία αθλητή, ωστόσο στο σημείο αυτό υπογραμμίζεται η ευθύνη του γυμναστή. Παράλληλα ο Φιλόστρατος αναφέρεται και στην ευθύνη των προπονητών σε σχέση και με άλλα ζητήματα, όπως την διαφθορά των αθλητών, όπως θα δούμε στο ειδικό κεφάλαιο.

Για τον ρόλο του (γυμναστή στη λογοτεχνία, της φυσιολογικής τέχνης του γυμναστή και σχετικά θέματα, πρβλ. και Jüthner (1969) 3-30, 107-131.

¹³⁵ Σε μετάφραση: «πολλοὺς ἐξ αὐτῶν (ενν. των αθλητῶν), οἱ οποίοι εἶχαν ἀρχικὰ συμμετρικὰ μέλη σώματος, ὅταν τους παρέλαβαν οἱ προπονητές, τους οδήγησαν πρὸς τὸ ἀντίθετο, καθὼς τους πᾶχαιναν σε ὑπερβολικὸ βαθμὸ καὶ τους συσσώρευαν περίσσεια αἵματος καὶ σάρκας».

¹³⁶ Σε μετάφραση: «οἱ γυμναστὰς (...) διαπράττουν ἐπίσης καὶ ἐκεῖνο τὸ λάθος: προπονοῦν τὸ παιδί ἀθλητὴ καὶ τὸ γυμνάζουν σαν νὰ εἶναι ἤδη ἄνδρας, προτρέποντάς το νὰ ἔχει τὴν κοιλιά του γεμάτη πρὶν ἀπὸ τὴν προπόνηση, κάνοντας βᾶδιση μεταξὺ των ασκήσεων καὶ ἀποβάλλοντες ἐρυνγές».

¹³⁷ Σε μετάφραση: «μέσω αὐτῆς τῆς τακτικῆς, σαν τους κακοὺς παιδαγωγούς, ἀφαιροῦν ἀπὸ τὸν νέο τὴν ορμὴ του, τὸν ἐθίζουν στὴν ἀργία καὶ τὸν καθιστοῦν ἀναβλητικὸ, νωθρὸ καὶ ἀτολμο, ἀντίθετα με τὴ νεανικὴ του ἀκμή».

3.3 Η απόκλιση από την παραδοσιακή προπόνηση-προετοιμασία των πρωταθλητών

Η ανάγκη για εξειδικευμένο τρόπο προπόνησης αναδείχθηκε από την πρόμη αρχαιότητα. Στις ωδές του Πινδάρου γίνεται αναφορά στην παρουσία εξειδικευμένου γυμναστή,¹³⁸ ενώ σε έργα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη δίνεται μια εικόνα για την προετοιμασία των αθλητών, αλλά με αποσπασματικό τρόπο. Ο Πλάτων αναφέρει ενδεικτικά ότι ο αθλητής ο οποίος προετοιμάζεται για τους πανελλήνιους αγώνες της Ολυμπίας και των Δελφών, δεν πρέπει να έχει καμία άλλη απασχόληση, ενώ ο Αριστοτέλης, θέλοντας να υπογραμμίσει τη βαρύτητα της εξειδικευμένης προπόνησης, παρομοιάζει τη συμμετοχή του αγύμναστου ή απλού ασκούμενου (*ιδιώτη*) αθλητή στους αγώνες, εάν έχει αντίπαλο έναν προπονημένο αθλητή, με μονομαχία μεταξύ ενός άοπλου και ενός οπλισμένου.¹³⁹

Οι προβληματισμοί σχετικά με το στρεβλό πρότυπο αθλητή, το οποίο διαμορφωνόταν μέσω της σκληρής προπόνησης, διατυπώθηκαν από νωρίς. Χαρακτηριστικά ο Σωκράτης, μέσω της μαρτυρίας του Ξενοφώντα, φέρεται να υποστηρίζει ότι αποτέλεσμα της εξειδικευμένης προετοιμασίας των αθλητών ήταν η μονόπλευρη εκγύμναση του σώματος: οι πυγμάχοι ήταν γυμνασμένοι κυρίως στο επάνω μέρος του σώματός τους, ενώ οι δρομείς είχαν δύναμη κατά κύριο λόγο στα πόδια τους.¹⁴⁰ Αντίστοιχα ο Αριστοτέλης, υπέρμαχος της φυσικής αγωγής, επικρίνει τη μονόπλευρη και υπερβολική προπόνηση των αθλητών.¹⁴¹ Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του στους νικητήριους καταλόγους των Ολυμπιακών Αγώνων, όπου ελάχιστοι μόνον πρωταθλητές της κατηγορίας των παιδών μπόρεσαν να επαναλάβουν τη νίκη τους στις κατηγορίες των ανδρών. Ο φιλόσοφος αποδίδει την αιτία της αποτυχίας στις συνθήκες κακής προπόνησης και διατροφής, που στέκονταν εμπόδιο στην ομαλή λειτουργία του οργανισμού των προπονούμενων αθλητών.¹⁴² Παράλληλα ο Ξενοφών, εκφράζοντας παρόμοιους προβληματισμούς, καταδικάζει τη δυσαρμονική ανάπτυξη του πνεύματος και του σώματος των

¹³⁸ Πίνδ. Ώλ. ΠΧ.

¹³⁹ Αριστοτ. *Ηθ. Νικ.* 3.1116b. Ο όρος *ιδιώτης* εδώ μοιάζει να φέρει τη σημασία του απροπόνητου. Αντίστοιχα, κατά τους Ρωμαίους, η λέξη *idiota* σήμαινε κυρίως τον ακαλλιέργητο και απαίδευτο άνθρωπο. Πρβλ. Αλμπανίδης (2004) 254-255.

¹⁴⁰ Ξεν. Συμπ. 2.17: «Πότερον ἐπὶ τούτῳ εἰ βούλομαι γυμναζόμενος μᾶλλον ὑγαίνειν ἢ εἰ ἥδιον ἐσθίειν καὶ καθεδέειν ἢ εἰ [διὰ] τοιούτων γυμνασίων ἐπιθυμῶ, μὴ ὥσπερ οἱ δολιχοδρόμοι τὰ σκέλη μὲν παχύνονται, τοὺς ὤμους δὲ λεπτύνονται, μὴδ' ὥσπερ οἱ πύκται τοὺς μὲν ὤμους παχύνονται, τὰ δὲ σκέλη λεπτύνονται, ἀλλὰ παντὶ διαπονῶν τῷ σώματι πᾶν ἰσόρροπον ποιεῖν;»

¹⁴¹ Αριστοτ. *Πολ.* 1335b καὶ *Ηθ. Νικ.* 2.6.7.

¹⁴² Αριστοτ. *Πολ.* 1339a: «σημεῖον γὰρ οὐ μικρὸν ὅτι δύναται τοῦτο παρασκευάζειν, ἐν γὰρ τοῖς Ολυμπιονίκαις δύο τις ἂν ἢ τρεῖς εὗροι τοὺς αὐτοὺς νενικηκότας ἄνδρας τε καὶ παῖδας διὰ τὸ νέους ἀσκοῦντας ἀφαιρεῖσθαι τὴν δύναμιν ὑπὸ τῶν ἀναγκαίων γυμνασίων». Πρβλ. Mouratidis (1998) 7-17.

επαγγελματιών αθλητών, η οποία βασιζόταν μεταξύ άλλων στη μονομερή και υπερβολικά σκληρή προετοιμασία.¹⁴³ Όπως διαπιστώνουμε, τα κείμενα της κλασικής αρχαιότητας περιείχαν πληροφορίες για τις συνθήκες προπόνησης. Ωστόσο θεωρείται γενικώς αποδεκτό ότι τα συγγράμματα του Γαληνού και του Φιλόστρατου αποτελούν τις εκτενέστερες και αναλυτικότερες πηγές για τη μελέτη της προπονητικής τέχνης των αρχαίων Ελλήνων.¹⁴⁴

Ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος είχαν καλή γνώση των θεμάτων προπονητικής. Ενδεικτικά, αμφότεροι είχαν αναφερθεί σε θέματα προπαρασκευής, δηλαδή προθέρμανσης, με έμφαση στο ζήτημα των *τρίψεων*, ενός είδους μαλάξεων πριν από το κυρίως μέρος της προπόνησης, τις οποίες περιγράφουν και επικροτούν στα κείμενά τους.¹⁴⁵ Στον *Γυμναστικό* ο Φιλόστρατος ξεκινά την αναφορά του στους τρόπους προπόνησης, επισημαίνοντας ότι οι σύγχρονοί του αθλητές προετοιμάζονται πλέον με γνώμονα την ιδιοσυγκρασία, την *κράση* όπως αναφέρει, σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου δινόταν έμφαση στη δύναμη: «*ταῦτα εἰρήσθω μοι περὶ κράσεως ἐκ τῆς νῦν γυμναστικῆς, ὡς ἡ ἀρχαία γε οὐδὲ ἐγίνωσκε κρᾶσιν, ἀλλὰ μόνην τὴν ἰσχὸν ἐγύμναζεν*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).¹⁴⁶

Ο συγγραφέας εξυμνεί τον φυσικό τρόπο ζωής των παλαιών αθλητών και συστήνει τον τρόπο ζωής τους ως θαυμάσιο πρότυπο. Τα μέσα προπόνησης των παλαιών απαιτούσαν εντυπωσιακή δύναμη, όπως φανερώνεται από την περιγραφή. Παλαιότερα οι αθλητές σήκωναν τεράστια βάρη, λύγιζαν μεταλλικές επιφάνειες, τραβούσαν άροτρα και δάμαζαν άγρια ζώα: «*ἐγυμνάζοντο δὲ οἱ παλαιοὶ οἱ μὲν ἄχθη φέροντες οὐκ εὐφορα, οἱ δὲ ὑπὲρ τάχους ἀμιλλώμενοι πρὸς ἵππους καὶ πτῶκας, οἱ δὲ ὀρθοῦντές τε καὶ κάμπτοντες σίδηρον ἐληλαμένον ἐς παχύ, οἱ δὲ βουσί συνεζευγμένοι*

¹⁴³ Ξεν. *Απομν.* 1.2.4: «*ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ σώματος αὐτός τε οὐκ ἡμέλει τούς τ' ἀμελοῦντας οὐκ ἐπῆνει· τὸ μὲν οὖν ὑπερεσθίοντα ὑπερπονεῖν ἀπεδοκίμαζε, τὸ δὲ ὅσα ἡδέως ἢ ψυχῇ δέχεται, ταῦτα ἰκανῶς ἐκπονεῖν ἐδοκίμαζε· ταύτην γὰρ τὴν ἔξιν ὑγιεινὴν τε ἰκανῶς εἶναι καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν οὐκ ἐμποδίζειν ἔφη*». Πρβλ. Young (1983) 45-51.

¹⁴⁴ Αλμπανίδης (2004) 254-255, Μουρατίδης (2010) 386-387 και Κοσμητούδης, Γιαννάκης (1997) 118. Πέρα από τα επιστημονικά συγγράμματα, όπως αυτά του Γαληνού και του Φιλόστρατου, κατά την αρχαιότητα υπήρχαν και προπονητικά συγγράμματα πρακτικών οδηγιών. Μια τέτοια πηγή είναι και ένα κείμενο αποσπάσματος παπύρου του 2^{ου} αιώνα π.Χ. από την Αίγυπτο με παραστατικές οδηγίες για το άθλημα της πάλης, το οποίο μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι πρέπει να υπήρχε αντίστοιχη μεθοδολογία και για άλλα αγωνίσματα. Πιθανότατα πρόκειται για κείμενα διατυπωμένα από παιδοτρίβες τα οποία προορίζονταν για τις απαιτήσεις των προπονήσεων, καθώς υπήρχε δυνατότητα για άμεση εφαρμογή τους (POxy III 466.) Πρβλ. Decker (1995) 147 και Jüthner (1969) 26.

¹⁴⁵ Φιλόστρ. *Γυμν.* 50, 56, Γαλ. *Υγ.* Β (6.90, 92, 127-128 Kühn) και Γ (6.166 Kühn). Αντίστοιχα ο Γαληνός αναφέρεται αναλυτικά στο ίδιο έργο μεταξύ άλλων και στα *γυμνάσια*, δηλαδή στις έντονες ασκήσεις τις οποίες εφάρμοζαν οι αθλητές με σκοπό τη βελτίωση της απόδοσής τους, στο πλαίσιο της προετοιμασίας τους (πρβλ. Γαλ. *Υγ.* Β (6.85, 87, 133-134, 136, 140-143 και 144-147 Kühn).

¹⁴⁶ Σε μετάφραση: «*αρκετά είναι τα λεγόμενα περί της κράσης (ιδιοσυγκρασίας), τα οποία βασίζονται στη σύγχρονη γυμναστική, καθώς η αρχαία γυμναστική δεν γνώριζε τα περί κράσης και εκγύμναζε αποκλειστικά τη δύναμη*».

καρτεροῖς τε καὶ ἀμαξεῦσιν, οἱ δὲ ταύρους ἀπαυχενίζοντες, οἱ δὲ αὐτοὺς λέοντας» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).¹⁴⁷ Ο συγγραφέας αναφέρεται με θαυμασμό στους σπουδαίους αθλητές του παρελθόντος: «ταῦτα δὲ δὴ Πολυμήστορες καὶ Γλαῦκοι καὶ Ἀμησινᾶ καὶ Πουλυδάμας ὁ Σκοτουσσαῖος. Τίσανδρον δὲ τὸν ἐκ τῆς Νάξου πύκτην περὶ τὰ ἀκρωτήρια τῆς νήσου νέοντα παρέπεμπον αἱ χεῖρες ἐπὶ πολὺ τῆς θαλάττης παραπεμπόμεναι γυμναζόμεναι τε καὶ γυμνάζουσαι.» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).¹⁴⁸ Οι απαιτήσεις της παραδοσιακής προπόνησης μοιάζουν να έχουν θρυλικές διαστάσεις στη σκέψη των ανθρώπων της εποχής, καθώς οι παλαιοί αθλητές φέρονται να επιστράτευαν υπερφυσικές δυνάμεις κατά την προετοιμασία τους: «ποταμοὶ τε αὐτοὺς ἔλουον καὶ πηγαὶ καὶ χαμευνίαν ἐπήσκουν, οἱ μὲν ἐπὶ βυρσῶν ἑκταθέντες, οἱ δὲ εὐνάς ἀμήσαντες ἐκ λειμώνων» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).¹⁴⁹ Η αίγλη των παλαιών έρχεται σε αντίθεση με το πρότυπο του σύγχρονου, νωθρού και αδρανή αθλητή της εποχής του Φιλόστρατου, ο οποίος υστερεῖ σε δύναμη και αντοχές.

Ο τρόπος προπόνησης έχει αλλάξει και έχει απομακρυνθεί από τα φυσικά και υγιή πρότυπα, επιτάσσοντας ακρότητες με τις οποίες ο Φιλόστρατος διαφωνεί. Ο συγγραφέας αναδεικνύει το πρόβλημα, καταδικάζοντας στο έργο του το προπονητικό σύστημα των τετράδων. Οι «*γυμναστικές τετράδες*» είναι ένα σύστημα προπόνησης το οποίο βασίζεται σε έναν κύκλο τεσσάρων ημερών: «*Προσεκτέα δὲ οὐδὲ ταῖς τῶν γυμναστῶν τετράσιν, ὕφ' ὧν ἀπόλωλε τὰ ἐν γυμναστικῇ πάντα.*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 47).¹⁵⁰ Ο συγγραφέας θεωρεῖ ότι οι τετράδες δεν επιτρέπουν στους ασκούντες την επιστήμη της γυμναστικής να παρατηροῦν επαρκῶς τις ιδιαιτερότητες και τις εξατομικευμένες ανάγκες του εκάστοτε οργανισμού.¹⁵¹

¹⁴⁷ Σε μετάφραση: «οι παλαιοί αθλητές γυμνάζονταν, ἄλλοι κάνοντας ἄρση μεγάλων βαρῶν, τα οποία βάρη δεν μπορούσε να σηκώσει ο οποιοσδήποτε, ἄλλοι συναγωνιζόμενοι με ἄλογα και λαγούς στο τρέξιμο, ἄλλοι λυγίζοντας και ισιώνοντας παχιές βέργες από σίδηρο, ἄλλοι τραβώντας ἀμαξες συνεζευγμένοι με δυνατά βόδια, ἄλλοι πιάνοντας από τον λαιμὸ ταύρους ἢ ἀκόμη και λιοντάρια.»

¹⁴⁸ Σε μετάφραση: «αὐτὰ ἦταν ἔργα ἀσφαλῶς του Πολυμήστορα, του Γλαύκου, του Αμησινού και του Σκοτουσσαίου Πολυδάμα. Ο Τίσανδρος, ο πυγμάχος με καταγωγή από τη Νάξο, ο οποίος κολυμπούσε περιμετρικά των ακρωτηρίων του νησιού, μπορούσε να ανοίγεται μέσα στη θάλασσα, με μέσο τα χέρια του, τα οποία γυμνάζονταν με αυτόν τον τρόπο, και συγχρόνως εξασκούσαν και ὅλο το σώμα.»

¹⁴⁹ Σε μετάφραση: «(οι παλαιοί αθλητές) λούζονταν σε ποτάμια και πηγές και πλάγιαζαν κατάχαμα, ἄλλοι πάνω σε δέρματα και ἄλλοι σε στρώματα από χόρτα, τα οποία μάζευαν από τα χωράφια». Πρβλ. Decker (1995) 147.

¹⁵⁰ Σε μετάφραση: «οὔτε και στις τετράδες που καθιερώθηκαν από τους γυμναστές πρέπει να θεωρούμε σημαντικές, καθώς αυτές κατέστρεψαν τη γυμναστική». Ο συγγραφέας αναφέρεται αναλυτικά στις τετράδες στο κεφάλαιο 47 και κατόπιν δίνει λεπτομερείς οδηγίες και συμβουλές για την προπόνηση, ξεχωριστά για κάθε ἄθλημα, στα κεφάλαια 47 έως 53 του έργου. Ο Φιλόστρατος, ὅπως φανερόνεται από το κείμενο, έχει πολύ καλή γνώση περί των αθλημάτων και της εξειδικευμένης προετοιμασίας των αθλητών. Ὅπως επισημαίνει ο Anderson, οι γνώσεις του Φιλόστρατου, πέρα από την προσωπική του ενασχόληση με θέματα του αθλητισμού, ενδέχεται να προέρχονταν και από τη μελέτη λογοτεχνικών πηγών, ὅπως των *Ἀργοναυτικῶν* του Απολλώνιου του Ρόδιου. Βλ. Anderson (1986) 269.

¹⁵¹ Φιλόστρ. *Γυμν.* 47-48: «τὰς τετράδας ταύτας ὧδε ἀνακυκλοῦντες ἀφαιροῦνται τὴν ἐπιστήμην τὸ ζυνιέναι τοῦ ἀθλητοῦ τοῦ γυμνοῦ, και ὅσα ἀνιᾶ μὲν σιτία, λυπεῖ δὲ οἶνος, βλάπτει δὲ ἢ ἀπ' ἀφροδισίων και 'τοῦ ὄνειρόττειν ἔξις και ἀγωνία και κόποι και πλείω ἔτερα τὰ μὲν ἐκούσια, τὰ δὲ ἀκούσια».

Γενικότερα, οι τετράδες ως μέθοδος προκαθορισμένης προπόνησης δέχθηκαν τη σφοδρή κριτική γιατρών αλλά και γυμναστών κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Η κριτική εστίαζε κυρίως στο γεγονός του ότι η πιστή και απαρέγκλιτη εφαρμογή της μεθόδου δεν μεριμνούσε για τη φυσική συγκρότηση, την ψυχική κατάσταση και την ιδιοσυγκρασία των αθλητών, εκθέτοντάς τους συνεπώς σε κινδύνους, σε πολλές περιπτώσεις.¹⁵²

Είναι ενδεικτική η αναφορά του Φιλόστρατου στον θάνατο του παλαιστή Γερηνού εξαιτίας της συγκεκριμένης προπονητικής μεθόδου. Ο αθλητής έχασε τη ζωή του, αφότου ακολούθησε πιστά τις οδηγίες του προπονητή του. Ο προπονητής του τον συμβούλευσε να γυμναστεί με λανθασμένο τρόπο, έχοντας καταναλώσει προηγουμένως υπερβολική ποσότητα φαγητού.: «*ἔλεγχος δὲ τῶν τετράδων, ἅς παρηγησάμην καὶ ἡ ἐπὶ Γερηνῶ τῷ παλαιστῇ διαμαρτία (...) τοιῶνδε μὲν δὴ τῶν τετράδων οὐσῶν καὶ ὧδε ἀγυμνάστων 'ὕπ' ἀπαιδεύτου γυμναστοῦ' γίγνεται οὐ μέτρια πάθη· τὸ γὰρ τοιοῦδε ἀθλητοῦ ἀμαρτεῖν τὰ στάδια πῶς οὐ βαρύ;*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 54).¹⁵³

Στις τετράδες αναφέρεται και ο Γαληνός στο έργο *Θρασύβουλος*, θεωρώντας τες κομμάτι της αθλητικής κακοτεχνίας. Υποστήριξε ότι δεν δύνανται να αποτελέσουν μέρος της πραγματικής γυμναστικής και κατέκρινε τους γυμναστές Θέωνα και Τρύφωνα, οι οποίοι τις επικροτούσαν. Παράλληλα, στο ίδιο κείμενο ο Γαληνός παραθέτει παρόμοιες πληροφορίες με τον Φιλόστρατο, ως προς την περιγραφή της μεθόδου. Κατά τον Γαληνό, οι τέσσερις μέρες που προσδιορίζουν τον συγκεκριμένο τρόπο προπόνησης ήταν η *παρασκευή*, ο *μερισμός*, το *τέλειον* και η *ἀποθεραπεία*.¹⁵⁴ Ο Φιλόστρατος προσδιορίζει αντίστοιχα τον *μερισμό* ως *μεσεύουσα*, το *τέλειον* ως *ἐπίτεινον* και την *ἀποθεραπεία* ως *ἄνεσιν*. Οι δύο συγγραφείς εκφράζουν παρόμοιες

¹⁵² Για τις τετράδες και την κακή προγόμναση ως παράγοντες παρακμής του αθλητισμού, πρβλ. και Κιτρινιάρης (1971) 105-117.

¹⁵³ Σε μετάφραση: «*ένα βάσιμο επιχείρημα εναντίον των "τετράδων", τις οποίες απορρίπτω, είναι και το λάθος που έγινε αναφορικά με τον παλαιστή Γερηνό (...) το σύστημα των τετράδων, έτσι όπως είναι τόσο άσχετο με τον αθλητισμό, ενδέχεται να προκαλέσει τρομερά πράγματα από τους απαίδευτους προπονητές. Η απώλεια αυτού του αθλητή δεν αποτελεί θλιβερό συμβάν και πλήγμα για τον αθλητισμό;*» Πρβλ. Reardon (1971) 195-198. Όπως υπογραμμίζει ο ερευνητής, παραθέτοντας και τη γνώμη του Jüthner για το θέμα, το συγκεκριμένο έργο του Φιλόστρατου αποτελεί ένα κείμενο μεγάλης χρηστικής αξίας για τους προπονητές και την εκγύμναση αν και πρόκειται πάντα για την άποψη ενός ερασιτέχνη και φιλομαθούς γνώστη του αθλητισμού. Παράλληλα ο Reardon, σημειώνοντας ότι ο Γυμναστικός δεν είναι παρά ένα δοκίμιο σοφιστικής, αναφορικά με το ζήτημα «*υπεράσπιση ή έπαινος της πραγματικής γυμναστικής*» και συγκρίνοντας το κείμενο του Φιλόστρατου με αντίστοιχα του Λουκιανού και του Αλκίφωνα, διαπιστώνει ότι το κοινό τους στοιχείο είναι ότι ξεκινώντας από μια βάση σχολιασμού και χρησιμοποιώντας μέσα της ρητορικής, διαμορφώνουν μια οντότητα η οποία είναι αυτάρκης η ίδια και δεν προορίζεται να επιλύσει πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής. Κατά τον ειδικό, κατά αυτή τη χρονική περίοδο δεν υπάρχουν ευδιάκριτες διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στον συγγραφέα, τον φιλόσοφο, τον ιστορικό και τον λόγιο γνώστη. Με αυτόν τον τρόπο, η γραμματεία της εποχής μοιάζει να απομακρύνεται από τη μέχρι τότε λογοτεχνική παράδοση.

¹⁵⁴ Γαλ. *Θρασ.* 5.898 Kühn. Πρβλ. Decker (1998) 145 -146 και Jüthner (1969) 19, 285.

απόψεις, ενώ φαίνεται ότι κατέχουν εξίσου επαρκή και εμπειριστατωμένη γνώση των θεμάτων της προπονητικής.¹⁵⁵

Ο Φιλόστρατος αντιπροτείνει ένα ενδεδειγμένο, περισσότερο ισορροπημένο κατά την άποψή του πρότυπο εκγύμνασης: «κόποι δὲ οἱ μὲν αὐτόματοι νόσων ἀρχαὶ καὶ ἀπόχρη τούδ μὲν πηλῶ καὶ παλαίστρα πονήσαντας ἀνιέναι μετρίως τε καὶ ὡς εἶπον, (...) ἢ μὲν δὴ σοφωτέρα γυμναστικὴ καὶ ἐπιτείνουσα τὸν ἀθλητὴν τοιάδε ἂν εἴη.» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 53).¹⁵⁶ Η άποψη του Φιλόστρατου αντανακλά την ιπποκρατική θεώρηση, καθώς η φράση «κόποι δὲ οἱ μὲν αὐτόματοι νόσων», παραπέμπει στην αντίστοιχη φράση από τους *Άφορισμούς* «κόποι αὐτόματοι φράζουσι νόσους» (Ιππ. *Άφορ.* II, 5).¹⁵⁷

Αντίστοιχα, ο Γαληνός αναφέρεται στην απόκλιση της σύγχρονης προπόνησης από τις αρχές της ιπποκρατικής ιατρικής. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Ιπποκράτης ήταν υπέρμαχος της ισορροπίας και της αποφυγής των ακροτήτων ως προς την καταπόνηση και τη διατροφή κατά την προπόνηση, σε αντίθεση με τα πρότυπα που είχαν επικρατήσει: «Ἄλλ' οὐδένας ἄλλους ἂν εὖροις ἐν σφαλερωτέρᾳ διαθέσει σώματος, εἴπερ Ἴπποκράτει δεῖ πιστεῦειν εἰπόντι τὴν καὶ ἐπ' ἄκρον εὐεξίαν σφαλερὰν ὑπάρχειν, ἣν μεταδιώκουσιν οὗτοι.» (...) «Ὁ μὲν γὰρ ὑγιεινὴν δίαιταν ὑποτιθέμενος ἔλεγε “Πόνοι, σιτία (...) πάντα μέτρια”» (Γαλ. *Προτρ.* 10).¹⁵⁸ Η επίκληση που κάνουν και οι δυο συγγραφείς στις απόψεις του Ιπποκράτη αποτελεί ένα κοινό στοιχείο, το οποίο μοιάζει καθοριστικό για την οπτική τους αναφορικά με το πρότυπο βίου του επαγγελματικού αθλητισμού. Η υπερβολή της

¹⁵⁵ Οι γυμναστικές τετράδες που χαρακτήρισαν τον ρωμαϊκό επαγγελματικό αθλητισμό, αποτελούν κατά κάποιο τρόπο το πρώιμο στάδιο της σύγχρονης μεθόδου των μικροκύκλων. Η επινόηση προκαθορισμένων προπονητικών κύκλων κατά την αρχαιότητα, είναι ενδεικτική της προσπάθειας συστηματοποίησης και οργάνωσης των προπονήσεων. Θεωρείται ότι, βάσει των σύγχρονων δεδομένων, η διάρθρωση των τετράδων δεν παραβιάζει τις βασικές αρχές της προπονητικής. Κατά τον κύκλο των τεσσάρων ημερών, υπάρχει ένα είδος κορύφωσης με υψηλή ένταση: η *επίταση*. Η εκμάθηση τακτικής και τεχνικών πραγματοποιείται κατά τη *μεσεύουσα*, η οποία ήταν μέρα μέτριας έντασης. Έπειτα από ένα μέτριο επίπεδο επιβάρυνσης κατά την *προπαρασκευαστική* μέρα, ακολουθεί η *επίταση*, η μέρα της μέγιστης προπονητικής έντασης. Κατόπιν της *επίτασης*, ακολουθεί η *άνεσις*, ημέρα ενεργητικής ανάληψης, όπως ισχύει και στις μέρες μας. Πρβλ. Κιτρινιάρης (1971) 105-117 και Αλμπανίδης (2004) 258-259. Οι κύκλοι προπόνησης, οι οποίοι προσομοιάζουν στις τετράδες, χρησιμοποιούνται στη σύγχρονη προπονητική όπως αναφέραμε. Δέχθηκαν ωστόσο την κριτική των γυμναστών του 20^{ου} αιώνα, όπως του Ιωάννη Χρυσάφη, ο οποίος καταδικάζει την αλόγιστη εφαρμογή τους και τη μονόπλευρη στάση που τις χαρακτηρίζει, αναφορικά με τις ιδιαιτερότητες των αθλητών. Πρβλ. Χρυσάφης (1965) 151.

¹⁵⁶ Σε μετάφραση: «η αναίτια κόπωση συνεπάγεται αρχή νόσου και ως εκ τούτου, πρέπει όσοι κοπίασαν στη σκόνη και στην παλαίστρα, να χαλαρώσουν με ήπιο τρόπο, όπως είπα (...) αυτού του είδους επομένως θα μπορούσε να είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος εκγύμνασης, ο οποίος να προσφέρει τόνωση στον αθλητή».

¹⁵⁷ Παρόμοια άποψη και διατύπωση εκφράζει και ο Γαληνός (Υγ. 6.237 Kühn). Πρβλ. Κιτρινιάρης (1971) 113.

¹⁵⁸ Σε μετάφραση: «ωστόσο δεν μπορείς να βρεις ανθρώπους που να βρίσκονται σε χειρότερη κατάσταση ως προς τη σωματική τους υγεία, εάν πρέπει να αναλογιστούμε τα λόγια του Ιπποκράτη, ο οποίος υποστήριζε ότι και η ακραία ευεξία στην οποία αυτοί στοχεύουν βλέπται (...) «Λιότι υποδεικνύοντας τον υγιεινό τρόπο διαβίωσης, υποστήριξε: «η καταπόνηση, η διατροφή (...) όλα ας γίνονται με μέτρο». Πρβλ. Ιππ. *Έπιδ.* 6.6.2.

επαγγελματικής προπόνησης, σε ό,τι αφορά την καταπόνηση και τις καταχρήσεις, απομακρύνεται από τη θεώρηση της ιπποκρατικής ιατρικής, η οποία βασίζεται στην έννοια του μέτρου, και αυτό το στοιχείο προκαλεί την κριτική των δύο συγγραφέων.

Όπως διαπιστώσαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Γαληνός ως γιατρός δεν απορρίπτει την σωματική άσκηση εν γένει έχοντας μάλιστα αφιερώσει και έργα του, όπως το *Διά της μικρᾶς σφαίρας γυμνασίου*, στην αξία της γυμναστικής. Ωστόσο η γνώση του και η πολυετής εμπειρία του ως ιατρού μονομάχων μοιάζουν να επηρέασαν την άποψή του για το πρότυπο του πρωταθλητή, το οποίο δεν θεωρεί απλώς άχρηστο για τη ζωή, αλλά και επιζήμιο για την υγεία, τόσο τη σωματική, όσο και την ψυχική, όπως θα δούμε παρακάτω.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Boudon (2002) 30-32.

3.4 Οι επαγγελματίες αθλητές ως σύμβολα νωθρού και κακού πολεμιστή και οι αναφορές στον πόλεμο

Όπως διαπιστώνουμε, η λογοτεχνική παράδοση που προϋπήρχε του Γαληνού και του Φιλόστρατου, περιλάμβανε τις επικρίσεις των διανοουμένων προς τους ολυμπιονίκες και τους ιερονίκες γενικότερα. Ένα στοιχείο κριτικής αφορούσε και στη μικρή ή την ανύπαρκτη προσφορά των πρωταθλητών στον πόλεμο. Ήδη από τον 7^ο αιώνα π.Χ., ο ποιητής Τυρταίος, έχοντας ως πρότυπο τους Σπαρτιάτες πολεμιστές, οι οποίοι θα πέθαιναν για να υπερασπιστούν την πατρίδα τους, αναφέρει ότι οι αρετές των παλαιστών ή των δρομέων δεν είναι σπουδαιότερες από αυτές των στρατιωτών.¹⁶⁰ Αντίστοιχα, όπως αναφέραμε, ο Ευριπίδης στο έργο του *Αυτόλυκος* κατηγορεί τους αθλητές, μεταξύ άλλων, για την ανικανότητά τους να υπερασπιστούν την πατρίδα.¹⁶¹

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πλουτάρχου, προσωπικότητες με άριστη γνώση του πολέμου, όπως ο Μέγας Αλέξανδρος και οι στρατηγοί Επαμεινώνδας και Φιλοποίμην, επέκριναν τον τρόπο ζωής των δημοφιλών αθλητών. Θεωρούσαν ότι δεν θα μπορούσαν να πολεμήσουν αποτελεσματικά ούτε να αντέξουν τις στρατιωτικές κακουχίες, εξαιτίας της κακής φυσικής τους κατάστασης και της ανάγκης τους να καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες φαγητού.¹⁶²

Ωστόσο η σχέση του αθλητισμού με τον πόλεμο είναι σύνθετη και ίσως κάποιες φορές αντιφατική. Η έννοια της πολεμικής ανδρείας αποτέλεσε διαχρονικά ένα είδος δικαίωσης για το πρότυπο του αθλητή, όπως μελετήσαμε και σε προηγούμενο κεφάλαιο. Οι γυμνασμένοι νέοι της Σπάρτης και της Αθήνας διακρίνονταν για το φρόνημα και την πολεμική τους ετοιμότητα, ενώ αθλήματα όπως αυτό της *όπλιτοδρομίας*, σχετίζονταν με τον πόλεμο.¹⁶³ Εντούτοις, και με την πάροδο των

¹⁶⁰ Τυρτ. 9.1-4.

¹⁶¹ Ευρ. *Αυτόλ.* 284. Πρβλ. Σταμπουλής (1995) 411.

¹⁶² Πλουτ. *Αλέξ.* 4 «(Αλέξανδρος) φαίνεται δε και καθόλου πρὸς τὸ τῶν ἀθλητῶν γένος ἄλλοτρίως ἔχων (...) οὔτε πυγμῆς οὔτε παγκρατίου μετὰ τινος σπουδῆς ἔθηκεν ἄθλον.» Σε μετάφραση: «γενικά, καθώς φαίνεται, δεν είχε σε εκτίμηση το γένος των αθλητών (...) δεν ενδιαφέρθηκε να ορίσει έπαθλο ούτε για την πυγμαχία ούτε για το παγκράτιο».

¹⁶³ Ο Φιλόστρατος στα πρώτα κεφάλαια του έργου αναφέρεται στο αγώνισμα της *όπλιτοδρομίας* ή αλλιώς του *οπλίτη δρόμου*. Πρόκειται για ένα άθλημα το οποίο ήταν συνυφασμένο από παλιά με την πολεμική προετοιμασία κατά τη μαρτυρία του Πλάτωνα (*Νόμ.* 8.833a) αλλά και του Φιλόστρατου (*Γυμν.* 7-8). Ενδεικτικά, οι αθλητές συμμετείχαν στο αγώνισμα τρέχοντας σε αγώνα δρόμου φέροντας πολεμικό οπλισμό. Ο Φιλόστρατος υπογραμμίζει την παλαιότητα, τον υψηλό βαθμό δυσκολίας της οπλιτοδρομίας, αλλά και τους αυστηρούς κανόνες της, οι οποίοι περιλάμβαναν ακόμη και τον θάνατο. Ενδεικτικές αναφορές στο συγκεκριμένο αγώνισμα, ανεξάρτητα από την αναφορά του Φιλόστρατου είναι οι ακόλουθες: Αριστοφ. *Όρν.* 241, Πλάτ. *Νόμ.* 8.833b, Παισ. 2.11.8, 5.12.8. Πρβλ. Κιτρινιάρης (1971) σημ. 20, Αλμπανίδης (2004) 136 και Μουρατιδής (2010) 325-327.

ετών, η εικόνα των αφύσικα ογκωδών, νωθρών και δυσκίνητων πρωταθλητών, έγινε συνώνυμη της πολεμικής ανικανότητας.

Ο Φιλόστρατος δεν παραλείπει να αναφερθεί στη σχέση των Σπαρτιατών με τη σωματική αγωγή. Ο συγγραφέας αναπτύσσει τη συλλογιστική του για τη σχέση αθλητισμού και πολέμου, αναφέροντας το παράδειγμα των Λακεδαιμονίων, οι οποίοι θεωρούσαν τη γυμναστική μέρος της πολεμικής προετοιμασίας: «*Λακεδαιμόνιοι δὲ καὶ τακτικὴν ἐβούλοντο τοὺς γυμναστὰς εἰδέναι μελέτην τῶν πολεμικῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνας ἡγούμενοι, καὶ οὐ χρὴ θαυμάζειν, ὅπου καὶ τὴν ὄρχησιν, τὸ ῥαθυμότερον τῶν ἐν εἰρήνῃ, Λαικεδαιμόνιοι πάντως ἐς τὰ πολεμικὰ ἀνέφερον ὀρχούμενοι τρόπον, ὃν φυλάζεται τις βέλος ἢ ἀφήσει ἢ ἀρθήσεται ἀπὸ τῆς γῆς καὶ τῇ ἀσπίδι εὐμεταχειρίστως χρήσεται*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 19).¹⁶⁴

Συνεχίζοντας την αναφορά του στην πόλη της Σπάρτης αρκετά κεφάλαια παρακάτω, εξαιρώντας την αγωγή και την αφοσίωση στην πολεμική προετοιμασία, αναδεικνύει τη σωματική άσκηση ως παράγοντα που συνέβαλε στην στρατιωτική υπεροχή των Σπαρτιατών, ανδρών και γυναικών: «*καίτοι καὶ πρεσβύτερον τούτου, ὃ καὶ Λυκούργω ἐδόκει τῷ Σπαρτιάτῃ· παριστάμενος γὰρ τῇ Λακεδαίμονι πολέμου ἀθλητὰς ‘γυμναζέσθων’ φησὶν ‘αἱ κόραι καὶ ἀσκεῖσθων δημοσίᾳ τρέχειν, ὑπὲρ εὐπαιδίας δήπου καὶ τοῦ τὰ ἔκγονα βελτίω τίκτειν ὑπὸ τοῦ ἐρρῶσθαι τὸ σῶμα· ἀφικομένη γὰρ ἐς ἀνδρὸς ὑδροφορεῖν οὐκ ὀκνήσει, οὐδὲ ἀλεῖν διὰ τὸ ἡσκησθαι ἐκ νέας, εἰ δὲ καὶ νέω καὶ συγγυμναζομένῳ συζυγείῃ, βελτίω τὰ ἔκγονα ἀποδώσει καὶ γὰρ εὐμήκη καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἄνοσα.*’ καὶ ἐγένετο ἡ Λακεδαίμων τοσαύτη κατὰ πόλεμον, ἐπειδὴ τὰ γαμικὰ αὐτοῖς ὧδε ἔπραττεν.» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).¹⁶⁵

Αναφερόμενος ο συγγραφέας στο κλέος των παλαιών αθλητών, περιγράφει τα κατορθώματά τους στο στάδιο και στο πεδίο της μάχης, αφού συνδύαζαν τις υψηλές επιδόσεις στους αγώνες με την πολεμική ανδρεία: «*ἡγωνίζοντό τε οἱ μὲν ὀκτῶ*

¹⁶⁴ Σε μετάφραση: «οι Λακεδαιμόνιοι επιθυμούσαν να έχουν γνώση της πολεμικής τακτικής και οι γυμναστές, καθώς αντιμετώπιζαν ακόμα και τους αγώνες ως τρόπο για να εξασκηθούν για τον πόλεμο, και δεν πρέπει να μας ξενίζει το φαινόμενο ότι ακόμα και τις χορευτικές κινήσεις, την πιο ανέμελη έκφραση εν καιρῷ ειρήνης, οι Λακεδαιμόνιοι τις συνέδεαν με τον πόλεμο και χόρευαν με τρόπο σαν να ήθελαν να φυλαχθούν από κάποιο βέλος, να τοξεύσουν, να σηκωθούν από τη γη ή να χρησιμοποιήσουν με σωστό τρόπο την ασπίδα.». Πρβλ. Χρυσάφης (1965) 146.

¹⁶⁵ Σε μετάφραση: «ωστόσο υπάρχει και κάτι παλαιότερο, μια επινόηση του Σπαρτιάτη Λυκούργου. Ενώ βρισκόταν δηλαδή στη Σπάρτη, είπε σε αυτούς που έκαναν πολεμικές ασκήσεις: “πρέπει και τα κορίτσια να γυμνάζονται και να ασκούνται δημοσίως στο τρέξιμο, ώστε να γεννούν υγιή και ωραιότερα παιδιά, αφού θα διαθέτουν δυνατό σώμα. Η παντρεμένη γυναίκα, δεν θα έχει πρόβλημα αν θα μεταφέρει νερό ή αν θα αλέσει, καθώς θα είναι εξασκημένη από τη νεανική της ηλικία. Εάν μάλιστα επιλέξει ως σύζυγο έναν νέο εξίσου γυμνασμένο, θα φέρει στον κόσμο ακόμα πιο καλούς απογόνους, ψηλούς, δυνατούς και όχι επιρρεπείς σε νόσους. Με αυτόν τον τρόπο η Σπάρτη διακρίθηκε τόσο στον πόλεμο, επειδή οι γάμοι πραγματοποιούνταν υπό αυτές τις προϋποθέσεις». Για τη φυσική αγωγή που ακολουθούσαν οι γυναίκες στη Σπάρτη, και τα πλεονεκτήματά της, πρβλ. και Πλούτ. *Λυκ.* 14 και *Ξεν. Λακ.* 1.4.

Ὀλυμπιάδας, οἱ δὲ ἐννέα, καὶ ὀπλιτεύειν ἀγαθοὶ ἦσαν. ἐμάχοντό τε ὑπὲρ τειχῶν, οὐδὲ ἐκεῖ πίπτοντες, ἀλλ' ἀριστείων τε ἀξιούμενοι καὶ τροπαίων, καὶ μελέτην ποιούμενοι πολεμικὰ μὲν γυμναστικῶν, γυμναστικὰ δὲ πολεμικῶν ἔργα.» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).

¹⁶⁶ Οἱ ἐν λόγῳ γενναῖοι ἀθλητές, οἱ οποίοι ἦταν ἱκανοὶ νὰ συμμετάσχουν μέχρι καὶ σε ἐννέα Ὀλυμπιάδες, δηλαδὴ παρέμεναν στὴν ἐνεργὸ δράση γιὰ τουλάχιστον τριάντα δύο χρόνια, μποροῦσαν νὰ λάβουν μέρος καὶ στὸν πόλεμο, με θαυμαστὸ τρόπο.¹⁶⁷

Ὡστόσο ὁ πρωταθλητισμὸς ὡς πρότυπο βίου συνδέθηκε κυρίως με τὶς κακές ἐπιδόσεις στὸν πόλεμο, ὅπως διαπιστώνουμε στὸν *Προτρεπτικὸ* καὶ τὸν *Γυμναστικὸ*. Στὸν *Προτρεπτικὸ* ὁ Γαληνὸς υποστηρίζει ὅτι οἱ ἀθλητές στὴν πραγματικότητα εἶναι ἀνίκανοι νὰ προσφέρουν στὴν πατρίδα ἢ τὶς χειρωνακτικὲς ἐργασίες, καθὼς ἡ σωματικὴ τους κατάστασις τοὺς κάνει νὰ υποφέρουν ὅταν ἐκτίθενται στὴ ζέστη, τὸ κρύο ἢ τὴν ἐντονὴ κόπωση: «Ἀλλὰ πρὸς κρύος καὶ θάλλπος ἰσχυροί; Αὐτοῦ γε τοῦ Ἡρακλέους ζηλωταί, ὡς ἐνὶ καὶ χειμῶνος καὶ θέρους σκέπεσθαι δέρματι, ὡς ἀνυπόδετοι διατελεῖν, ὑπαίθριοι κοιμᾶσθαι, χαμευνεῖν· ἐν ἅπασιν γὰρ τούτοις τῶν νεογνῶν παίδων εἰσὶν ἀσθενέστεροι. ἐν τίνι τοίνυν ἔτι τὴν ἰσχὺν ἐπιδείξονται ἢ ἐπὶ τίνι μέγα φρονήσουσιν; Οὐ γὰρ δήπουθεν ἐπὶ τῷ τοὺς σκυτοτόμους ἢ (τοὺς) τέκτονας ἢ τοὺς οἰκοδόμους οἷοί τ' εἶναι καταβάλλειν ἐν παλαίστρα τε καὶ σταδίῳ;» (Γαλ. *Προτρ.* 13).¹⁶⁸

Ὁ συγγραφέας, παραθέτοντας ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο *Αὐτόλυκος* τοῦ Εὐριπίδη, στὸ ὁποῖο ἀναφερθήκαμε, υπογραμμίζει τὴν ἀμελητέα προσφορὰ τῶν πρωταθλητῶν στὴν πατρίδα: «ἢ τί γὰρ παλαίστας εὖ, τί δ' ὠκύπους ἀνὴρ ἢ δίσκον ἄρας ἢ γνάθον παίστας καλῶς, πόλει πατρῶα στέφανον ἤρκεσεν λαβῶν;» (Γαλ. *Προτρ.* 10).¹⁶⁹ Συνεχίζοντας τὴν επιχειρηματολογία του, τρία κεφάλαια ἀργότερα, ὁ Γαληνὸς ἐπανέρχεται στὴν ἀποψη τοῦ τραγικοῦ ποιητῆ, ἐκφράζοντας ἀκόμη

¹⁶⁶ Σε μετάφραση: «κάποιοι ἀγωνίζονταν σε οκτὼ Ὀλυμπιάδες, κάποιοι σε ἐννέα, καὶ ἐπίσης ἦταν καλοὶ στρατιῶτες. Μάχονταν υπερασπιζόμενοι τείχη, χωρὶς οὔτε ἐκεῖ νὰ υποκύπτουν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἀναδεικνύονταν ἀξιοὶ γιὰ ἀριστεία καὶ τρόπαια, πολεμώντας ἐνῶ παράλληλα ἐξασκούνταν στὴ γυμναστικὴ καὶ τὸ ἀντίστροφο - γυμναζόμενοι ἐνῶ συμμετείχαν σε πολεμικὰ ἔργα.»

¹⁶⁷ Κατὰ κανόνα, ἡ συμμετοχὴ στους πολέμους ἀπαγορευόταν ρητὰ στους ἀθλητές, γιὰ διαιτητικούς λόγους, ὅπως σημειώνει ὁ Decker (1995) 147. Πρβλ. καὶ Weiler (1981, 1988) 102.

¹⁶⁸ Σε μετάφραση: «ἀλλὰ εἶναι μήπως εἶναι δυνατοὶ στὸ κρύο καὶ τὴ ζέστη; Παρουσιάζονται ὡς μιμητές τοῦ ἴδιου τοῦ Ἡρακλή, ὥστε νὰ σκεπάζουν τὸ σῶμα τους με τὸ ἴδιο δέρμα χειμῶνα - καλοκαίρι, νὰ βαδίζουν χωρὶς υποδήματα καὶ νὰ κοιμούνται καταγῆς στὴν ὑπαίθρο. Σε ὅλα αὐτὰ εἶναι πιο ἀδύναμοι καὶ ἀπὸ τὰ νεογνά. Σε τι ἐπομένως θὰ μας κάνουν ἐπίδειξη δυνάμεως ἢ γιὰ ποια μεγάλη πράξη θὰ υπερηφανευθοῦν; Ἀσφαλῶς, μήπως δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ καταβάλλουν οὔτε τοὺς κατασκευαστὲς υποδημάτων, τοὺς ἀρχιτέκτονες ἢ τοὺς οἰκοδόμους στὴν παλαίστρα καὶ στὸ στάδιο;». Πρβλ. Boudon (2002) 28.

¹⁶⁹ Σε μετάφραση: «ποῖος λοιπὸν, ὄντας καλὸς παλαστής, ποῖος ἀνδρὰς με γρήγορα πόδια, ποῖος πετώντας δίσκο ἢ χτυπώντας καλά τὴ γνάθο τοῦ ἀντιπάλου, πήρε στεφάνι διότι βοήθησε τὴν πατρίδα του;»

σκληρότερους χαρακτηρισμούς για τους αθλητές: «*Ἄλλ' ἴσως (τῆς) εἰς τὰ πολεμικά; Τὸν Εὐριπίδην αὐθίς μοι κάλει, ὅστις αὐτοὺς ὑμνήσει λέγων «Πότερα μαχοῦνται πολεμίοισιν, ἐν χεροῖν δίσκους ἔχοντες;» Τῷ γὰρ ὄντι «Οὐδείς σιδήρου ταῦτα μωραίνει πέλας.»* (Γαλ. Προτρ. 13).¹⁷⁰

Κατά τον Γαληνό, η ανοησία του πρωταθλητή Μίλωνα, ο οποίος, στο πλαίσιο μιας άσκοπης επίδειξης, διέτρεξε το στάδιο μεταφέροντας έναν νεκρό ταύρο, δεν βοήθησε καθόλου τους Έλληνες. Αντίθετα, οι σπουδαίοι στρατηγοί όπως ο Θεμιστοκλής, μέσω των σοφών επιλογών τους ευεργέτησαν την πατρίδα. : «*ἢ τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων ἔσωσεν ἄν, ἠνίκα πρὸς τὸν βάρβαρον ἐπολέμουν, ἢ τοιαύτη τοῦ Μίλωνος ἐνέργεια περὶ τὸν ταῦρον, ἀλλ' οὐχ ἡ Θεμιστοκλέους σοφία πρῶτον μὲν ὑποκριναμένου καλῶς τὸν χρησμόν, εἶτα στρατηγήσαντος ὡς ἐχρῆν; “Σοφὸν γὰρ ἐν βούλευμα (τὰς) πολλὰς χέρας νικᾷ, σὺν ὄπλοις δ' ἀμαθία χειρὸν κακόν.”* “*Ὅτι μὲν εἰς οὐδὲν τῶν κατὰ τὸν βίον ἔργων χρήσιμος ἢ τῶν ἀθλητῶν ἄσκησις εὖ οἶδ' ὅτι σαφὲς ἤδη γέγονεν·*» (Γαλ. Προτρ. 13).¹⁷¹ Η εύστοχη ερμηνεία του χρησμού από τον Θεμιστοκλή, ότι το «ξύλινο τείχος», το οποίο ανέφερε το μαντείο των Δελφών, αφορούσε στην πραγματικότητα σε πολεμικά πλοία, ωφέλησε την πατρίδα σε βαθμό που κανείς αθλητής δεν επιτυγχάνει κατά τον Γαληνό.¹⁷² Ο ιατροφιλόσοφος δίνει ένα επιχείρημα, επιδεικνύοντας τις γνώσεις του σχετικά με την ιστορία των Περσικῶν πολέμων.

Ποιοι παράγοντες μπορεί να μεσολάβησαν, ώστε το θαυμάσιο πρότυπο του γενναίου πολεμιστή και αθλητή, να μετατραπεί στο θλιβερό πρότυπο, το οποίο περιγράφει ο Γαληνός; Την απάντησή του δίνει ο Φιλόστρατος: «*ἐπεὶ δὲ μετέβαλε ταῦτα καὶ ἀστράτευτοι μὲν ἐκ μαχομένων, ἀργοὶ δὲ ἐξ ἐνεργῶν, ἀνειμένοι δὲ ἐκ κατεσκληρότων ἐγένοντο (...) καὶ πολλῶ μᾶλλον, ἐπειδὴ κολακευτικὴ γε ἐγκατελέχθη τῇ γυμναστικῇ*» (Φιλόστρ. Γυμν. 44).¹⁷³ Την έννοια της κολακευτικής μπορούμε να την κατανοήσουμε μέσω των κειμένων του Πλάτωνα. Όπως αναφέρει ο φιλόσοφος,

¹⁷⁰ Σε μετάφραση: «όσο για τα ζητήματα του πολέμου; Ανακάλεσε πάλι αυτά που αναφέρει ο Ευριπίδης, ο οποίος θα τους υμνήσει αναφέροντας: “μήπως θα κάνουν μάχη με τους εχθρούς βαστώντας δίσκους στα χέρια;” Διότι πράγματι, κανείς ο οποίος βρίσκεται μέσα στο σίδερο του πολέμου δεν ασχολείται με τέτοιες ηλιθιότητες».

¹⁷¹ Σε μετάφραση: «ή μήπως θα μπορούσε να σώσει τη συμμαχία των Ελλήνων, όταν αυτή μαχόταν με τους βαρβάρους, η πράξη του Μίλωνα με τον ταύρο και όχι η σοφία του Θεμιστοκλή, ο οποίος πρώτα έδωσε επιτυχημένη ερμηνεία στον χρησμό και κατόπιν έκανε τις σωστές ενέργειες ως στρατηγός; Διότι μια σοφή βούληση νικά πολλά χέρια, ενώ η αμάθεια η οποία συνοδεύεται από όπλα είναι χειρότερο κακό. Ότι η άσκηση των αθλητών δεν χρησιμεύει σε κανένα από τα έργα του βίου, έχει ήδη γίνει σαφές».

¹⁷² Πρβλ. Ηρόδ. 7.143.

¹⁷³ Σε μετάφραση: «επειδή όμως άλλαξαν όλα αυτά και οι αθλητές μεταβλήθηκαν σε αστράτευτους ενώ πριν ήταν μαχόμενοι, σε νοθρούς ενώ πριν ήταν ενεργοί, και σε μαλθακούς ενώ πριν ήταν σκληραγωγημένοι (...) Κυρίως όμως επειδή η κολακευτική έγινε κομμάτι της γυμναστικής».

οι τέχνες οι οποίες μεριμνούσαν για το καλό του σώματος και της ψυχής ήταν τέσσερις: οι τέχνες της γυμναστικής, της ιατρικής, της νομοθετικής και της δικαιοσύνης. Η κολακευτική, αφού κατατιμήθηκε σε τέσσερα μέρη, πήρε τη μορφή της κάθε τέχνης, υποδυόμενη ότι ήταν η γνήσια, ωστόσο επρόκειτο επί της ουσίας για μια εξαπάτηση.¹⁷⁴ Ως εκ τούτου, η ευτελής και απατηλή αυτή τέχνη, φέρεται να παρέσυρε στους πρωταθλητές κατά τον Φιλόστρατο, σε ένα πρότυπο βίου το οποίο χαρακτηρίζεται από νωθρότητα και ηδυπάθεια.

¹⁷⁴ Πλάτ. *Γοργ.* 464c, κ.εξ.

3.5 Η ψυχή του αθλητή και του πρωταθλητή

Ο Φιλόστρατος, σε αντίθεση με τον Γαληνό, μοιάζει να αξιολογεί τον ψυχικό παράγοντα ως σημαντική παράμετρο της επιτυχίας των αθλητών. Αναφέρεται στην εφαρμογή εξατομικευμένων τρόπων διαχείρισης της ψυχικής διάθεσης των αθλητών από τους γυμναστές: *«όποσα δὲ γυμνασται ζυνεβάλοντο ἀθληταῖς ἢ παρακελευσάμενοί τι ἢ ἐπιπλήξαντες ἢ ἀπειλήσαντες ἢ σοφισάμενοι, πολλὰ μὲν ταῦτα καὶ πλείω λόγου»* (Φιλόστρ. *Γυμν.* 20).¹⁷⁵ Ο προπονητής οφείλει να συναισθάνεται τις ανάγκες του αθλητή και να συμπεριφέρεται αναλόγως.

Ο συγγραφέας μοιάζει εξοικειωμένος με το ζήτημα, καθώς προτείνει να ακολουθείται ένας εξατομικευμένος τρόπος προσέγγισης του κάθε ασκουμένου, αναλόγως με την ιδιοσυγκρασία του. Οι προτεραιότητες θα πρέπει να αξιολογούνται ως διαφορετικές, εάν πρόκειται για έναν αγχώδη αθλητή, για έναν συνεσταλμένο, ή για κάποιον που υποφέρει από προβλήματα αϋπνίας ή διατροφικής διαταραχής: *«ἀγωνιῶντες δὲ ἀθληταὶ θεραπευέσθων μὲν καὶ τὰς γνώμας λόγῳ παραθαρσύνοντί τε αὐτοὺς καὶ καθιστάντι, γυμναζέσθων δ' ἐν χώρῃ τῶν αὔπνουτων τε καὶ μὴ εὐσίτων. εὖ τούτοις ἔχει τὸ ἀρμονικὸν γυμνάσιον, αἱ γὰρ περιδεεῖς γνῶμαι προθυμότεραί εἰσι μανθάνειν ἃ προσήκει φυλάττεσθαι.»* (Φιλόστρ. *Γυμν.* 53).¹⁷⁶

Τέλος, ο Φιλόστρατος αναφέρεται στους τρόπους ενθάρρυνσης του αθλητή στο στάδιο, με ενδεικτική τη χρήση αυλού στο δύσκολο άθλημα του άλματος, ώστε ο αθλητής να υποστηριχθεί ψυχικά: *«οἱ γὰρ νόμοι τὸ πῆδημα χαλεπώτερον ἡγούμενοι τῶν ἐν ἀγῶνι τῶ τε αὐλῶ προσεγείρουσι τὸν πηδῶντα καὶ τῶ ἀλτῆρι προσελαφρύνουσι»* (Φιλόστρ. *Γυμν.* 55).¹⁷⁷ Η πληροφορία ότι κατά τη διάρκεια του αγωνίσματος, παιζόταν αυλός, τον οποίο καθιέρωσε σύμφωνα με την παράδοση ο Ολυμπιονίκης θεός Απόλλων, επιβεβαιώνεται και από τον Πausανία (5.7.10).¹⁷⁸

¹⁷⁵ Σε μετάφραση: «είναι πολλά και περισσότερα απ' όσα μπορούν να αναφερθούν, τα περιστατικά όπου οι γυμναστές συνέβαλαν στην καλή επίδοση των αθλητών μέσω κάποιας προτροπής, επιπλήξεως, απειλής ή επινόησης τεχνάσματος».

¹⁷⁶ Σε μετάφραση: «στις περιπτώσεις που οι αθλητές νιώθουν αγωνία, είναι αναγκαίο να προβλέπεται μέριμνα και για την υποστήριξη της ψυχικής τους κατάστασης μέσω λεκτικών παραινέσεων, οι οποίες να τους προσφέρουν ενθάρρυνση και ηρεμία, παράλληλα με προπόνηση, μαζί με τους αθλητές που υποφέρουν από αϋπνία και δεν έχουν όρεξη για φαγητό. Για αυτούς ενδείκνυται οι συμμετρικές γυμναστικές ασκήσεις, καθώς οι αθλητές με συνεσταλμένο ψυχισμό είναι προθυμότεροι στο να μάθουν αυτά, από τα οποία πρέπει να φυλάγονται». Ως *ἀρμονικὸν γυμνάσιον* εννοείται η τελευταία μέρα της προπονητικής τετράδας, η οποία είναι, όπως αναφέραμε, η *μεσεύουσα*. Οι γυμναστές Θεών και Τρύφων την ονομάζουν, αντίστοιχα, *μερισμό*. Πβλ. και Κιτρινιάρης (1971) 112-113.

¹⁷⁷ Σε μετάφραση: «καθώς οι νόμοι αξιολογούν το άλμα ως το δυσκολότερο των αθλημάτων, επιχειρούν να ενθαρρύνουν τον αθλητή μέσω του αυλού, και να του προσδώσουν ώθηση μέσω του αλτήρα». Πβλ. και Ebert (1963) 46.

¹⁷⁸ Παράλληλα, δεν είναι η πρώτη φορά που αναφέρεται η παρουσία μουσικού κατά την εκτέλεση απαιτητικών αθλημάτων από τους αθλητές. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την μαρτυρία του Ξενοφώντα, ο αρχηγός του

Στο ζήτημα της ψυχής, η οπτική των δύο συγγραφέων διαφέρει. Ενώ η προσέγγιση του Φιλόστρατου στο θέμα της ψυχικής κατάστασης των αθλητών φαίνεται ήπια και ευαίσθητη, ο Γαληνός στον *Προτρεπτικό* αντιμετωπίζει το ζήτημα με τρόπο που μοιάζει σκληρός και απόλυτος, θεωρώντας ότι η ψυχή των αθλητών είναι σχεδόν κάτι το αμελητέο. Το πρότυπο του επαγγελματία αθλητή που ζει αποκτηνωμένος και δεν έχει καν ψυχή, είχε σημειωθεί και από συγγραφείς όπως ο Δίων Χρυσόστομος. Ο συγγραφέας μεταφέρει την άποψη του Διογένη για τους αθλητές: «Πιστεύω ότι έχουν λιγότερη ψυχή από τους χοίρους» (ΔΧρυσ. *Διογ.* 8.13-15).¹⁷⁹ Επομένως η απαξίωση της ψυχής των πρωταθλητών, δεν χαρακτηρίζει μόνο τον λόγο του Γαληνού.

Ο Γαληνός αναφέρεται στην ψυχή των αθλητών ενστερνιζόμενος το εν λόγω πρότυπο. Οι πρωταθλητές κατά πάσα πιθανότητα δεν έχουν ψυχή: «ὅτι μὲν τῶν ψυχικῶν ἀγαθῶν οὐδ' ὄναρ ποτὲ μετελήφασιν οἱ ἀθλοῦντες εὐδηλον παντί. Τὴν ἀρχὴν γὰρ οὐδ' εἰ ψυχὴν ἔχουσι γινώσκουσι· (...) Σαρκῶν γὰρ ἀεὶ καὶ αἵματος ἀθροίζοντες πλῆθος ὡς ἐν βορβόρῳ πολλῶ τὴν ψυχὴν παντελῶς ἔχουσι κατεσβεσμένην, οὐδὲν ἀκριβῶς νοῆσαι δυναμένην ἀλλ' ἄνουν ὁμοίως τοῖς ἀλόγοις ζώοις.» (Γαλ. *Προτρ.* 11).¹⁸⁰ Επομένως οι επιπτώσεις του πρωταθλητισμού στην ψυχική υγεία, φαίνονται εξίσου επιζήμιες με τις σωματικές επιπτώσεις.¹⁸¹

Όπως διαπιστώνουμε, ο Γαληνός χρησιμοποιεί σκληρές εκφράσεις εναντίον των επαγγελματιῶν αθλητών. Ωστόσο η προσέγγισή του σε έργα όπως το *Περὶ τοῦ διὰ τῆς μικρᾶς σφαίρας γυμνασίου*, όπου σημειώνει μεταξύ άλλων τα οφέλη της άσκησης στην ψυχική διάθεση, φανερώνει ότι ο συγγραφέας δεν είναι αντίθετος με τα οφέλη του αθλητισμού στην ψυχική υγεία, αλλά αντιδρά στον κτηνώδη τρόπο ζωής που συνοδεύει το πρότυπο του πρωταθλητισμού κατά την εποχή του.

στρατού της Σπάρτης Θήβρων το 391 π.Χ., και ενώ βρισκόταν στην Ιωνία με σκοπό να υπερασπιστεί τις ελληνικές πόλεις απέναντι στην απειλή των Περσών, επιχειρήσε να ρίξει δίσκο κοντά στον χώρο του στρατοπέδου με τη συνοδεία του μουσικού Θερσάνδρου. Η επιλογή του ήταν μοιραία, καθώς οι Πέρσες εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία και τον σκότωσαν. Βλ. Ξεν. *Ελλην.* 4.8.17-19, Διόδ. 14.36, 37.4, 38.2, 99.1-3. Για τον υποστηρικτικό ρόλο της μουσικής στους αγώνες, πρβλ. Albanidis, Anastasiou (2003) 87-98, Goulaki-Voutira (2004) 378-381, Μουρατίδης (2010) 397-400.

¹⁷⁹ Μτφρ. Σταμπουλής (1995) 209-213.

¹⁸⁰ Σε μετάφραση: «καθίσταται επομένως ξεκάθαρο στους πάντες, ότι οι πρωταθλητές δεν έχουν απολαύσει ποτέ τα ψυχικά αγαθά, ούτε στα όνειρά τους. Διότι, κατ' αρχάς δεν γνωρίζουν εάν διαθέτουν καν ψυχή. (...) καθώς αυτοί συγκεντρώνουν συνεχώς περίσσεια σάρκας και αίματος, έχουν σβήσει την ψυχή τους, σαν να έχει πέσει σε ποσότητα λάσπης και δεν δύναται να σκεφτεί επαρκώς, αλλά είναι εξίσου ανόητη με αυτή των άλογων ζώων».

¹⁸¹ Πρβλ. Boudon (2002) 31.

3.6 Ο πρωταθλητισμός ως πρότυπο κακού τρόπου ζωής στα δύο έργα

Ο τρόπος ζωής των πρωταθλητών προβλημάτισε τους αρχαίους συγγραφείς από νωρίς. Ο Πυθαγόρας φέρεται να ασκούσε κριτική προς τους αθλητές που επεδίωκαν τη νίκη στους αγώνες, συμβουλευοντας τους νέους να συμμετέχουν στις αθλητικές δραστηριότητες αλλά όχι να θέλουν έπαθλα στην Ολυμπία. Υποστήριζε ότι οι νικητές δεν ήταν *εύαγεῖς* και ότι αντιμετωπίζουν φθόνο λόγω των επιτυχιών τους.¹⁸² Όπως σημειώνει ο Ιάμβλιχος, ο Πυθαγόρας υποστήριζε ότι οι πρωταθλητές ήταν *φιλόνοι* και *δοξομανεῖς*.¹⁸³ Αντίστοιχα, ο Διογένης (4^{ος} αιώνας π.Χ.), όπως μεταφέρει ο Δίων Χρυσόστομος, αναφέρεται με απαξιωτικούς όρους, χαρακτηρίζοντας τους αθλητές *«χορτάτους και αλαζόνες, οι οποίοι όλη την ημέρα τρώνε και τη νύχτα ροχαλίζουν... Ἡ μήπως θεωρεῖς ότι είναι καλοί για τίποτε τούτοι οι κοιλαράδες; Καλύτερα να τους παίρναμε και να τους προσφέραμε ως θυσία.»* (ΔΧρυσ. Διογ. 8.13-15).¹⁸⁴

Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης ήταν, όπως αναφέραμε, υπέρμαχοι της άθλησης. Θεωρούσαν ότι η φυσική αγωγή πρέπει να ξεκινά από την παιδική ηλικία και ότι η έλλειψη άσκησης προκαλεί σοβαρά προβλήματα στο σώμα και την ψυχή των ανθρώπων.¹⁸⁵ Ωστόσο εξέφρασαν τις επιφυλάξεις τους για τη διατροφή και τις συνήθειες των πρωταθλητών. Ο Αριστοτέλης προτείνει την αποφυγή κάθε είδους επιβιβλημένου και εξειδικευμένου διατροφικού προγράμματος, δηλαδή την αποφυγή της *«αναγκοφαγίας και βιαίου τροφής»*, καθώς και της εξειδικευμένης καταπόνησης, τουλάχιστον μέχρι την εφηβική ηλικία. Τάσσεται εναντίον αυτών των εξαναγκασμών, οι οποίοι αποσκοπούν στην αύξηση των αθλητικών επιδόσεων, καθώς θεωρεί ότι αποτελούν εμπόδιο για την ομαλή ανάπτυξη του σώματος.¹⁸⁶ Παράλληλα, ο Πλάτων αναφέρει ότι η οι πρωταθλητές χαρακτηρίζονται από νωθρό και καθόλου υγιή οργανισμό, καθώς εάν αλλάξουν τις συνήθειές τους, σύντομα αρρωσταίνουν. Στην *Πολιτεία* εκφράζει την αντίθεσή του προς την ακραία δίαιτα

¹⁸² Πορφ. *Πυθ.* 15.

¹⁸³ Ιάμβλ. *Πυθ.* 20.94.13, 12.58.16. Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Μουρατίδης, οι απόψεις αυτές αποδίδονται μεν στον Πυθαγόρα, ο οποίος δίδαξε κάποιους από τους ενδοξότερους αθλητές της Κάτω Ιταλίας, ωστόσο ενδεχομένως να αντανάκλουν εμμέσως τις αντιλήψεις των νεοπλατωνικών συγγραφέων που τις μεταφέρουν, δηλαδή του Πορφύριου και του Ιάμβλιχου. Βλ. Μουρατίδης (2010) 411.

¹⁸⁴ Μτφρ. Σταμπούλης (1995) 209-213.

¹⁸⁵ Πλάτ. *Νόμ.* 7. 788d-789a.

¹⁸⁶ Αριστοτ. *Πολ.* 1338b-1339a. Πρβλ. Αλμπανίδης (2004) 261.

των πρωταθλητών, παρατηρώντας ότι «εάν αυτοί παραβούν έστω και λίγο την προκαθορισμένη διατροφή, ασθενούν βαρύτατα» (Πλάτ. Πολ. 403e-404a).¹⁸⁷

Η ενδεδειγμένη «δίαιτα» για τον αρχαίο κόσμο δεν περιοριζόταν στην πλαίσιο της κατανάλωσης φαγητού και νερού, αλλά σε μια ευρύτερη έννοια ποιοτικής διαβίωσης, η οποία περιελάμβανε επίσης την ισορροπημένη φυσική άσκηση, αλλά και παραμέτρους όπως λουτρά, μαλάξεις και επιλογή υγιεινού κλίματος.¹⁸⁸ Η διαβίωση των επαγγελματιών αθλητών ωστόσο, περιγράφεται από τον Γαληνό ως άθλια. Ο συγγραφέας μεταφέρει ένα ακόμα χαρακτηριστικό απόσπασμα από το έργο *Αυτόλυκος* (απ. 284) του Ευριπίδη: «*Άκουσον οὖν ὅπως Εὐριπίδης φρονεῖ περὶ τῶν ἀθλητῶν· (...) οἱ πρῶτον οἰκεῖν οὐτε μανθάνουσιν εἶ οὐτ' ἂν δύναιντο. Πῶς γὰρ ὅστις ἔστ' ἀνήρ γνάθου τε δοῦλος νηδύος θ' ἠττημένος, κήσαιτ' ἂν ὄλβον εἰς ὑπεκτροφὴν πάτρας; Οὐδ' αὖ πένεσθαι κάζυπηρετεῖν τύχαις (οἷοί τ')*· ἔθη γὰρ οὐκ ἔθισθέντες καλὰ σκληρῶς μεταλλάσσουν εἰς τὰμήχανον» (Γαλ. Προτρ. 10).¹⁸⁹

Καθοριστικός παράγων για τη ποιότητα ζωής των αθλητών ήταν οι διατροφικές τους συνήθειες. Ο Φιλόστρατος στον *Γυμναστικό* δίνει μια σπάνια μαρτυρία για τον παραδοσιακό τρόπο διατροφής, τον οποίο ακολουθούσαν οι παλαιοί αθλητές: «*σιτία δὲ αὐτοῖς αἶ τε μᾶζαι καὶ τῶν ἄρτων οἱ ἄπεπτοι καὶ μὴ ζυμῖται καὶ τῶν κρεῶν τὰ βόειά τε καὶ ταύρεια καὶ τράγεια τούτους ἔβροσκε καὶ δόρκοι*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).¹⁹⁰ Τα δημητριακά, το ψωμί και το κρέας αποτελούσαν ενδεδειγμένες επιλογές.

Η μαρτυρία του Φιλόστρατου θεωρείται πολύτιμη, καθώς οι πηγές για τις διατροφικές παραδόσεις των αθλητών δεν είναι πολυάριθμες. Εκτιμάται ότι οι αρχαίοι Έλληνες αθλητές δεν καθιέρωσαν από νωρίς έναν εξειδικευμένο τρόπο διατροφής. Αντίθετα ακολουθούσαν ένα ελεύθερο αλλά και υγιεινό διαιτολόγιο, βασισμένο στο ψωμί και τα δημητριακά, το λάδι, τα φρούτα, τα χόρτα και τα λαχανικά, τα γαλακτοκομικά προϊόντα, τα ψάρια, καθώς και στο κρέας, αλλά σε λελογισμένες ποσότητες. Πέρα από τον Φιλόστρατο, και άλλοι συγγραφείς δίνουν πληροφορίες για τη διατροφή των παλαιών επαγγελματιών αθλητών. Ενδεικτικά ο Ευσέβιος Παμφίλου αναφέρει ότι ο ολυμπιονίκης στο άθλημα του σταδίου δρόμου,

¹⁸⁷ Πρβλ. Young (1983) 45-51.

¹⁸⁸ Πρβλ. Singer (1997) 10.

¹⁸⁹ Σε μετάφραση: «*άκουσε λοιπόν ποια είναι η άποψη του Ευριπίδη για τους αθλητές: (...) "Αυτοί προτίστωσ ούτε μαθαίνουν να διαβιούν σωστά, ούτε και θα είχαν τη δυνατότητα. Γιατί πώς ο άνδρας ο οποίος είναι υποδουλωμένος στο σαγόνι του και βασίζεται στην κοιλιά του, θα μπορούσε να αποκτήσει όφελος για το καλό της πατρίδας; Δεν μπορούν ούτε να μείνουν πένητες, ούτε να ανταποκριθούν απέναντι στις ανατροπές της τύχης, διότι δεν διαθέτουν καλές συνήθειες, δύσκολα αντέχουν τις αναποδιές"*».

¹⁹⁰ Σε μετάφραση: «*Διατρέφονταν με κριθαρένιο ψωμί, με ψωμί από σιτάρι μαζί με πίτουρο, δίχως προζύμι, και από κρέατα κατανάλωναν βοδινό, κρέας ταύρου, κρέας από τράγο και από ζαρκάδι*».

Κάρμης Λάκων (668 π.Χ.) κατανάλωνε κατά κύριο λόγο ξηρά σύκα.¹⁹¹ Η καθιέρωση της ειδικής διατροφής των αθλητών, φέρεται να συμπίπτει με την υιοθέτηση πιο εξειδικευμένων τεχνικών προπόνησης, όταν οι αθλούμενοι άρχισαν να στοχεύουν περισσότερο στη νίκη και συνεπώς άρχισε να διαμορφώνεται η έννοια του πρωταθλητισμού ως προτύπου βίου. Σύμφωνα με τον Αιλιανό, εισηγητής της ειδικής αθλητικής διατροφής πρέπει να θεωρείται ο διάσημος γυμναστής Ίκκος ο Ταραντινός, τον οποίο αναφέραμε και παραπάνω.¹⁹² Αντίστοιχα, ο πρώτος που πρότεινε το κρέας ως βασική τροφή των αθλητών αντί για το φρέσκο τυρί, όπως συνηθιζόταν έως τότε, ήταν ο πολυνίκης αθλητής του δολίχου δρόμου Δρομεύς Στυμφύλιος, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πausανία.¹⁹³ Ο συγκεκριμένος αθλητής σημείωσε εξαιρετικές επιδόσεις, νικώντας δύο φορές στους Ολυμπιακούς Αγώνες, δύο φορές στα Πύθια, πέντε στα Νέμεα και τρεις στα Ίσθμια.¹⁹⁴ Οι σταδιακές αλλαγές όσο προσεγγίζεται η εποχή του Γαληνού και του Φιλόστρατου μοιάζουν ευδιάκριτες.

Σε άλλο σημείο του έργου, γίνεται αναφορά του Γαληνού στον ανόητο τρόπο συμπεριφοράς του Μίλωνα Κροτωνιάτη, ο οποίος προβάλλεται στον *Προτρεπικό* ως αρνητικό πρότυπο αθλητή. Ωστόσο οι διατροφικές υπερβολές του συγκεκριμένου, διάσημου πυγμάχου και έξι φορές ολυμπιονίκη, περιγράφονται με εντυπωσιακό τρόπο από τον Αθηναίο, καθώς φέρεται να κατανάλωνε ποσότητα είκοσι μινων κρέατος, και άλλης τόσης ποσότητας ψωμιού, καθώς και τριών μινων κρασιού. Μάλιστα, όπως σημειώνεται, μετά από μια νίκη του στους Ολυμπιακούς Αγώνες, ο πρωταθλητής έσφαξε και κατανάλωσε μόνος του σε μια μέρα έναν ταύρο τεσσάρων ετών.¹⁹⁵ Οι εξαναγκασμοί στη διατροφή, ειδικά των αθλητών των βαρέων αθλημάτων στους οποίους θα εστιάσουν και ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος, όπως θα διαπιστώσουμε, μοιάζει χαρακτηριστική. Σύμφωνα με τον Πορφύριο, ο πρωταθλητής βαρέων αθλημάτων Ευρυμένης, με καταγωγή από τη Σάμο, τον οποίο επέβλεπε διατροφικά ο Πυθαγόρας, όφειλε τις νίκες του στο ειδικό διαιτολόγιο, το οποίο ακολουθούσε. Συγκεκριμένα, αντί να προτιμά το τυρί και τα σύκα, τα οποία έτρωγαν οι συναθλητές του, κατανάλωνε μεγάλες ποσότητες κρέατος σε

¹⁹¹ Ευσ. Χρον. 1.33.

¹⁹² Αιλ. Ποικ. Ιστ. 11. 3.

¹⁹³ Πaus. 6.7.10.

¹⁹⁴ Αλμπανίδης (2004), 262, Renfrew (1988) 174-181 και Decker (1995) 148.

¹⁹⁵ Αθ. 10. 412f.

καθημερινή βάση, ώστε να έχει δυνατό σώμα.¹⁹⁶ Επίσης σύμφωνα με τις πληροφορίες από τον Αθηναίο, υπήρχαν συγκεκριμένοι πρωταθλητές, όπως ο Θεαγένης ο Θάσιος, ο Αστυάναξ ο Μιλήσιος και ο Τίτορμος ο Αιτωλός, οι οποίοι κατανάλωναν υπερβολικές ποσότητες φαγητού, και κυρίως κρέατος.¹⁹⁷ Όπως διαπιστώνουμε, ο πολυτελής και υπερβολικός τρόπος διατροφής δεν προέκυψε ξαφνικά στον επαγγελματικό αθλητισμό των Ρωμαίων, αλλά φαίνεται να καθιερώθηκε σε βάθος χρόνου.¹⁹⁸

Ο Φιλόστρατος στο κείμενό του αναφέρει ότι οι επαγγελματίες αθλητές ακολουθούσαν το *σικελικό διαιτολόγιο*: «*Σικελική τε όψοφαγία ίσχυσεν, έξενευρίσθη τὰ στάδια*» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 44).¹⁹⁹ Ο τρόπος ζωής των Σικελών εντυπωσίαζε, καθώς χαρακτηριζόταν από χλιδή και πολυφαγία. Για παράδειγμα ο Πλάτων είχε αναφερθεί αντίστοιχα με επικριτικό τρόπο στη «*Συρακουσίαν τράπεζαν*» και τη «*Σικελικήν ποικιλίαν όψου*» (Πολ. 404d, *Επιστ.* Ζ' 326b). Παράλληλα, ο Harris εστιάζει στην συμβολή και την παρέμβαση της ιατρικής στα ζητήματα του αθλητισμού ειδικά σε περιοχές της Νότιας Ιταλίας, όπως τον Κρότωνα. Η πόλη είχε αναδείξει πλήθος νικητών στους ιερούς αγώνες, αλλά και διάσημους ιατρούς και φημισμένη ιατρική σχολή. Όπως επισημαίνεται, είναι πιθανό, μια πολιτεία που μεριμνούσε σε μεγάλο βαθμό για την ανάδειξη των πρωταθλητών, όπως αυτή, να επιστράτευε τους ιατρούς και τις γνώσεις τους, ώστε να επιτύχει υψηλότερες επιδόσεις από τους ασκούμενους. Πιθανολογείται ότι οι γιατροί της περιοχής αξιολογούσαν την κατανάλωση κρέατος ως την καταλληλότερη επιλογή για την αύξηση της μυϊκής ισχύος, κυρίως των αθλητών των βαρέων αθλημάτων. Ο παλαιστής Μίλων, ο οποίος έφαγε έως και έναν ταύρο, όπως αναφέραμε, ήταν ένας από τους πρωταθλητές που είχαν καταγωγή από τον Κρότωνα.²⁰⁰

Ο Φιλόστρατος εκτιμά ότι οι αθλητές έγιναν νωθροί και μαλθακοί λόγω της κολακευτικής-ιατρικής, και ως εκ τούτου οι διατροφικές τους συνήθειες μεταβλήθηκαν σε ανθυγιεινές. Τα φαγητά τους παρασκεύαζαν εξειδικευμένοι μάγειρες: «*έπειδή κολακευτική γε έγκατελέχθη τή γυμναστική. (...) έτι τε άργίαν*

¹⁹⁶ Πορφ. *Πυθ.* 15, *Διογ.* 8.12, 8.13. Σύμφωνα με τον Μουρατίδη, η πηγή αναφέρεται πιθανότατα στον προπονητή και αλείπτη Πυθαγόρα και όχι στον φιλόσοφο. Βλ. Μουρατίδης (2010) 385-386.

¹⁹⁷ Αθ. 10. 412d-f, 10.413a-c.

¹⁹⁸ Γογγάκη (2005) 342, Renfrew (1988) 176, Αλμπανίδης (2004) 262 -263 και Αναστασίου (1999) 51-54.

¹⁹⁹ Σε μετάφραση: «*υπερίσχυσε η πολυτέλεια των Σικελών στο φαγητό, αποδυναμώθηκε η ενασχόληση με τη γυμναστική*». Για τις φαύλες συμπεριφορές των αθλητών, όπως την υπερφαγία, την κακή διατροφή και την υπερκατανάλωση κρασιού, ως παραγόντες παρακμής του αθλητισμού, πρβλ. και Κιτριλιάρης (1971) 109-115.

²⁰⁰ Harris (1966) 88.

ἐκδιδάσκουσα καὶ τὸν πρὸ τοῦ γυμνάζεσθαι χρόνον καθῆσθαι σεσαγμένους, οἷον ἄχθη Λιβυκὰ ἢ Αἰγύπτια, ὀψοποιούς τε καὶ μαγείρους ἡδοντας παραφέρουσα, ὑφ' ὧν λίχνοι τε ἀποτελοῦνται καὶ κοῖλοι τὴν γαστέρα» (Φιλόστρ. Γυμν. 44).²⁰¹ Ὅπως διαπιστώσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, προσεγγίζοντας του πρότυπο του νωθρού πολεμιστή πρωταθλητή, ο Φιλόστρατος αποδίδει την υποβάθμιση του αθλητισμού στην κακή επίδραση της κολακευτικής, κατά τη θεωρία του Πλάτωνα. Εδώ, αναφερόμενος στην κακή διατροφή των αθλητών, εκτιμά ότι την τέχνη της ιατρικής, την υποδύθηκε αυτή της μαγειρικής, και συνεπώς μετατράπηκε σε κολακευτική τέχνη της ιατρικής. Ως εκ τούτου, κατά τον συγγραφέα, η γυμναστική αντί να δεχθεί ως σύμβουλό της την ιατρική, δέχθηκε τη μαγειρική τέχνη, δηλαδή την αντίστοιχη κολακευτική της ιατρικής.²⁰²

Το διαιτολόγιο των αθλητών βασίζεται σε λανθασμένες επιλογές για την υγεία τους, κατά τον συγγραφέα. Η κατανάλωση ψαριού είναι μία από αυτές: «ἄρτοις τε μηκωνείοις καὶ ἀπεπτουμένοις ἐστιῶσα, ἰχθύων παρανομοωτάτης βρώσεως ἐμφοροῦσα, καὶ φυσιολογοῦσα τοὺς ἰχθύς ἀπὸ τῶν τῆς θαλάττης δῆμων, ὡς παχεῖς μὲν οἱ ἐξ ἰλύων, ἀπαλοὶ δὲ οἱ ἐκ πετρῶν, κρεώδεις δὲ οἱ πελάγιοι, λεπτοὺς τε βόσκουσι θαλάμαι, τὰ φυκία δὲ ἐξιτήλους» (Φιλόστρ. Γυμν. 44).²⁰³ Ὅπως σημειώνεται, η κατανάλωση ψαριού δεν αποτελούσε την πλέον ενδεδειγμένη επιλογή για τους αθλητές, καθώς δεν κάλυπτε τις θρεπτικές τους ανάγκες.²⁰⁴ Αντίστοιχα αρνητική είναι η άποψη του συγγραφέα και για τη διατροφή των πρωταθλητών, σε ό,τι αφορά το χοιρινό κρέας: «ἔτι τε τὰ χοίρεια τῶν κρεῶν σὺν τερατολογία ἄγουσα· μοχθηρὰ μὲν γὰρ ἡγεῖσθαι κελεύει τὰ ἐπὶ θαλάττη συβόσια διὰ τὸ σκόροδον τὸ θαλάττιον, οὗ μεστοὶ μὲν αἰγιαλοὶ, μεσταὶ δὲ θῖνες, φυλάττεσθαι δὲ καὶ τὰ ἀγχοῦ ποταμῶν διὰ τὴν

²⁰¹ Σε μετάφραση: «επειδή η κολακευτική αφομοιώθηκε με τη γυμναστική. (...) Αυτή ενθαρρύνει την αργία, και όταν δεν γυμνάζονται οι αθλητές, να κάθονται παραφουσκωμένοι όπως οι αχθοφόροι από τη Λιβύη ή από την Αίγυπτο, διαθέτοντας παρασκευαστές εδεσμάτων και μάγειρες, οι οποίοι μεριμνούν για τις απολαύσεις τους, ούτως ώστε να τους καταστήσουν λαίμαργους και με μεγάλη κοιλιά».

²⁰² Πλάτ. Γοργ. 464c κ.εξ.

²⁰³ Σε μετάφραση: «τους προσφέρει επίσης ως τροφή δύσπεπτες πίτες από παπαρούνα, τους επιβαρύνει με ψάρια, το πλέον ακατάλληλο φαγητό, και μάλιστα κατατάσσει τα ψάρια αναλόγως με τον τόπο προέλευσής τους, αξιολογώντας δηλαδή τα ψάρια ως λιπαρά εάν διαβιούν σε λασπόδη μέρη, ως μαλακά τα πετρόψαρα, ως κρεατώδη τα πελαγίασια, ως λεπτά αυτά που ζουν σε θαλάσσιες σπηλιές, ή ως μη θρεπτικά όσα ζουν μέσα στα φύκια».

²⁰⁴ Αντίστοιχες πληροφορίες, για την ακαταλληλότητα των ψαριών ως προς τη διατροφή των αθλητών, λόγω της χαμηλής τους θρεπτικής αξίας, δίνει ο Ορειβάσιος (4^{ος} αιώνας μ.Χ.). Ὅπως υποστηρίζει, το ψάρι είναι κατάλληλο για τη διατροφή των ασθενών, των ανθρώπων που αναρρώνουν, των αεργών και όσων δεν αθλούνται (Ορειβ. Ιατρ. Σύν. 2.51).

καρκίνων βρωσιν, μόνων δὲ ἀναγκοφαγεῖν τῶν ἐκ κρανείας τε καὶ βαλάνου.» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 44).²⁰⁵

Ο Γαληνός ερμηνεύει το φαινόμενο ως υπέρβαση των ορίων: οι επαγγελματίες αθλητές παραμελούν τον παλαιό νόμο της υγείας που μνημονεύει ο Ιπποκράτης και ο οποίος προϋποθέτει την τήρηση του μέτρου σε κάθε πτυχή της ζωής. Η έννοια της υπερβολής αντιτίθεται στη φύση: «Ὁ μὲν οὖν παλαιὸς [Ἰπποκράτης] πρὸς οἷς εἶπον ἔμπροσθεν ἔτι καὶ ταῦτά φησι “Τὸ κατὰ πολὺ καὶ ἐξαπίνης πληροῦν ἢ κενοῦν ἢ θερμαίνειν ἢ ψύχειν ἢ ἄλλως ὅπως οὖν τὸ σῶμα κινεῖν σφαλερὸν.” (...)
“Πᾶν γάρ, φησί, τὸ πολὺ τῆ φύσει πολέμιον.” Οἱ δ’ οὔτε τούτων ἐπαίουσιν οὔτε τῶν ἄλλων ὅσα καλῶς εἰπόντος κέκεινον παραβαίνουσιν, ἀλλὰ πάντ’ ἐξ ὑπεναντίου τοῖς ὑγιεινοῖς παραγγέλμασιν ἐπιτηδεύουσιν.» (Γαλ. *Προτρ.* 11).²⁰⁶ Ο Γαληνός είχε εμβαθύνει σε θέματα διαίτας, δηλαδή τρόπου ζωής, και σε άλλα έργα του, μιλώντας μεταξύ άλλων σκωπτικά για τις συνήθειες ποικίλων πληθυσμιακών ομάδων, όπως για παράδειγμα των αγροτών της Μικράς Ασίας και των γυναικών στη Ρώμη. Ως εκ τούτου, δεν ήταν η πρώτη φορά που κατέθετε τις πλούσιες γνώσεις του αναφορικά με το συγκεκριμένο ζήτημα.²⁰⁷

Ο συγγραφέας, υπέρμαχος της ιπποκρατικής ιατρικής, σημειώνει ότι οι υπερβολές στις καθημερινές συνήθειες αλλά και η επιδίωξη της ακραίας ευεξίας από τους αθλητές, συνιστούν μια αφύσικη κατάσταση. Επικαλείται την σοφία του Ιπποκράτη: «Καὶ δὴ καὶ τὸ « Ἄσκησις [τῆς] ὑγιείης ἀκορή τροφῆς, ἀοκνή πόνων» Ἰπποκράτει καλῶς εἰρημένον ἐπαινεῖται πρὸς ἀπάντων» (Γαλ. *Προτρ.* 11).²⁰⁸

²⁰⁵ Σε μετάφραση «Σε ὅ,τι ἀφορὰ τα χοιρινὰ κρέατα, ἀναφέρει τερατώδη πράγματα, δηλαδή θεωρεῖ συμβουλευόντας σχετικὰ ὅτι τα κρέατα τῶν ζῶων που κάνουν βοσκὴ πλάι στη θάλασσα εἶναι ἄθλια, λόγω του θαλάσσιου σκωδρόχορτου, το οποίο βρίθεται σε αἰγιαλοὺς και ἀμμουδιές. Επίσης προτείνει να ἀποφεύγονται τα χοιρινὰ κρέατα που προέρχονται ἀπὸ ζῶα τα οποία βόσκουν πλάι σε ποταμοὺς, διότι ἀνὰ τρέφονται με καβούρια. Ἡ διατροφή τους πρέπει να περιέχει κρέας χοίρων οἱ οποίοι τρέφονται ἀποκλειστικὰ με κρᾶνα και βελανίδια». Οἱ καρποὶ της κρανιάς χρησιμοποιούνταν ὡς τροφή τῶν γουρουνιῶν, ὅπως ἀναφέρεται στην *Ὀδύσεια* (11. 242).

²⁰⁶ Σε μετάφραση: «Ὁ παλαιὸς λοιπὸν [ο Ἰπποκράτης], ἐκτὸς αὐτῶν που ἀνέφερα προηγουμένως, ἀναφέρει ἀκόμα και τα ἐξῆς: «ἡ ὑπέμετρη και ζαφνικὴ πλήρωση ἢ κένωση, θέρμανση ἢ ψύξη, ἢ οτιδήποτε προκαλεῖ υπερβολικὴ και ἀπότομη διαταραχὴ στο σῶμα καθίσταται λανθασμένο. Διότι, ὅπως ἀναφέρει: “κάθε τι υπερβολικὸ πολεμὰ τη φύση”. Αὐτοὶ (οἱ αθλητὲς) οὔτε σε ἀνὰ ὑπακοὺν, και ὅσα σωσὰ εἶχε πει ἐκεῖνος και ἀνὰ τα παραβαίνου, και συμπεριφέρονται σε ὅλα ἀντιτιθέμενοι στις συμβουλές που ὠφελοῦν την υγεία». Πρβλ. *Ἰππ. Ἀφορ.* 2, 51.

²⁰⁷ Ο Γαληνὸς θεωροῦσε, ἐνδεικτικὰ, αἰτία ἀσθένειας την κατανάλωση κρέατος γαῖδουριῦ, ἀλόγου ἢ καμήλας, ἐκτιμώντας ὅτι οἱ ἄνθρωποι μοιάζουν με τα ἀντίστοιχα ζῶα που τρώνε. Γι’αὐτὸν τον λόγο κατηγορεῖ τους ἀγρότες της Μικράς Ασίας ὅτι εἶναι κτηνώδεις σαν γαῖδουρία. Πρβλ. *Γαλ. Τροφ. Δυν.* 6.486 και 664 *Kühn*. Ἀντίστοιχα, κατηγορεῖ τις Ρωμαίους για τον πολυτελεῖ τρόπο ζωῆς τους, ο οποίος τις καθιστὰ ευπαθεῖς (πρβλ. *Γαλ. Σύνθ. φαρμ. τόπ.* 12.948 *Kühn* και *Σύνθ. φαρμ. τόπ.* 12.443-445 *Kühn*). Γενικὰ ο Γαληνὸς ἔχει ἀναφερθεῖ σε ζητήματα διατροφῆς σε πολλὰ ἔργα του, πρβλ. Nutton (2018) 416-418.

²⁰⁸ Σε μετάφραση: «Ἀλλὰ και ἀνὰ που ὑποστήριξε σωσὰ ο Ἰπποκράτης, ὅτι «ἡ ἀσκησις της υγιεινῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀποφυγὴ της υπερβολικῆς κατανάλωσης τροφῆς και ἡ γυμναστικὴ», εἶναι μια ἀρχὴ που ὅλοι ἐπαινούν». Πρβλ. *Ἰππ. Ἐπιδ.* 6.4.18. Για την ἀξία της ἰσορροπίας στην ιπποκρατικὴ ιατρικὴ, πρβλ. και Nutton (2018) 151-160.

Το πρότυπο βίου των πρωταθλητών έρχεται σε πλήρη αντίθεση ακόμα και με τα λεγόμενα θρυλικών πρωταθλητών, όπως του Κόροιβου, νικητή των πρώτων ισορροπημένο πρότυπο βίου: «Οἱ δὲ τούναντίον ἐπιτηδεύουσιν, ὑπερπονοῦντές τε καὶ ὑπερπιπλάμενοι καὶ ὄλως τὸν τοῦ παλαιοῦ λόγον ὡς Κόροιβ(ος) ἀνοήτως κατεγνωκότες. Ὁ μὲν γὰρ ὑγιεινὴν δίαιταν ὑποτιθέμενος ἔλεγε «Πόνοι σιτία ποτὰ ὕπνοι ἀφροδίσια, πάντα μέτρια» (Γαλ. Προτρ. 11).²⁰⁹

Ο Γαληνός εκφράζει περιεκτικά τον λόγο του, εστιάζοντας στις υπερβολές ως προς την καταπόνηση, στην αναγκοφαγία και τον κακό ύπνο. Στον λόγο του διακρίνουμε αρχικά μια συμπάθεια προς τους αθλητές, οι οποίοι δυστυχοῦν, αφού υφίστανται όλες αυτές τις κακουχίες: «οἱ δὲ τὰ γυμνάσια πέρα τοῦ προσήκοντος ἐκάστης ἡμέρας διαπονοῦσι τροφάς τε προσφέρονται σὺν ἀνάγκῃ, πολλάκις ἄχρι μέσων νυκτῶν ἐκτείνοντες τὴν ἐδωδὴν, ὡς προσηκόντως ἂν τιν' ἐπ' αὐτῶν εἰπεῖν “Ἄλλοι μὲν ῥα θεοὶ τε καὶ ἄνδρες ἵπποκορυσταὶ εὐδον παννύχιοι μαλακῶ δεδμημένοι ὕπνω· κάλλ' οὐκ ἀθλητὰς κακοδαίμονας ὕπνος ἔμαρπτεν”» (Γαλ. Προτρ. 11).²¹⁰

Κατόπιν το ὕφος μοιάζει περισσότερο επικριτικό: Το πρότυπο βίου του πρωταθλητή, βασισμένο σε ακρότητες και εξαναγκασμούς είναι χειρότερο και από αυτό του γουρουνιού. Οι χοίροι δεν θα επέλεγαν μια τέτοια ζωή: «Ἀνὰ λόγον τοίνυν τούτοις καὶ ἡ τῶν ὕπνων αὐτοῖς ἔχει συμμέτρησις. Ἦνίκα γὰρ οἱ κατὰ φύσιν βιοῦντες ἀπὸ τῶν ἔργων (ἡσυχίαν) ἔχουσιν ἐδεσμάτων δεόμενοι, τηνικαῦθ' οὗτοι διανίστανται τῶν ὕπνων, ὥστ' εἰκέναι τὸν βίον αὐτῶν ὑῶν διαγωγῆ· πλήν γ' ὅσον οἱ μὲν ὕες οὐχ ὑπερπονοῦσιν οὐδὲ πρὸς ἀνάγκην ἐσθίουσιν, οἱ δὲ καὶ ταῦτα πάσχουσι καὶ ῥοδοδάφναις ἐνίστε τὰ νῶτα διακναίονται.» (Γαλ. Προτρ. 11).²¹¹

²⁰⁹ Σε μετάφραση: «αυτοὶ κάνουν το αντίθετο, κάνοντας υπερβολική άσκηση και χορταίνοντας σε υπερβολικό βαθμό, παραβλέποντας τα λεγόμενα του παλαιού (πρωταθλητή), όπως του Κόροιβου, με απερίσκεπτο τρόπο. Διότι (ο Ἰπποκράτης), αναφερόμενος στον υγιεινό τρόπο διαβίωσης, έλεγε: “οι σωματικές ασκήσεις, η διατροφή, τα ποτά, ο ύπνος, οι σαρκικές συνενυρέσεις, όλα να γίνονται με μέτρο». Πρβλ. Ἰππ. Ἐπιδ. 6.6.2.

²¹⁰ Σε μετάφραση: «Αντίθετα εκείνοι (οι αθλητές) κάνουν γυμναστική σε υπερβολικό βαθμό καθημερινά και διατρέφονται μέσω εξαναγκασμού, πολλές φορές τρώγοντας μέχρι τα μεσάνυχτα, ώστε θα ταίριαζε να πει κάποιος για αυτούς: «και οι μεν άλλοι, οι θεοὶ και οι αρματωμένοι άνδρες κοιμούνται καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας, υποταγμένοι στον γλυκό ύπνο, αλλά δεν έπιανε ο ύπνος τους δυστυχημένους τους αθλητές».

²¹¹ Σε μετάφραση: «σχετικό με αυτά είναι και το ωράριο του ύπνου. Διότι, όταν αυτοὶ που διαβιούν φυσιολογικά διακόπτουν τη δουλειά τους και πρέπει να γευματίσουν, τότε αυτοὶ (οι αθλητές) σηκώνονται από τους ύπνους, ώστε να προσομοιάζει ο βίος τους με αυτόν των γουρουνιών. Ωστόσο τα γουρουνία διαφέρουν (από τους αθλητές), καθότι δεν προπονούνται υπερβολικά, ούτε τρώνε με εξαναγκασμό, ενώ αυτοὶ και αυτά τα υφίστανται, και επιπλέον ενίστε τραυματίζουν την πλάτη τους με ροδοδάφνες». Αντίστοιχη είναι η προσέγγιση του ίδιου συγγραφέα και στο έργο του *Περὶ τοῦ διὰ τῆς μικρᾶς σφαιρᾶς γυμνασίου* (3), όπου οι επαγγελματίες παλαιστές συγκρίνονται με χοίρους, υπέρβαροι και νωθροὶ. Σε ό,τι αφορά τη μαστίγωση των αθλητών με ροδοδάφνες στο πλαίσιο εορτῶν, η εν λόγω πληροφορία του Γαληνού συναντάται και σε άλλες πηγές, όπως και στον Γυμναστικό. Εκεί ο Φιλόστρατος, στην κατακλείδα του έργου, αναφέρεται στο έθιμο της μαστίγωσης νεών, στον ναό της Ορθίας Αρτέμιδας στην Σπάρτη. (Φιλόστρ. *Γυμν.* 58).

Αμφότεροι οι συγγραφείς καταδικάζουν την αναγκοφαγία, όπως διαπιστώνουμε,²¹² ενώ δεν παραλείπουν την αναφορά στις σαρκικές απολαύσεις που συνοδεύουν το τρυφηλό πρότυπο βίου των πρωταθλητών, για τις οποίες οι αθλητές προτείνεται να τηρούν τον κανόνα του μέτρου.²¹³

Ο Γαληνός, συνοψίζοντας, συμπεραίνει ότι οι νοσηρές συνήθειες που συνοδεύουν το πρότυπο του επαγγελματία αθλητή, συνεπάγονται μια βασανιστική καθημερινότητα και, μετά το πέρας της ενεργού δράσης, συνδέονται με ακόμα βασανιστικότερα γηρατειά για τον παλαιίμαχο αθλητή: «εἴ γε παρὰ μὲν τὸν τῆς ἀθλήσεως χρόνον ἐν πόνοις τε καὶ ταλαιπωρίαις εἰσίν, οὐ γυμναζόμενοι μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀνάγκην ἐσθίοντες, ἡνίκα δὲ καὶ καταλύσαντες τύχοιεν, ἀνάπηροι τὰ πλεῖστα μέρη τοῦ σώματος γίγνονται» (Γαλ. Προτρ. 14).²¹⁴ Οι πρωταθλητές, οι οποίοι ζουν με τρόπο που απέχει από το μέτρο, θα έχουν ως συνέπεια την αναπηρία. Όπως θα διαπιστώσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, οι περιγραφές που δίνουν οι δύο συγγραφείς για το παραμορφωμένο σώμα που συνδέεται με το πρότυπο του επαγγελματία αθλητή, μοιάζουν θλιβερές και προς αποφυγήν.

²¹² Γαλ. Προτρ. 11: «τροφάς τε προσφέρονται σὺν ἀνάγκῃ», Φιλόστρ. Γυμν. 44: «μόνων δὲ ἀναγκοφαγεῖν».

²¹³ Φιλόστρ. Γυμν. 45: «τὸ δὲ οὕτω τρυφᾶν δριμύ μὲν καὶ ἐς ἀφροδισίων ὀρμήν». Σε μετάφραση: «αυτός ο ηδυπαθής τρόπος διαβίωσης ώθησε (τους αθλητές) και σε σαρκικές απολαύσεις, ασφαλώς», Γαλ. Προτρ. 11: «Ἱπποκράτει καλῶς εἰρημένον ἐπαινεῖται πρὸς ἀπάντων. "Πόνοι (...) ἀφροδίσι, πάντα μέτρια"». Σε μετάφραση: «Διότι (ο Ἱπποκράτης), αναφερόμενος στον υγιεινό τρόπο διαβίωσης, ἔλεγε) "οι σωματικές ασκήσεις, (...), οι σαρκικές συνενυρέσεις, όλα να γίνονται με μέτρο».

²¹⁴ Σε μετάφραση: «διότι, κατά τα χρόνια που αθλούνται, είναι μέσα στους κόπους και τις ταλαιπωρίες, καθώς όχι μόνο κάνουν γυμναστική, αλλά και τρώνε εξαναγκαστικά, ενώ και όταν τύχει να αποσυρθούν, γίνονται πλέον ανάπηροι στα περισσότερα από τα μέλη του σώματός τους».

3.7 Περιγραφές ασθένειας: πώς αποδίδεται το νοσηρό πρότυπο του επαγγελματία αθλητή στα δύο έργα

Το πρότυπο βίου των επαγγελματιών αθλητών, αποτυπώνεται με σκληρό τρόπο στις περιγραφές του Γαληνού. Οι βετεράνοι αθλητές υποφέρουν από σοβαρά προβλήματα υγείας, εξαιτίας των υπερβολών και της πολυετούς καταπόνησης. Δεν περπατούν, ούτε βλέπουν με ευκολία, μοιάζοντας επομένως στις Λιτές του Ομήρου: «Οὕτως μὲν ἀθλοῦσιν αὐτοῖς διάκειται τὸ σῶμα, καταλύσασι δὲ πολὺ δὴ τι χεῖρον. Ἐνιοὶ μὲν γὰρ μετ' ὀλίγον ἀποθνήσκουσιν, ἔνιοι δ' ἐπὶ πλεόν (μὲν) ἤκουσιν ἡλικίας, ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ γηρῶσιν οὐδὲ κἂν ἀφίκωνται ποτ' εἰς τοῦτο, τῶν Ὀμηρικῶν οὐδὲν ἀπολείπονται Λιτῶν, “Χωλοὶ τε ῥυσοὶ τε παραβλῶπές τ' ὀφθαλμῶ” ἀποτελούμενοι.» (Γαλ. Προτρ. 11).²¹⁵

Ἡ εἰκόνα των πρωταθλητῶν εἶναι απογοητευτική: τὸ σῶμα τους, εξασθενημένο και ευπαθές, παρομοιάζεται με τὰ ετοιμόρροπα τείχη: «Ὡς γὰρ τὰ διασεισθέντα τῶν τειχῶν ἀπὸ μηχανημάτων ἐτοίμως ὑπὸ τῆς τυχούσης διαλύεται βλάβης, οὔτε σεισμὸν οὔτ' ἄλλην τινὰ βραχυτέραν δυνάμενα φέρειν περίστασιν, οὔτω καὶ τὰ τῶν ἀθλητῶν σώματα σαθρὰ καὶ ἀσθενῆ ταῖς κατὰ τὴν ἐπιτήδευσιν γεγονότα πληγαῖς ἔτοιμα πρὸς τὸ πάσχειν ἐστὶν ἐπὶ ταῖς τυχούσαις προφάσεσιν.» (Γαλ. Προτρ. 11).²¹⁶

Δεν πρόκειται απλῶς για περιγραφές δύσμορφων και αποκρουστικῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ για ἀνθρώπους με προβλήματα υγείας, για τους οποίους ο Γαληνός, μέσω της εμπειρίας του ως ἰατρός, ἔχει ἐγκυρη ἀπόψη. Τα μάτια των παλαίμαχων επαγγελματιῶν αθλητῶν εἶναι ολόγυρα σκαμμένα, τὰ δόντια τους

²¹⁵ Σε μετάφραση: «ὄσοι επομένως ἔχουν ως ενασχόληση τον πρωταθλητισμό, διατηροῦν τὸ σῶμα τους σε τέτοια κατάσταση-ωστόσο ὅταν αὐτοὶ εγκαταλείψουν τὴν ενεργὴ δράση, καταντῶν σε ἰδιαίτερως χειρότερη κατάσταση. Κάποιοι ἀποθνήσκουν μετὰ ἀπὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα και ἄλλοι φτάνουν σε πιο προχωρημένη ἡλικία, ἐντούτοις χωρὶς να προλάβουν να γεράσουν, ἢ εἰάν ποτὲ φτάσουν ἕως τὰ γηρατειά, δεν διαφέρουν ἀπὸ τις Λιτὲς του Ομήρου ἀφοῦ καταλήγουν “χωλοὶ, ζαρωμένοι και ἀλλήθωροι στο μάτι”». Οι Λιτὲς, κόρες του Δία, ἦταν θεότητες οι οποίες αποτελοῦσαν προσωποποίησης τῆς δέησης και τῆς ἰκεσίας και συνόδευαν τὴν ἀδελφὴ τους, τὴν καταστροφικὴ Ἄτη. Στην *Ιλιάδα* (10.503-505), τις αναφέρει ο παιδαγωγὸς Φοῖνικας στον Ἀχιλλέα, στο πλαίσιο του συμβουλευτικῶν του λόγου: «καὶ γάρ τε λιταὶ εἰσι Διὸς κοῦραι μέγалоιο / χωλοὶ τε ῥυσοὶ τε παραβλῶπές τ' ὀφθαλμῶ, / αἷ ῥά τε καὶ μετόπισθ' ἄτης ἀλέγουσι κιοῦσαι. Μετάφραση Ἰάκωβου Πολυλά: «Ὅτ' οἱ Ἰκεσίες τοῦ Διὸς τοῦ ὑψίστου θυγατέρες, / εἶναι χωλές, ἀλλήθωρες, στήν ὄψιν ζαρωμένες / καὶ φροντισμένες σέρνονται ὀπίσω ἀπὸ τὴν Ἄτην».

²¹⁶ Σε μετάφραση: «ὀδῶν, σαν τὰ τείχη τὰ οποία ἔχουν σεισθεῖ ἀπὸ τις πολιορκητικὲς μηχανές και τὰ οποία εἶναι ἔτοιμα να διαλυθῶν ἀπὸ τὴν οποιαδήποτε βλάβη, καθὼς δεν εἶναι σε θέση να ἀντέξουν οὔτε σεισμὸ, οὔτε κάποια ἄλλη ελαφρύτερη κατάσταση, ἔτσι και τὰ σώματα των αθλητῶν, εὐκόλα καθίστανται ευπαθὴ λόγω οποιασδήποτε αἰτίας, καθὼς ἔχουν υποστει φθορές και εξασθένηση εξαιτίας των δοκιμασιῶν κατὰ τὴν ενεργὴ ενασχόλησή τους ως πρωταθλητῆς».

έτοιμα να πέσουν και τα άκρα τους είναι καταπονημένα και εύθραυστα: «οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμοὶ περιορωρυγμένοι πολλάκις ὄθ' ἢ δύναμις οὐκέτ' ἀντέχει πληροῦνται ῥευμάτων, οἱ δ' ὀδόντες ἄτε διασεισισμένοι πολλάκις ἐπιλειπούσης ἐν τῷ χρόνῳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦς ἐτοίμως ἐκπίπτουσι, τὰ δὲ λυγισθέντα τῶν ἄρθρων ἀσθενῆ πρὸς πᾶσαν τὴν ἔξωθεν βίαν γίνεταί, καὶ πᾶν ῥήγμα καὶ σπᾶσμα ῥαδίως κινεῖται. Σωματικῆς μὲν οὖν ὑγιείας ἔνεκα φανερόν ὡς οὐδὲν ἄλλο γένος ἀθλιώτερόν ἐστι τῶν ἀθλητῶν. Ὡστ' εἰκότως ἂν τις εἴποι συγγενῶς ὀνομάζεσθαι (τοὺς ἀθλητάς τε καὶ τοὺς ἀθλίους, ἦτοι γε ἀπὸ τοῦ ἀθλίου) τῶν ἀθλητῶν προσαγορευθέντων ἢ ἀπὸ τοῦ ἀθλητοῦ τὴν προσηγορίαν τῶν ἀθλίων ἐσχηκότων ἢ κοινῶς ἀμφοτέρων καθάπερ ἀπὸ πηγῆς μιᾶς τῆς ἀθλιότητος ὀνομασμένων.» (Γαλ. Προτρ. 11).²¹⁷

Βασικοί υπεύθυνοι για την κατάρρευση της υγείας των επαγγελματιῶν ἀθλητῶν εἶναι οἱ γυμναστές, που μέσω της κακῆς ἐκγύμνασης προκάλεσαν παραμορφώσεις στους νέους, οἱ οἱποῖοι ἀρχικὰ εἶχαν ὀμορφο καὶ συμμετρικὸ σῶμα: «Τὰ μὲν δὴ περὶ κάλλους οὕτως αὐτοῖς ἔχει, ὥς (τε) μὴ μόνον ὠφελήθησαν (μηδὲν) τι πρὸς τῆς ἀθλήσεως τὴν φύσιν, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς αὐτῶν πάνυ συμμετρῶς ἔχοντας τῶν μελῶν οἱ γυμνασταὶ παραλαβόντες, ὑπερπιάναντες δὲ καὶ διασάξαντες αἷματί τε καὶ σαρκὶν εἰς τὸναντίον ἤγαγον.» (Γαλ. Προτρ. 12).²¹⁸

Οἱ ἀθλητὲς βαρέων ἀθλημάτων, ὅπως οἱ πυγμάχοι καὶ οἱ παγκρατιαστές, ἔχουν τὴν πιο ἀποκρουστικὴ ὄψη. Ὅσο οἱ ἀθλητὲς εἶναι στὴν ἐνεργὸ δρᾶση, οἱ δυσμορφίες που υφίστανται μοιάζουν ἀκόμα καὶ ἐλκυστικές, ὡστόσο ὅταν αὐτοὶ ἀποσυρθοῦν θὰ τοὺς ἀφήσουν δύσκολα προβλήματα: «Ἐνίων δὲ καὶ τὰ πρόσωπα παντάπασιν ἄμορφα καὶ δυσειδῆ κατέστησαν καὶ μάλιστα τῶν παγκράτιον ἢ πυγμῆν ἀσκησάντων. Ὅταν δὲ καὶ τῶν μελῶν (ἀλλήλοις τι) τελέως ἀποκλάσωσιν ἢ διαστρέψωσιν ἢ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκκόψωσι, τότε οἶμαι τότε καὶ μάλιστα τὸ (ἐκ) τῆς ἐπιτηδεύσεως αὐτῶν

²¹⁷ Σε μετάφραση: «διότι τα μεν μάτια, ὅταν δὲν ἀντέχει πλέον ἡ δύναμή τους, γίνονται γεμάτα υγρὰ που τρέχουν, καθὼς (τα μάτια) ἔχουν σκαφεῖ τριγύρω λόγω των πολλαπλῶν χτυπημάτων που ἔχουν δεχθεῖ, τα δε δόντια τους πέφτουν με ευκολία ὅταν ἀποδυναμωθοῦν συν τῷ χρόνῳ, καθὼς ἔχουν σεισθεῖ πολλές φορές, ἐνὸ ὅσα ἀπὸ τα μέλη του σώματός τους λύγιζαν, καθίστανται ἐνάλωτα ἀπέναντι σε κάθε ἐξωτερικὴ βία, καὶ εἶναι ἐπιρρηπὴ στο ῥάγισμα καὶ το σπᾶσιμο. Συνεπῶς, σε ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν υγεία του σώματος, γίνεται ξεκάθαρο ὅτι κανένα γένος δὲν εἶναι χειρότερο των πρωταθλητῶν. Ὡς ἐκ τούτου, θὰ ἦταν δικαιολογημένο να υποστηρίξει κανεὶς ὅτι οἱ ἐννοίες «ἀθλητῆς καὶ ἀθλίου εἶναι συγγενικές, διότι εἴτε οἱ ἀθλητὲς ἔλαβαν αὐτὸν τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπὸ τοὺς ἀθλίους, εἴτε οἱ ἀθλιοὶ χαρακτηρίστηκαν ἐτσι λόγω των ἀθλητῶν, εἴτε χαρακτηρίστηκαν ἀμφοτέροι με αὐτὸν τὸν ὄρο ἀπὸ κοινού, σαν ἀπὸ μια κοινὴ πηγὴ, ἡ οἱποία κατονόμαζε τὴν ἀθλιότητα». Πρβλ. Pollak (2007) 406-407.

²¹⁸ Σε μετάφραση: «ἢ μεν ὀμορφιά τους ἀντιμετωπίζεται με τρόπο, ὥστε ὄχι μόνο δὲν εἶχαν κάποιο ὄφελος ἀπὸ τὸν πρωταθλητισμὸ στὴν φυσικὴ τους μορφή, ἀλλὰ καὶ πλήθος αὐτῶν που διέθεταν πολὺ συμμετρικὰ μέλη, ὅταν τοὺς ἀνέλαβαν οἱ γυμναστές, τοὺς πᾶχυναν σε ὑπερβολικὸ βᾶθμὸ καὶ - καθὼς τοὺς συσσώρευσαν αἷμα καὶ σάρκα - τοὺς οδήγησαν σε ἀντίθετα ἀποτελέσματα».

ἀποτελούμενον κάλλος ἐναργῶς ὀραῖσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν αὐτοῖς ὑγιαίνουσιν εἰς κάλλος εὐτύχηται, καταλύσασι δὲ καὶ τὰ λοιπὰ (τῶν) τοῦ σώματος αἰσθητηρίων προσαπόλλυται καὶ πάνθ' ὡς εἶπεῖν τὰ μέλη διαστρεφόμενα παντοίας ἀμορφίας αἷτια γίνονται.» (Γαλ. Προτρ. 12)²¹⁹

Αντίστοιχα ο Φιλόστρατος, αναφερόμενος στον ρόλο της καταγωγής και της ηλικίας των γονέων, ως προς τις φυσικές δυνατότητες των αθλητών, συμπεραίνει ότι οι αθλητές με ηλικιωμένους γονεὶς ἔχουν κακή εικόνα σώματος, ειδικά σε σημεία ὅπως ο αυχένας ἢ οἱ ὠμοπλάτες: «τὰς δὲ νοσώδεις τῶν ἕξεων ἐξελέγξει τὸ αἷμα, θολερὸν γάρ (...) δηλοῖ τέ τι καὶ προπαλῆς φάρυγξ καὶ ὤμων πτέρυγες καὶ ἀχὴν ἀνεστηκῶς καὶ ἄγαν ὑπολισθάνων καθ' ὃ ζυμβάλλουσιν αἱ κλειῖδες. καὶ μὴν καὶ αἱ ζυγκεκλιμένοι τὰ πλευρὰ καὶ οἱ ἀναπεπταμένοι ὑπὲρ τὸ μέτριον πολλὰ τοῦ νοσώδους ἐπισημαίνουσι· (...) καὶ ἀμβλὸ τὸ ἀπ' αὐτῶν εἶναι πνεῦμα καὶ ὀρμῆ ὑπτιον, καὶ τὰ σιτία ἥττον διαδοθήσεται τούτοις ἐς γαστέρα χωροῦντα μᾶλλον ἢ ἐς τροφήν τοῦ σώματος.» (Φιλόστρ. Γυμν. 29-30)²²⁰

Ὡστόσο ο Φιλόστρατος περιγράφει τὴν εἰκόνα τοῦ αθλητῆ καὶ με θετικό τρόπο, ενδεικτικά ὅταν αναφέρεται στο συμμετρικό καὶ γεροδεμένο σῶμα τῶν πρώτων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι γυμνάστηκαν σε πηλό, καὶ ἐμοιάζαν σαν να δημιουργήθηκαν ἀπὸ τον Προμηθέα,²²¹ ἢ ὅταν περιγράφει τὸ ἰδανικό σῶμα που ἀντιστοιχεῖ σε κάθε ἀθλημα, για παράδειγμα στο πένταθλο, στον δόλιχο ἢ τον οπλίτη δρόμο.²²²

²¹⁹ Σε μετάφραση: «τα πρόσωπα δε κάποιοι ἐξελίχθησαν σε τελείως παραμορφωμένα καὶ ἀσχημα στην ὄψη-ιδίως τῶν παγκρατιστῶν καὶ τῶν πυγμάχων. Ὡστόσο, στην περίπτωση που κάποια μέλη τους ἀποκοποῦν ἐξ ὀλοκλήρου ἢ καταστοῦν στραβά, ἢ χάσουν τὸ μάτι τους, τότε πιστεύω ὅτι ἀναδεικνύεται καὶ ἡ ὁμορφία, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς ἐνασχόλησής τους. Ἀυτὰ τα κατορθώματα για τὸ κάλλος τους ἐπιτυγχάνονται ἐνὸς αὐτοῦ εἶναι υγιεῖς. Ὡστόσο ὅταν αὐτοὶ ἀποσυρθοῦν (ἀπὸ τὸν πρωταθλητισμό), καὶ τα ὑπόλοιπα αἰσθητήρια ὄργανά τους υφίστανται φθορές, καὶ γενικά ὅλα τα στρεβλά μέλη τους μεταβάλλονται στην αἰτία κάθε δυσμορφίας».

²²⁰ Σε μετάφραση: «οἱ φιλάσθενοι ὀργανισμοὶ δύνανται να ἐξακριβωθοῦν ἀπὸ τὸ θολὸ αἷμα. (...) ενδεικτικά ἐντούτοις ἐνδέχεται να εἶναι στοιχεῖα ὅπως αὐτὰ του ἐξογκωμένου φάρυγγα, τῶν πεταχτῶν ὠμοπλατῶν καὶ του ἀνασηκωμένου αυχένα, ὁ ὁποῖος καταλήγει σε ἰδιαίτερο βαθύλωμα, στο σημεῖο ἐνώσεως με τὶς κλειῖδες. Ἐπιπλέον, τὸ στενὸ στέρνο ἢ τα υπερβολικά ἀνοιχτὰ πλευρὰ, ἀποτελοῦν κριτήρια τῆς μέτριας φυσικῆς κατάστασης. (...) συνεπῶς ἡ ἀναπνοὴ εἶναι ἀμβλεία καὶ χωρὶς ὀρμῆ καὶ οἱ τροφές διασπῶνται λιγότερο, καὶ ὡς ἐκ τούτου κυρίως προχωροῦν καὶ γεμίζουν τὴν κοιλία, παρά τρέφουν τὸ σῶμα».

²²¹ Φιλόστρ. Γυμν. 16: «πλάττεσθαι ὑπὸ τοῦ Προμηθέους ὄοντο, ἐπειδὴ τὰ σώματα αὐτοῖς ἐπιτήδεα τε καὶ ζυγκείμενα ἐποίησε».

²²² Φιλόστρ. Γυμν. 31-41.

3.8 Ο αθλητισμός και ο πρωταθλητισμός ως πρότυπα, μέσω αναφορών στα ζώα

Όπως διαπιστώσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, περιγράφοντας ο Γαληνός τις στρεβλές συνήθειες οι οποίες χαρακτηρίζουν το πρότυπο του πρωταθλητή, και παραλληλίζοντας τες με αυτές των γουρουνιών, συμπεραίνει ότι το γουρούνι ζει πιο συνετά από τους αθλητές.²²³ Γενικότερα, οι αναφορές που γίνονται στα ζώα, σε ό,τι αφορά το πρότυπο του επαγγελματία αθλητή, δεν είναι λίγες στα δύο έργα.

Ο Γαληνός απευθυνόμενος στους νέους, τους οποίους προτρέπει να ακολουθήσουν τη σωστή τέχνη, υπογραμμίζει την ανωτερότητα των ζώων έναντι ακόμη και των πιο γυμνασμένων ανθρώπων, ως προς τις αθλητικές επιδόσεις. Όπως σημειώνει η Boudon, ο συγγραφέας συγκρίνει την τέχνη της φύσης με τα προσόντα των ανθρώπων οι οποίοι εξασκούν μια τέχνη: τα ζώα υπερτερούν σε κάθε τομέα. Ακόμα και εάν συγκριθεί με τον καλλιτέχνη στα πιο ολοκληρωμένα έργα του, η φύση φέρει ακόμα μεγαλύτερη τελειότητα.²²⁴ Παράλληλα ο Reardon αναγνωρίζει επιδράσεις από την πλατωνική φιλοσοφία στις αναφορές του Γαληνού στα ζώα, και θεωρεί ότι ο συγγραφέας εν προκειμένω λειτουργεί περισσότερο ως παρατηρητής και λιγότερο ως θεωρητικός. Όπως σημειώνει, παραθέτοντας την αντίστοιχη άποψη του Walzer, το συγκεκριμένο απόσπασμα μοιάζει με συμβολή στους προβληματισμούς των στωικών φιλοσόφων, αναφορικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά: ²²⁵

*«Τὸ δὴ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὃ παῖδες, ἐπικοινωνεῖ θεοῖς τε καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις. (...) Σώματος δ' ἄσκησις ἀθλητικὴ ἀποτυχανομένη μὲν αἰσχίστη, ἐπιτυχανομένη δὲ τῶν ἀλόγων ζώων οὐδέπω κρείττων. Τίς γὰρ λεόντων ἢ ἐλεφάντων ἀλκιμώτερος, τίς δ' ὠκύτερος λαγωοῦ;» (Γαλ. Προτρ. 9).*²²⁶

²²³ Γαλ. Προτρ. 11: «οὗτοι διανίστανται τῶν ἕπνων, ὅσπ' εὐκίενοι τὸν βίον αὐτῶν ὑῶν διαγωγῇ· πλὴν γ' ὅσον οἱ μὲν ἕες οὐχ ὑπερπονοῦσιν οὐδὲ πρὸς ἀνάγκην ἐσθίουσιν». Σε μετάφραση: «αυτοί (οι αθλητές) σηκώνονται από τους ἕπνους, ὥστε να προσομοιάζει ο βίος τους με αυτόν των γουρουνιών. Ωστόσο τα γουρούνια διαφέρουν (από τους αθλητές), καθότι δεν προπονούνται υπερβολικά, ούτε τρώνε με εξαναγκασμό, ενώ αυτοί και αυτά τα υφίστανται».

²²⁴ Boudon (2002) 27.

²²⁵ Reardon (1971) 61.

²²⁶ Σε μετάφραση: «το ανθρώπινο γένος, ω νέοι, συσχετίζεται και με τους θεούς και με τα άλογα ζώα. (...) Ωστόσο η άσκηση του σώματος, η οποία αποσκοπεί στον πρωταθλητισμό, όταν αποτυγχάνει είναι ντροπιαστική, αλλά ακόμα και εάν επιτύχει δεν είναι ανώτερη από αυτή των άλογων ζώων. Διότι ποιος είναι δυνατότερος από τα λιοντάρια ή από τους ελέφαντες, ποιος είναι ταχύτερος του λαγού;»

Ο Φιλόστρατος, περιγράφοντας πρότυπα σωματοτύπων, παρομοιάζει τους αθλητές με ζώα - συγκεκριμένα με λιοντάρι, αετό και αρκούδα. «Λεοντώδεις δὲ καὶ αἰετώδεις (...) καὶ οὗς ἐπονομάζουσιν ἄρκτους, τοιάδε ἀθλητῶν εἶδη· οἱ λεοντώδεις εὐστερνοὶ μὲν καὶ εὐχειρες, ὑποδεέστεροι δὲ κατόπιν, οἱ αἰετώδεις δὲ τὸ μὲν σχῆμα ὁμοιοὶ τούτοις, διάκενοι δὲ τοὺς βουβῶνας, ὥσπερ τῶν αἰετῶν οἱ ὀρθούμενοι. ἄμφω δὲ τολμητὰς τε ἀποφαίνουσι καὶ σφοδρούς καὶ ἀθρόους, ἀθυμότερους γε μὴν τὰς διαμαρτίας, καὶ οὐ χρῆ θαυμάζειν ἐνθυμουμένους τὰ λεόντων τε καὶ αἰετῶν ἦθη. (...) οἱ δὲ ταῖς ἄρκτοις ὁμοιούμενοι στρογγύλοι τέ εἰσι καὶ ὕγροι καὶ εὐσαρκοὶ καὶ ἦττον διηρθρωμένοι καὶ περιεχεῖς μᾶλλον ἢ ὀρθοί, δυσπάλαιστοί τε καὶ διολισθάνοντες, καρτερῶς δὲ εἴροντες, καὶ σπαράζει δὲ τούτους τὸ πνεῦμα, καθάπερ ταῖς ἄρκτοις ἐν τοῖς δρόμοις.» (Φιλόστρ. Γυμν. 37-41).²²⁷ Ὅπως σημειώνει σχετικά ο Κιτρινιάρης, σε ὅ,τι αφορά τους παραλληλισμούς που συσχετίζονται με ζώα ὅπως το λιοντάρι και ο αετός, θα ἔμοιαζε περισσότερο συνηθισμένο να αναγνωριστὸν χαρακτηριστικὰ ὅπως η ὀρμητικότητα, η σφοδρότητα στην ἐπίθεση, η τόλμη, και ὄχι η εὐκόλη ἀπογοήτευση, ὅπως γίνεται σε αὐτὸ το σημείο. Παρόμοια ἀναφορά ἔχει γίνει σε ἔργο του Λουκιανού.²²⁸

Αντίστοιχα ο Γαληνὸς ἀναρωτιέται γιατί οἱ θεατὲς να θαυμάζουν το πρότυπο του σκονισμένου ἀθλητῆ στο στάδιο, κυρίως ἐξ αἰτίας της κονίστρας του ἀγωνιστικοῦ χώρου, η ὁποία ἦταν καλυμμένη με ἄμμο, ἐνὼ για τα ζῶα η σκόνη εἶναι κάτι ἐκ φύσεως οἰκείο: «Τάχ' οὖν ἐπὶ τῷ δι' ὅλης ἡμέρας κονίεσθαι (θαυμάζεσθαι) δικαιοῦσιν· ἀλλὰ τοῦτο γε καὶ τοῖς ὄρνυξι καὶ τοῖς πέρδιξι ὑπάρχει, καὶ εἴπερ ἐπὶ τούτῳ, μέγα χρῆ φρονεῖν (καὶ) ἐπὶ τῷ δι' ὅλης ἡμέρας βορβόρω λούεσθαι.» (Γαλ. Πρωτρ. 13).²²⁹

²²⁷ Σε μετάφραση: «(κάποιοι ἀθλητὲς) προσομοιάζουν σε λιοντάρια, σε αετούς (...) καθὼς και αὐτοὶ που χαρακτηρίζονται ὡς ἀρκούδες, αὐτὰ εἶναι τα εἶδη τῶν ἀθλητῶν. Αὐτοὶ που μοιάζουν με λιοντάρια ἔχουν ωραία σχηματισμένο στέρνο και ωραία χέρια, ἀλλὰ υστεροῦν ὡς πρὸς το ὑπόλοιπο σῶμα. Αὐτοὶ που μοιάζουν με αετούς, ἔχουν παρόμοιο σχῆμα σώματος με τοὺς προηγούμενους, ἀλλὰ ἔχουν καχεκτική βουβωνική γύρα, σαν τοὺς αετούς ὅταν ὀρθώνονται για να πετάξουν. Ἀμφότεροι διακρίνονται ἀπὸ τόλμη, σφοδρότητα και ὀρμή, ὡστόσο εἶναι ἐπιρρεπεῖς στο να ἀπογοητεύονται εὐκόλα στις ἀποτυχίες-και αὐτὰ εἶναι στοιχεῖα που δεν πρέπει να μας κάνουν ἐντύπωση, ἐὰν ἀναλογιστοῦμε τον τρόπο που συμπεριφέρονται τα λιοντάρια και οἱ αετοί. (...) Αὐτοὶ που μοιάζουν με ἀρκούδες ἔχουν στρογγυλεμένο σῶμα, κινούνται εὐκόλα, ἔχουν πολλή σάρκα, χωρὶς ἀξιόλογη σωματοδομή, ἔχουν μᾶλλον καμπυλωτὸ σῶμα και ὄχι ευθυγραμμισμένο, δύσκολα μπορεῖ κανεὶς να τοὺς ἀντιμετωπίσει στην πάλη και ζεφεύγουν εὐκόλα, σφίγγοντας με δύναμη τοὺς ἀντῆλους, ἀναπνέοντας με διακεκομμένο τρόπο ὅταν τρέχουν, ὅπως οἱ ἀρκούδες στην ὕπαιθρο».

²²⁸ Στο ἐν λόγῳ ἔργο, ὅταν ο φιλόσοφος Δημόναξ διέκρινε ὅτι οἱ περισσότεροι ἀθλητὲς ἀγωνίζονταν ἀντικανονικά και παρέβαιναν τον κανονισμό της πάλης, δαγκώνοντας τον ἀντίπαλο ἀντὶ να παλεύουν, διεπίστωσε ὅτι «δεν εἶναι παράδοξο το γεγονός ὅτι οἱ σημερινοὶ ἀθλητὲς ἀποκαλοῦνται ἀπὸ το κοινὸ “λέοντες”». Βλ. Λουκ. 9. 49. Πρβλ. Κιτρινιάρης (1971) 90-91.

²²⁹ Σε μετάφραση: «ἐνδεχομένως λοιπὸν (οἱ πρωταθλητὲς) να ἀξιῶνουν τον θαυμασμό διότι εἶναι σκονισμένοι καθ' ὅλη τη διάρκεια της ἡμέρας-ἀλλὰ αὐτὸ ὑπάρχει και στα ὀρνύκια και στις πέρδικες, και σε περίπτωση που πρέπει να υπερηφανεύονται για αὐτὸ, τότε θα πρέπει να υπερηφανεύονται και για τα ζῶα, τα ὁποία ὅλη μέρα λούζονται μέσα στη λάσπη».

Όπως διαπιστώσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, οι παλαιοί αθλητές, όπως σημειώνει ο Φιλόστρατος θέλοντας να δώσει έμφαση στον φυσικό τρόπο ζωής τους, συναγωνίζονταν στον στίβο με άλογα και λαγούς: «ἐγυμνάζοντο δὲ οἱ παλαιοὶ (...) ὑπὲρ τάχους ἀμιλλώμενοι πρὸς ἵππους καὶ πτιῶκας» (Φιλόστρ. *Γυμν.* 43).²³⁰ Ωστόσο σε κάθε αναμέτρηση αθλητών και ζώων, τα ζώα αποδεικνύονται ανώτερα σε κάθε τέχνη και ικανότητα, εκτός της λογικής. Η σύγκριση ανθρώπων με τα ζώα είναι διαδεδομένη στο λογοτεχνικό είδος των προτρεπτικών λόγων.²³¹

Ο Γαληνός στον *Προτρεπτικό*, σημειώνοντας την ανοησία του Μίλωνα, ενός διάσημου αθλητή από τον Κρότωνα, αναφέρεται στην περιττή του πρωτοβουλία, να διασχίσει το στάδιο σηκώνοντας και περιφέροντας έναν νεκρό ταύρο. Ο αθλητής ήθελε να δώσει έμφαση στη σωματική του δύναμη, ωστόσο ο Γαληνός θεωρεί ότι το ζώο, εάν ήταν ζωντανό, θα ήταν ικανότατο να σηκώσει το ίδιο το βάρος του χωρίς κανέναν κόπο: «Ὁ τῆς ὑπερβαλλούσης ἀνοίας, ὡς μηδὲ τοῦτο γιγνώσκειν ὅτι πρὸ βραχέος τὸ βαρύτερον τοῦτο σῶμα τοῦ ταύρου ζῶντος ἐβάσταζεν ἢ ψυχὴ τοῦ ζῴου, καὶ πολλῶ γ' ἀκοπώτερον ἢ ὁ Μίλων, εἴ γε καὶ θεῖν ἡδύνατο βαστάζουσα» (Γαλ. *Προτρ.* 13).²³² Το συγκεκριμένο ανέκδοτο με τον Μίλωνα το οποίο προορίζεται να σκιαγραφήσει την ανεπάρκεια του προτύπου των πρωταθλητών, οι οποίοι είναι σίγουροι για τις δυνάμεις τους, ήταν γνωστό κατά την αρχαιότητα.²³³

Σε ένα απολαυστικό απόσπασμα του *Προτρεπτικοῦ*, ο Γαληνός εξιστορεῖ έναν φανταστικό αγώνα, όπου διαγωνίζονται εκπρόσωποι από το ζωικό βασίλειο, δηλαδή, μεταξύ άλλων, ο λαγός, το λιοντάρι και ο ελέφαντας, ενώ όπως θα διαπιστώσουμε, πρωταγωνιστής θα είναι ένας γάιδαρος.

«Ὅτι μὲν εἰς οὐδὲν τῶν κατὰ τὸν βίον ἔργων χρήσιμος ἢ τῶν ἀθλητῶν ἄσκησις εὖ οἶδ' ὅτι σαφὲς ἤδη γέγονεν· ὅτι δὲ καὶ ἐν αὐτοῖς οἷς ἀσκοῦσιν οὐδενός εἰσιν ἄξιοι λόγου μάθοιτ' ἄν, εἰ διηγησαίμην ὑμῖν τὸν μῦθον ἐκεῖνον, ὃν τῶν οὐκ ἀμούσων ἀνδρῶν τις ἐντείνας ἔπεσι διεσκεύασεν. Ἔστι δὲ οὗτος· εἰ Διὸς γνώμη πᾶσι τοῖς ζῴοις

²³⁰ Σε μετάφραση: «οἱ παλαιοὶ αθλητές γυμνάζονταν (...) συναγωνιζόμενοι με ἄλογα και λαγούς στο τρέξιμο» Πρβλ. Decker (1995) 147.

²³¹ Boudon (2002) 30.

²³² Σε μετάφραση: «τι υπερβάλλουσα ανοησία, να μη γνωρίζει ούτε αυτό, ότι δηλαδή πριν από λίγη ώρα αυτό το βαρύτερο σώμα του ταύρου, όσο αυτός ήταν στη ζωή, θα το βάσταγε η ίδια η ψυχή του ζώου-και πολύ ευκολότερα σε σύγκριση με τον Μίλωνα, καθώς θα μπορούσε να τρέχει κίολας σηκώνοντάς το, ασφαλώς». Πρβλ. Singer (1997) 407.

²³³ Boudon (2002) 29-30. Στις εκδοχές του ανέκδοτου από τον Στράβωνα και τον Πανυσανία, δεν συναντάται το νεαρό αγόρι, το οποίο αναφέρει ο Γαληνός ως αυτό που παρέσυρε τον Μίλωνα σε ανόητο θάνατο, θέλοντας να αναμετρηθεί μαζί του (*Προτρ.* 13: «ὅς γε θεασάμενός ποτε νεανίσκον σχίζοντα κατὰ μῆκος ξύλα ἐνθέσει σφηνῶν, ἐκεῖνον μὲν ἀπόθησε καταγελάσας, αὐτὸς δὲ διὰ τῶν ἑαυτοῦ χειρῶν μόνων ἐτόλμησε διασπᾶν αὐτό»). Κατά την ειδική, ο Γαληνός ίσως προσθέτει το πρόσωπο αυτό στην ιστορία, ώστε να προσδώσει έμφαση στην ανοησία του Μίλωνα.

ομόνοια καὶ κοινωνία γένοιτο πρὸς τὸν βίον, ὡς τὸν ἐν Ὀλυμπία κήρυκα μὴ μόνον ἀνθρώπους τοὺς ἀγωνιουμένους καλεῖν ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἐπιτρέπειν τοῖς ζώοις εἰς τὸ στάδιον ἥκειν, ἐν (τοῖς ἀγῶσιν) οὐδένα ἂν ἄνθρωπον οἶμαι στεφθήσεσθαι.» (Γαλ. Προτρ. 13).²³⁴

Συνεχίζοντας την εξιστόρηση ο Γαληνός, διαπιστώνει ότι οι επιδόσεις και τα επιτεύγματα των ανθρώπων-αθλητών αποτελούν ασημαντα στοιχεία, εάν συγκριθούν με τα αντίστοιχα των ζώων. Αυτή η απερίφραστη κατωτερότητα του ανθρώπου σε σύγκριση με τα ζώα, σκιαγραφείται και από το ποίημα, με άγνωστη προέλευση, το οποίο παραθέτει στη συνέχεια ο συγγραφέας, και στο οποίο αντανακλάται με εύληπτο τρόπο η επίδραση της φιλοσοφίας των κυνικών.²³⁵

“Ἐν μὲν γὰρ δολιχῶ (καὶ) ὑπέρτατος, φησὶν, ἔσσεται ἵππος, τὸ στάδιον δὲ λαγῶδες ἀποίσεται, ἐν δὲ διαύλω δορκὰς ἀριστεύσει. μερόπων δ’ ἐναρίθμιος οὐδεὶς ἐν ποσίν, ὧ κούφων ἀσκήτορες, ἄθλιοι ἄνδρες.

Ἄλλ’ οὐδὲ τῶν ἀφ’ Ἡρακλέους τις ἐλέφαντος ἢ λέοντος ἰσχυρότερος ἂν φανείη. Οἶμαι δ’ ὅτι καὶ ταῦρος πυγμαῖ στεφθήσεται.

Καὶ δὴ λαξ ὄνος, φησὶν, εἴ τις ἐρίζειν βούλεται αὐτῶ,
οἶσει τὸν στέφανον.

Αὐτὰρ ἐν ἱστορίῃ πολυπείρου γράψεται ἄγωνος,
(ὡς) τό γε παγκράτιον (κρατερόν) νίκησέ ποτ’ ἄνδρα
(εἰκοστῇ δ’ ἐπι πρώτῃ ὀλυμπιάς ἦν ὄτ’ ἐνίκα)
Ὀγκηστής.”

Πάνυ χαριέντως οὗτος ὁ μῦθος ἐπιδείκνυσι τὴν ἀθλητικὴν ἰσχὺν οὐ τῶν ἀνθρωπίνων οὔσαν ἀσκημάτων.» (Γαλ. Προτρ. 13).²³⁶

²³⁴ Σε μετάφραση: «ασφαλώς ἤδη ἔχει γίνει σαφές ὅτι ἡ ἀσκήση των πρωταθλητῶν δεν χρησιμεύει σε καμία ἀπὸ τις εκφάνσεις τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ὅτι καὶ σε αὐτὰ τα οποία ἐξασκούνται δεν εἶναι καθόλου ἀξιοι λόγου, μπορεῖτε να το διαπιστώσετε, εἴν σας διηγηθῶ τον μῦθο εκείνο, τον οποίο ἕνας καλλιτέχνης τον διασκεύασε σε μορφή στίχων. Εἶναι αὐτός: εἴν, βάσει ἀπόφασης του Δία, το σύνολο των ζώων ζούσαν ὑπὸ καθεστῶς ομόνοιας σε μια κοινωνία, ὡστε ο κήρυκας τῆς Ὀλυμπίας να μην καλεῖ μόνο τους ἀγωνιζόμενους ἀνθρώπους, ἀλλὰ να ἐπέτρεπε σε κάθε ζῶο να ἐρθεῖ στο στάδιο, πιστεύω ὅτι κανεὶς ἀνθρώπος δεν θα στεφόταν νικητής».

²³⁵ Boudon (2002) 28-29.

²³⁶ Σε μετάφραση: «Διότι καὶ στον δόλιχο, το ἄλογο θα εἶναι ἀπόλυτος νικητής, καὶ στους ἀγῶνες μήκους του σταδίου θα θριαμβεύσει ο λαγός, καὶ στον διάυλο θα ἀριστεύσει το ζαρκάδι. Ἄθλιοι ἀνθρωποι, που ἀναλώνεστε σε μάταια πράγματα, κανεὶς σας δεν εἶναι ἀξίος στο τρέξιμο. Ἀλλὰ καὶ κανένας ἀπὸ τους «συνεχιστές του Ἡρακλή» δεν θα φαινόταν δυνατώτερος, σε σύγκριση με τον ἐλέφанта ἢ το λιοντάρι. Ἐχω την ἀποψη ὅτι καὶ ο ταῦρος θα στεφθεῖ νικητής στην πυγμαχία. Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ εἴν κάποιος θέλει να διαγωνιστεῖ στα χτυπήματα, ο γάδαρος θα κατακτήσει το νικητήριο στεφάνι. Ἀλλὰ στην ἱστορία του ἀγῶνα με την παμπάλαια παράδοση θα γραφεῖ ὅτι κάποτε στο παγκράτιο κάποιον ἀνθρώπο τον νίκησε ο (γάδαρος) Ὀγκηστής (καὶ αὐτός νίκησε στους εἰκοστούς πρώτους Ὀλυμπιακούς Ἀγῶνες). Αὐτός ο μῦθος συνεπῶς, φανερώνει με ἰδιαίτερα χαριτωμένο τρόπο ὅτι ἡ δύναμη των πρωταθλητῶν δεν ἀποτελεῖ πλεονέκτημα των ἀνθρώπινων προσπαθειῶν». Στην ἀπολαυστική ἀναφορά του Γαληνού, ο ολυμπιονίκης ἔχει το ὄνομα Ὀγκηστής, παραπέμποντας σε «αὐτόν που γκαρίζει», ὡς παράγωγο του ρήματος «ὀγκάζομαι», δηλαδή «γκαρίζω».

Ο Γαληνός παραλείπει να αναφέρει το όνομα του ποιητή, του οποίου τους στίχους δανείζεται ελεύθερα, ίσως διότι το ποίημα και ο δημιουργός του να ήταν ήδη πασίγνωστοι στην εποχή τους, όπως υποθέτει ο Barigazzi.²³⁷ Το γεγονός ότι στον *Προτρεπτικό*, η σκηνή διαδραματίζεται κατά την 21^η Ολυμπιάδα, φαίνεται να υποδηλώνει, σύμφωνα με τον ερευνητή, ότι η εκδοχή η οποία διατηρήθηκε από τον Γαληνό είναι μια αναθεωρημένη εκδοχή έργου πριν από τον Διογένη.²³⁸

²³⁷ Ο ερευνητής διατύπωσε μια λογική συσχέτιση μεταξύ του τέλους του εν λόγω αποσπάσματος, όπου γίνεται νύξη για τον γαΐδαρο ο οποίος κατακτά τη νίκη σε αγώνα πάλης με κλωτσιές και ενός κειμένου του Δίωνα Χρυσόστομου, όπου γίνεται μνεία για ένα περιστατικό, όπου ο Διογένης έστεψε ως νικητή στα Ίσθμια ένα άλογο, το οποίο είχε νικήσει υπό παρόμοιες συνθήκες, κλωτσώντας: «προσελθών (sc. Διογένης) έστεφάνωσε τόν μένοντα καί άνεκήρυττεν ώς Ισθμιονίκην, ότι λακτίζων ένίκησεν». Πρβλ. ΔΧρυσ. 9.22. Η διαφορά μεταξύ γαΐδαρου και αλόγου αποδίδεται κυρίως στον εμπλουτισμό του κειμένου με κωμικά στοιχεία. Boudon (2002) 28-29.

²³⁸ Boudon (2002) 27-29.

3.9 Χρήματα, δωροδοκίες και διαφθορά

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γαληνού, η ανάδειξη του πρωταθλητισμού και του αυτοσκοπού της διεκδίκησης της νίκης, άρχισε να γίνεται εντονότερη κατά τα χρόνια του Πλάτωνα.²³⁹ Με την πάροδο των ετών καθιερώνονται περισσότερα προνόμια και χρηματικές απολαβές προς τους πρωταθλητές, και οι νίκες στους αγώνες συνήθως συνοδεύονται από υψηλή αμοιβή, τιμές και έπαθλα. Οι συγγραφείς της αρχαίας Αθήνας συχνά επικρίνουν και σατιρίζουν το φαινόμενο: ο Αριστοφάνης στον *Πλοῦτο* αναφέρει ότι η νίκη στους δημοφιλείς αγώνες απέφερε υψηλά κέρδη στον αθλητή που νίκησε. Ακολούθως ο θεός Ερμής φεύγει από τον Όλυμπο και επιδιώκει να χρισθεί επικεφαλής των αγώνων, ώστε να αποκομίσει χρηματικό όφελος: «*πατρις γάρ ἐστι πᾶσ' ἴν' ἂν πράττη τις εὖ. (...) ἐναγώνιος τοίνυν ἔσομαι. καὶ τί ἔτ' ἔρεις; Πλούτῳ γάρ ἐστι τοῦτο συμφορώτατον, ποεῖν ἀγῶνας μουσικοῦς καὶ γυμνικοῦς*» (Αριστοφ. *Πλ.* 1151, 1161-1163).²⁴⁰ Ο Ισοκράτης αντίστοιχα, εναντιώνεται στα υπερβολικά προνόμια προς τους αθλητές, εκφράζοντας την απορία πώς πλήθος πόλεων δίνει ακριβά έπαθλα στους νικητές των αγώνων, και όχι σε όσους ωφελούν ουσιαστικά την πολιτεία: «*τῶν μὲν γὰρ ἀθλητῶν δις τοσαύτην ῥώμην λαβόντων οὐδὲν ἂν πλεον γένοιτο τοῖς ἄλλοις, ἐνὸς δ' ἀνδρὸς εὖ φρονήσαντος ἅπαντες ἂν ἀπολαύσειαν οἱ βουλόμενοι κοινωνεῖν τῆς ἐκείνου διανοίας*» (Ισοκρ. 4.1-2).²⁴¹ Ο Πλάτων παρουσιάζει την ψυχή της Αταλάντης, μετά τον θάνατό της, να κατοικεί σε σώμα αθλητή, λόγω των υψηλών υλικών απολαβών του εκάστοτε επιτυχημένου πρωταθλητή της εποχής: «*ἐν μέσοις δὲ λαχοῦσαν τὴν Ἀταλάντης ψυχὴν, κατιδοῦσαν μεγάλας τιμὰς ἀθλητοῦ ἀνδρὸς, οὐ δύνασθαι παρελθεῖν, ἀλλὰ λαβεῖν*» (Πλάτ. *Πολ.* 3.620b).²⁴² Οι περιγραφές τελετών προς τιμὴν των πρωταθλητῶν φανερόνουν πράγματι την εξέχουσα μεταχείριση που αυτοὶ απολάμβαναν. Είναι ενδεικτικὴ ἡ εἰσελαστικὴ, ἡ πανηγυρικὴ εἴσοδος του αθλητῆ Εξαίνετου, με καταγωγή από τον Ακράγαντα της Κάτω Ιταλίας, ολυμπιονίκη για δεύτερη φορά στο αγώνισμα του σταδίου δρόμου (412 π.Χ.). Το

²³⁹ Γαλ. *Θρασ.* 5.870 Kühn.

²⁴⁰ Σε μετάφραση: «*πατρίδα είναι όπου περνάει κανείς καλά (...) τότε μπορώ να γίνω επόπτης αγώνων. Και τι να πεις για αυτό; Είναι συμφέρον για τον Πλούτο να διοργανώνει μουσικούς και γυμνικούς αγώνες*».

²⁴¹ Σε μετάφραση: «*διότι οι αθλητές, ακόμη και εάν αποκτούσαν διπλάσια δύναμη, θα ήταν ανώφελοι για τους υπολοίπους. Αντίθετα, ακόμη και ένας άνθρωπος, εάν σκεφτεί σωστά, μπορεί να γίνει χρήσιμος σε όλους αυτούς που επιθυμούν να επωφεληθούν από τη σοφία του*».

²⁴² Σε μετάφραση: «*η ψυχή της Αταλάντης, στην οποία είχε τύχει ένας μεσαιός κλήρος, αναλογιζόμενη τις μεγάλες τιμές που απολαμβάνουν οι αθλητές, δεν είχε τη δύναμη να αντισταθεί στην επιλογή μιας τέτοιας ζωής*».

θέαμα φανερώνει ιδιαίτερη πολυτέλεια: ο τιμώμενος δεχόταν επευφημίες βρισκόμενος πάνω σε τέθριππο άρμα, το οποίο ακολουθούσαν τριακόσιοι επιφανείς πολίτες, ανεβασμένοι σε άρματα με λευκά άλογα.²⁴³ Μοιάζει λογικό να υπήρχε δυσαρέσκεια στους κύκλους των διανοουμένων, αφού οι τιμές προς τους αθλητές άγγιζαν τα όρια της υπερβολής όπως καταδεικνύεται, προκαλώντας το κοινό αίσθημα.

Οι επαγγελματίες αθλητές φέρονται συχνά ως φιλοχρήματοι, και αυτό αποτελούσε εν πολλοίς μια γενική παραδοχή, όπως διαπιστώνουμε από τις πηγές της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Η πρόθεσή τους να αποκομίσουν χρηματικό όφελος τους οδηγούσε σε φαινόμενα διαφθοράς και δωροδοκιών, ενώ οι δωροδοκίες στο πλαίσιο των αγώνων, δεν ήταν άγνωστο φαινόμενο και στον αρχαίο κόσμο. Μάλιστα κάποιες φορές, όπως φανερώνει επιγραφική πηγή, και σε περίπτωση που το χρηματικό ποσό ήταν μεγάλο, οι αθλητές συμφωνούσαν να λήξει ο αγώνας με ισόπαλο αποτέλεσμα και κατόπιν να μοιραστούν το ποσό, αποφεύγοντας με αυτόν τον τρόπο και τους τραυματισμούς.²⁴⁴ Το φαινόμενο των δωροδοκιών πιθανότατα εντάθηκε κατά την ύστερη κλασική εποχή, όταν κατά μία εκδοχή, οι πανελλήνιοι αγώνες υπέστησαν ένα είδος παρακμής. Ενδεικτική του ζητήματος ήταν η ανέγερση δεκαεπτά ανθρωπομεγεθών χάλκινων αγαλμάτων του Δία στο ολυμπιακό στάδιο της Ηλείας, που ονομάζονταν ζάνες, και τα οποία είχαν πληρώσει με τη μορφή προστίμου οι αθλητές που είχαν κριθεί ένοχοι για εξαγορά της νίκης τους στην Ολυμπία, μέσω δωροδοκίας. Το πρώτο άγαλμα ανεγέρθηκε το 338 π.Χ. και το τελευταίο το 125 μ.Χ.²⁴⁵

Ο Φιλόστρατος στον *Γυμναστικό* αναφέρεται εκτενώς στο ζήτημα της διαφθοράς των πρωταθλητών, δίνοντας ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τις δωροδοκίες και τους προσυνηνομημένους αγώνες: «τὸ δὲ οὕτω τρυφᾶν (...), ἤρξε δὲ ἀθληταῖς καὶ τῆς ὑπὲρ χρημάτων παρανομίας καὶ τοῦ πωλεῖν τε καὶ ὠνεῖσθαι τὰς νίκας· οἱ μὲν γὰρ καὶ ἀποδίδονται τὴν ἑαυτῶν εὐκλειαν, δι' οἷμαι, τὸ πολλῶν δεῖσθαι, οἱ δὲ ὠνοῦνται τὸ μὴ ζῆν πόνῳ νικᾶν διὰ τὸ ἀβρῶς διαιτᾶσθαι. καὶ ἀργυροῦν μὲν ἢ χρυσοῦν περισπῶντι

²⁴³ Διόδ. 13.82.7. Πρβλ. Αλμπανίδης (2004) 239-244

²⁴⁴ *AAW* 103 και *GAA*. Πρβλ. Μουρατίδης (2010) 416.

²⁴⁵ Τα αγάλματα συνοδεύονταν από σχετικές επιγραφές, οι οποίες δημοσίευαν την πράξη των αποδεδειγμένα ενόχων αθλητών στα μάτια όλων, υπενθυμίζοντας στους μεταγενέστερους αθλητές τι πρέπει να αποφύγουν. Οι επιγραφές δεν σώζονται, ωστόσο πηγές όπως αυτές του Πανσανία, δίνουν πληροφορίες για τις εν λόγω δωροδοκίες. Βλ. Decker (1995) 150-152 και Romano (1951-1952) 10 21. Πρβλ. Πανσ. 6.2.6, 6.4.11, 6.13.1, 6.18.6, 6.21.2-18 . Πρβλ. σχετικά: Forbes (1951) 169-173, Weiler (1981) 97-105, Weiler (1985) 235-263, Weiler (1991) 87-92, Moretti (1957) 178-179, 186-187, 196-198, 219, 224, 251 και Moretti (1987) 68 -69.

ανάθημα ἢ διαφθείροντι ὀργὴν οἱ νόμοι ὡς ἐνόχῳ ἱεροσυλία ὄντι φαίνουσι στέφος δὲ Ἀπόλλωνος ἢ Ποσειδῶνος, ὑπὲρ οὗ καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ μέγα ἤθλησαν, ἄδεια μὲν ἀποδίδοσθαι, ἄδεια δὲ ὠνεῖσθαι» (Φιλόστρ. Γυμν. 45).²⁴⁶

Τα φαινόμενα δωροδοκιῶν εἶναι συχνά, ὡπως υποστηρίζει ο συγγραφέας, με μόνη εξαίρεση τους Ολυμπιακούς Αγώνες. Σε ένα ανάλογο περιστατικό που συνέβη στα Ἴσθμια, οἱ δύο εμπλεκόμενοι ἀθλητὲς χαρακτηρίζονταν ἀπὸ θράσος, ὡπως φαίνεται: «πλὴν ὅσα Ἡλείοις ὁ κότινος ἄσυλος μένει κατὰ τὴν ἐκ παλαιοῦ δόξαν, οἱ δὲ ἄλλοι τῶν ἀγῶνων ἐπηρώθησαν· ἐν ἐκ πολλῶν εἰρήσθω μοι, ἐν ᾧ πάντα· παῖς ἐνίκα πάλιν Ἴσθμια τρισχιλίας ἐνὶ τῶν ἀντιπάλων ὁμολογήσας ὑπὲρ τῆς νίκης. ἤκοντες οὖν τῆς ὑστεραίας ἐς τὸ γυμνάσιον ὁ μὲν ἀπῆτει τὰ χρήματα, ὁ δὲ οὐκ ὀφείλειν ἔφη, κεκρατηκέναι γὰρ δὴ ἄκοντος.» (Φιλόστρ. Γυμν. 45).²⁴⁷ Οἱ δύο ἀθλητὲς ἦταν τόσο ἀσεβεῖς πρὸς τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνες, που τελικὰ ἔδωσαν δημόσιο ὄρκο: ὁ ἀθλητὴς ορκίστηκε με δυνατὴ φωνὴ ὅτι λέει ἀλήθεια καὶ ὅτι πράγματι πούλησε τὸν ἀγῶνα γιὰ τρεῖς χιλιάδες.²⁴⁸ Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Φιλόστρατου, τὸ πρόβλημα τῶν δωροδοκιῶν μεταξύ τῶν ἀθλητῶν ἦταν ἀκόμα ἐντονότερο στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωνίας.²⁴⁹

Ὁ συγγραφέας ἐπιρρίπτει εὐθύνες στους προπονητὲς γιὰ τὸ συγκεκριμένο στρεβλὸ πρότυπο: «οὐκ ἀφήμι τοὺς γυμναστὰς καὶ ἀθλητὰς ἐπὶ τῇ διαφθορᾷ ταύτῃ, πάρεισι μὲν γὰρ μετὰ χρημάτων ἐπὶ τὸ γυμνάζειν, καὶ δανεῖζοντες τοῖς ἀθληταῖς ἐπὶ τόκοις μείζουσιν ἢ ὧν ἔμποροι θαλαττεύοντες δανεῖζονται, τῆς μὲν τῶν ἀθλητῶν δόξης ἐπιστρέφονται οὐδέν, τοῦ δὲ πωλεῖν τε καὶ ὠνεῖσθαι ζύμβουλοι γίνονται σφισι

²⁴⁶ Σε μετάφραση: «ὡστόσο αὐτὸς ὁ ηδυπαθὴς τρόπος διαβίωσης (...) ἐγινε ἡ αἰτία νὰ ξεκινήσει ἡ παρανομία τῶν ἀθλητῶν με στόχο τὰ χρήματα καὶ νὰ πωλοῦν καὶ νὰ ἀγοράζουν τὴ νίκη. Ἄλλοι ξεπουλοῦν τὴ δόξα τους, διότι ὡπως πιστεύω, διάγουν πολυέξοδο βίον, ἐνῶ ἄλλοι ἐξαγοράζουν τὴ νίκη χωρὶς κόπο ἐξαιτίας τῆς τρυφηλῆς ζωῆς τους. Καὶ ἐνῶ, ὅταν κάποιος κλέβει ἢ καταστρέφει ἕνα ἀνάθημα ἀπὸ ἀσήμι ἢ χρυσό, οἱ νόμοι ἐξαπολύουν ἐπάνω του ὅλη τὴν ὀργή, κρίνοντάς τον ἐνοχο γιὰ ἱεροσυλία, ὡστόσο τὸ στεφάνι τοῦ Ἀπόλλωνα ἢ τοῦ Ποσειδῶνα, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀκόμα καὶ οἱ ἴδιοι οἱ θεοὶ μόχθησαν, μπορεῖ ἐλεύθερα ὁ καθένας νὰ τὸ θέτει ἐλεύθερα σὲ ἀγοροπωλησία».

²⁴⁷ Σε μετάφραση: «μόνο ὁ κότινος τῆς Ἡλείας παραμένει ἀμόλυντος διατηρώντας τὴν παλαιὰ του δόξα, ὡστόσο ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀγῶνες σπιλώθηκαν. Ἀπὸ τὶς πολλὲς περιπτώσεις θὰ ἀναφέρω μία, ἡ ὁποία εἶναι ἐνδεικτικὴ. Ἐνας νέος νίκησε στὸ ἀθλημα τῆς πάλης στὰ Ἴσθμια, καθὼς ὑποσχέθηκε τρεῖς χιλιάδες σὲ ἕναν ἐκ τῶν ἀντιπάλων του, ὡστε νὰ του δώσει τὴ νίκη. Τὴν ἐπόμενη μέρα, ὅταν βρέθηκαν στὸ γυμνάσιο, ὁ ἕνας ἀπαιτοῦσε τὰ χρήματα, ὁ δὲ ἄλλος ὑποστήριζε ὅτι δὲν του χρωστάει τίποτα, διότι εἶχε κατακτήσει τὴ νίκη με τὴν ἀξία του».

²⁴⁸ Φιλόστρ. Γυμν. 45: «ὡς δὲ οὐδὲν ἐπέρανεν, ὄρκῳ ἐπιτρέπουσι καὶ παρελθὼν ἐς τὸ τοῦ Ἴσθμίου ἱερὸν ὤμνυε δημοσίᾳ καὶ ταῦτα κατ' ὀφθαλμοῦς τῆς Ἑλλάδος ὁ τὴν νίκην ἀποδόμενος ἢ μὴν πεπρακέναι τοῦ θεοῦ τὸν ἀγῶνα, τρισχιλίας γὰρ ὡμολογήσθαι οἱ, καὶ ὤμνυε ταῦτα λαμπρᾷ τῇ φωνῇ, μὴ δὴ τι ἀσαφὲς εἴη δεῖσας.»

²⁴⁹ Φιλόστρ. Γυμν. 45: «τί μὲν οὐκ ἂν ἐν Ἰωνίᾳ, τί δὲ οὐκ ἂν ἐν Ὀλυμπίᾳ γένοιτο ἐπ' αἰσχύνῃ τοιαύτῃ ἀγῶνος;» Γιὰ τὴν ἀντίφαση ἀναφορικὰ με τὴ μνεία τοῦ Φιλόστρατου στὴν Ὀλυμπία, σὲ σχέση με τὶς ἀπόψεις τοῦ παραπάνω γιὰ τοὺς τίμιους κατοίκους τῆς Ἡλείας, ἔχει ἀντιπροταθεῖ ἡ γραφὴ Ἀσία. Ὅπως σημειώνεται σχετικὰ, πραγματοποιοῦνταν Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες στὴν Ἰωνία καὶ τὴν Ἀσία. Συγκεκριμένα, ἡ Ἀντιόχεια ἐξαγόρασε ἀπὸ τὴν Ἡλεία τὰ δικαιώματα διεξαγωγῆς τῶν ἀγῶνων, καὶ καθιερώθηκε νὰ πραγματοποιοῦνται κάθε πέντε χρόνια, ὅταν αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Κόμμοδος (180-192 π.Χ.). Ἡ ὀριστικὴ κατάργησή τους ἀποφασίστηκε τὸ 520 μ.Χ., ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστίνου Α'. Πρβλ. Κιτρινιάρης (1971) 103-104.

προνοοῦντες τοῦ ἑαυτῶν κέρδους. καὶ ταυτὶ μὲν κατὰ καπηλευόντων εἰρήσθω μοι, καπηλεύουσι γάρ που τὰς τῶν ἀθλητῶν ἀρετὰς τὸ ἑαυτῶν εὖ τιθέμενοι» (Φιλόστρ. Γυμν. 45-46).²⁵⁰ Οι γυμναστές φέρονται ως συνένοχοι στα φαινόμενα διαφθοράς, μεριμνούν αποκλειστικά για το προσωπικό τους κέρδος, εμπορεύονται τον αθλητισμό και γίνονται μεσολαβητές σε υψηλότοκα δάνεια.²⁵¹

Ο Γαληνός αναφέρεται στα χρήματα των αθλητών, συσχετίζοντάς τα με τις προτροπές περί της ενδεδειγμένης επιλογής επαγγέλματος, σύμφωνα με την ιεράρχηση των τεχνών. Η τέχνη του αθλητή μπορεί να εξασφαλίζει πρόσκαιρο υλικό κέρδος αλλά προσφέρει αβέβαιο, και πιθανότατα ζοφερό, μέλλον. «*Τάχ' οὖν ἐπὶ τῷ χρήματι πάντων ἀθροίζειν πλεῖστα σεμνύνονται; καὶ μὴν ἐστὶν ὑμῖν θεάσασθαι πάντας αὐτοὺς ὀφείλοντας, οὐ μόνον ἐκεῖνον τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀθλοῦσιν ἀλλὰ καὶ καταλύσαντας τὴν ἄσκησιν, οὐδ' ἂν εὖροις ἀθλητὴν οὐδένα πλουσιώτερον ἑνὸς τῶν ἐπιτυχόντων οἰκονόμων ἀνδρὸς πλουσίου. Ἐστὶ δ' οὐδ' αὐτὸ τὸ πλουτεῖν ἐξ ἐπιτηδεύματος ἀξιόλογον ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ τοιαύτην ἐπίστασθαι τέχνην ἢ καὶ ναυαγήσασθαι συνεκκολυμβήσει. (...) Ὡστ' εἰ καὶ πρὸς χρηματισμὸν ἀσφαλῆ τε καὶ οὐκ ἄδοξον ἀξιοῖ τις ὑμᾶς παρεσκευάσθαι, τέχνην ἀσκητέον ἐστὶ καὶ διὰ παντὸς τοῦ βίου*

²⁵⁰ Σε μετάφραση: «από τη συγκεκριμένη διαφθορά δεν εξαίρω ούτε τους γυμναστές, καθώς βρίσκονται στους χώρους ἀθλησης κουβαλώντας μαζί τους χρήματα, και δανείζοντας στους αθλητές με τόκους υψηλότερους από αυτούς των θαλασσοδανείων, δεν φροντίζουν καθόλου για την υπόληψη των αθλητών και μετατρέπονται σε συμβούλους αγοραπωλησιών, μεριμνώντας για το κέρδος του εαυτού τους. Αρκετά ανέφερα για αυτούς που διακινούν αυτήν την καπηλεία, διότι πράγματι καπηλεύονται τις αρετές των αθλητών, ενδιαφερόμενοι αποκλειστικά για το προσωπικό τους συμφέρον». Για τον τρυφηλό βίο και τη φιλοχρηματία στον Γυμναστικό, πρβλ. και Κιτρινιάρης (1971) 101-105. Με αφορμή την αναφορά του Φιλόστρατου στη διαφθορά των φιλοχρημάτων γυμναστών της εποχής του, ίσως είναι σκόπιμο να προσεγγίσουμε το ζήτημα της αμοιβής των προπονητών στην αρχαία Ελλάδα. Γνωρίζουμε γενικά ότι οι δάσκαλοι στην κλασική Αθήνα δεν λάμβαναν υψηλές αμοιβές. Ανεξάρτητα με το θέμα της εργασίας μας, μοιάζει χαρακτηριστική η σατιρική άποψη που συναντάμε σε μεταγενέστερη πηγή, στον Λουκιανό, και η οποία αναφέρει ότι οι τύραννοι και οι βασιλείς, για να τιμωρηθούν στον κάτω κόσμο, γίνονται επαίτες, πωλητές ψαριών ή δάσκαλοι (Λουκ. 77.17). Από τη μαρτυρία του Αθηναίου μαθαίνουμε ότι ο ετήσιος μισθός του παιδοτρίβη στο τέλος του 4^{ου} αιώνα π.Χ. ήταν μια μνα, ποσό το οποίο λάμβανε προκαταβολικά. (Αθ. 584.) Πρόκειται για χαμηλή αμοιβή αλλά σημαντικά υψηλότερη σε σύγκριση με άλλους εκπαιδευτικούς της εποχής. Μια ειδικότητα η οποία συνέβαλλε με έμμεσο τρόπο στη φυσική αγωγή, οι σωφρονιστές, οι οποίοι δεν δίδασκαν, αλλά επέβαλλαν την τάξη στους χώρους εκγύμνασης ως μια μορφή παιδονόμων, μοιάζουν να λάμβαναν υψηλότερο μισθό από τους προπονητές, δηλαδή μια δραχμή ανά ημέρα. Βλ. Αριστ. *Ἄθην.* 4.2.3. Ο θεσμός των σωφρονιστών καθιερώθηκε μέσω της νομοθεσίας του Σόλωνα, ο οποίος είχε διορίσει δέκα σωφρονιστές για να εφαρμόζουν τους νόμους στις παλαιότερες και τα γυμνάσια. Βλ. σχετικά [Ξεν.] *Ἄθην.* 2.10. (Μουρατίδης, 2010, 131, 150-151). Ως εκ τούτου, εάν κάποιος ήθελε να ζήσει μια πολυτελή ζωή στην κλασική Ελλάδα, ίσως δεν θα επέλεγε το επάγγελμα του γυμναστή. Σταδιακά, τα ποσά ενδέχεται να αυξήθηκαν, αλλά φαίνεται ότι δεν ίσχυε κάποιος γενικός κανόνας, όπως ίσως συμβαίνει σε ένα βαθμό και στις μέρες μας. Σύμφωνα με τις πληροφορίες από τον Decker, η αμοιβή του παιδοτρίβη Ιππομάχου για το σύνολο ενός κύκλου μαθημάτων του στην Αθήνα του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, ανήρχετο στις 100 δραχμές. Με τη συμβολή γενναϊόδωρων ιδιωτικών δωρεών, η ετήσια αμοιβή ενός παιδοτρίβη στην Τέω της Μικράς Ασίας, κυμαινόταν στις 500 δραχμές. Επίσης, σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία από τη Μίλητο (200/199 π.Χ.), οι μισθοί του παιδοτρίβη και του δασκάλου μοιάζουν να συσχετίζονται: το επάγγελμα του προπονητή αμειβόταν με 30 δραχμές, ενώ αυτό του δασκάλου με 40. Αμφότερες οι θέσεις προκηρύσσονταν μέσω δημόσιων ανακοινώσεων, και καλύπτονταν σε ετήσια βάση μέσω αντίστοιχων αποφάσεων της λαϊκής συγκέντρωσης. Βλ. Decker (1995) 149-150. Πρβλ. Jüthner, Brein (1965) 163-166.

²⁵¹ Τα θαλάσσια δάνεια, τα οποία ενδεικτικά αναφέρει ο συγγραφέας, είχαν υψηλότατο τόκο, της τάξης του 36 %. Ο Φιλόστρατος σημειώνει με καυστικό τρόπο το φαινόμενο των «*ἀνοσίων*» τόκων και στο έργο του *Ἀπολλ.* 150, 13 κ.εξ. Βλ. Κιτρινιάρης (1971) 104.

παραμενοῦσαν.» (Γαλ. Προτρ. 14).²⁵² Με αυτή την αναφορά του Γαληνού στα χρήματα, ολοκληρώνεται η επιχειρηματολογία και η αναφορά του συγγραφέα στο πρότυπο του επαγγελματία αθλητή. Έχοντας ξεκινήσει από τις αναφορές στο κύρος που προσφέρει ο πρωταθλητισμός, δυνάμει των τιμών και της δόξας με τις οποίες είναι συνυφασμένη η ενασχόληση με το αντικείμενο, καταλήγει ότι είναι πιθανό οι νέοι άνθρωποι, οι οποίοι είναι ανεπαρκώς συνειδητοποιημένοι σχετικά με τους κινδύνους που αυτός συνεπάγεται, να παρασυρθούν και να επιλέξουν ένα κακό πρότυπο βίου.

Οι δύο συγγραφείς, ο Γαληνός και ο Φιλόστρατος, αφιέρωσαν την κριτική τους στις ηθικές αντιξοότητες και τα σωματικά μειονεκτήματα, τα οποία συνδέονται με το πρότυπο του πρωταθλητή. Αναφέρθηκαν μεταξύ άλλων στην αδυναμία του προτύπου του επαγγελματικού αθλητισμού να υπηρετήσει πρακτικούς σκοπούς, στην ιδιαίτερη πνευματική και ηθική ένδεια που αυτό συνεπάγεται, στην άθλια κατάσταση της υγείας των αθλητών, στην ακατάλληλη διατροφή και διαβίωση, στη σωματική παραμόρφωση και στην ανάλογη υποβάθμιση της φυσικής αντοχής και δύναμης. Όλοι αυτοί είναι παράγοντες που συνθέτουν μια δυστυχημένη ζωή. Ως εκ τούτου αυτή η αναφορά στα στενόχωρα και φτωχά γηρατεία των αθλητών, μοιάζει ως αποκορύφωμα της επιχειρηματολογίας. Το ενδεές γήρας διαφέρει πολύ από τον αναμενόμενο και προσδοκώμενο πλουτισμό, που θα συνδεόταν με το εν λόγω πρότυπο στη συνείδηση των νέων. Αυτή η θλιβερή αναφορά μοιάζει να αποτελεί ευκαιρία για τον Γαληνό, πριν ολοκληρώσει το πρώτο και διασωθέν μέρος του έργου του, να υπενθυμίσει στους αναγνώστες την αναγκαιότητα της επιλογής μιας τίμιας και χρήσιμης τέχνης για τη ζωή, την οποία μπορεί κάποιος να εξασκεί μέχρι την ωριμότητα της ζωής του, σε αντίθεση με τις χειρωνακτικές ενασχολήσεις, όπως είναι και αυτή του επαγγελματικού αθλητισμού.²⁵³ Ως εκ τούτου, η κατάλληλη επιλογή ζωής θα πρέπει να αφορά σε ένα «ευγενές» πρότυπο, μιας τέχνης που καλλιεργεί το πνεύμα και την ψυχή, όπως η είναι η ιατρική, και όχι το πρότυπο του πρωταθλητισμού.

²⁵² Σε μετάφραση: «ενδεχομένως λοιπόν να υπερηφανεύονται ότι συγκεντρώνουν τα περισσότερα χρήματα από όλους. Ωστόσο μπορούμε να παρατηρήσουμε σε όλους αυτούς ότι χρωστούν χρήματα, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της ενεργούς αθλητικής τους δράσης, αλλά και όταν αποσυρθούν από τον αθλητισμό, δεν θα βρεις κανέναν αθλητή ο οποίος να είναι πλουσιότερος από έναν πλούσιο και επιτυχημένο οικοδεσπότη. Γενικά ωστόσο δεν είναι άξιος λόγου ο πλουτισμός ο οποίος προέρχεται από την άσκηση ενός επαγγέλματος, αλλά (άξια λόγου) είναι η γνώση μιας τέτοιας τέχνης, που ακόμα και όταν κάποιος βρεθεί σε ναυάγιο, αυτή θα κολυπήσει στο πλάι του (...) συνεπώς, εάν θεωρείτε σκόπιμο να προετοιμαστείτε για να αποκτήσετε ασφαλή και έντιμο πλούτο, θα πρέπει να ασκήσετε μια τέχνη που να σας συντροφεύει καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής σας».

²⁵³ Πρβλ. Boudon (2002) 7-8.

Συμπεράσματα

Ο επαγγελματικός αθλητισμός αναδεικνύεται κατά τα χρόνια του Γαληνού και του Φιλόστρατου μέσω μεγάλων επαγγελματικών αθλητικών ενώσεων, οι οποίες ιδρύονται και καθιερώνονται κατά την αυτοκρατορική περίοδο, καθορίζοντας τα δεδομένα του αθλητισμού από τον 1^ο αιώνα π.Χ. και μέχρι σχεδόν τα τέλη του 5^{ου} αιώνα μ.Χ., όταν οι περισσότεροι αγώνες έπαψαν να διεξάγονται. Η καθιέρωση του επαγγελματικού αθλητισμού δεν συνέβαλε ιδιαίτερα στην διάδοση του αθλητικού ιδεώδους, ωστόσο τα αθλητικά σωματεία, έχοντας την υποστήριξη του εκάστοτε αυτοκράτορα, υπηρέτησαν τα συμφέροντα των επαγγελματιών αθλητών. Τα μέλη των επαγγελματικών ενώσεων αποκόμισαν σημαντικά οφέλη και προνόμια, ενώ οι αμοιβές των επαγγελματιών αθλητών ήταν κατά κανόνα υψηλές. Ωστόσο, όπως διαπιστώσαμε μελετώντας τις πηγές, η απεμπλοκή από τον ερασιτεχνισμό των αθλητών, ο οποίος χαρακτήριζε την αρχαία Ελλάδα, ερχόταν πολλές φορές σε αντίθεση με τα αθλητικά ιδεώδη της καλοκαγαθίας και του μέτρου.

Όπως συμπεραίνουμε στην εργασία μας, οι συγγραφείς της αυτοκρατορικής περιόδου αναφέρθηκαν συχνά με επικριτικό τρόπο προς τον επαγγελματικό αθλητισμό, υπογραμμίζοντας τις παθογένειες του, καθώς και την απομάκρυνση που συνεπαγόταν από τα ιδανικά της αρχαιοελληνικής αθλητικής παράδοσης. Χαρακτηριστικά, ο Γαληνός (2^{ος} αιώνας μ.Χ.) στο έργο του *Προτρεπτικός ἐπὶ τὰς τέχνας* συμβουλεύει τους νέους να προτιμήσουν την ενασχόληση με κάποια άλλη τέχνη και να μην παρασυρθούν από υποσχέσεις περί δύναμης, δόξας και χρήματος, που συνδέονται με τον επαγγελματικό αθλητισμό. Οι περιγραφές του συγγραφέα αναφορικά με τη νοσηρή εικόνα του επαγγελματία πρωταθλητή είναι χαρακτηριστικές: αναλώνονται σε υπερβολές ως προς την άσκηση, το φαγητό και τον ύπνο, αδιαφορούν για την ψυχική ισορροπία, ενώ τα σώματά τους είναι εξασθενημένα από τα χτυπήματα που έχουν δεχθεί και γι' αυτόν τον λόγο έτοιμα να διαλυθούν. Κατά τα γραφόμενα του Γαληνού, κάποιοι αθλητές οι οποίοι είχαν συμμετρικό σώμα, πάχυναν διότι οι γυμναστές τούς επέβαλαν κακή διατροφή, ενώ τα πρόσωπα, κυρίως των πυγμάχων και των παγκρατιαστών, έχουν γίνει αποκρουστικά. Η δύναμή τους είναι άχρηστη, αφού δεν είναι ικανοί να

πολεμήσουν, δεν αντέχουν τις κακουχίες, ενώ τα βρέφη είναι ανθεκτικότερα από αυτούς. Ο Γαληνός, υπέρμαχος των ιπποκρατικών αρχών ως ιατρός, ερμηνεύει το φαινόμενο ως υπέρβαση των ορίων: οι επαγγελματίες αθλητές παραμελούν τον παλαιό νόμο της υγείας που μνημονεύει ο Ιπποκράτης και ο οποίος προϋποθέτει την τήρηση του μέτρου σε κάθε πτυχή της ζωής.

Ο Φιλόστρατος (2^{ος}-3^{ος} αιώνας μ.Χ.) στο έργο του *Γυμναστικός*, ενώ τάσσεται υπέρ του αθλητισμού, αναγνωρίζει ότι οι σύγχρονοί του επαγγελματίες αθλητές βιώνουν και αντιπροσωπεύουν ένα είδος εκφυλισμού. Δεν κατηγορεί τα άτομα, αλλά τη φαυλότητα του συστήματος της προπόνησης και τους ιατρούς. Επιπλέον, οι προπονητές τείνουν να εφαρμόζουν το ίδιο σύστημα εκγύμνασης σε κάθε αθλούμενο αδιακρίτως, χωρίς να το εξατομικεύουν σύμφωνα με τις ανάγκες ή την ηλικία. Οι νέοι επαγγελματίες αθλητές δεν ασκούνται σωστά. Ως λύση ο συγγραφέας προτείνει την επιστροφή στον απλούστερο και φυσικότερο τρόπο αγωνιστικής προετοιμασίας, ο οποίος εφαρμοζόταν τον παλαιό καιρό. Στο ίδιο έργο ο συγγραφέας επικρίνει και τα φαινόμενα δωροδοκίας της εποχής. Παρά τα μέτρα που λάμβαναν οι κριτές ώστε να αποφευχθεί το φαινόμενο, οι δωροδοκίες στον επαγγελματικό αθλητισμό μοιάζουν να γίνονταν με απροκάλυπτο τρόπο και οι προπονητές φέρονται να ενθάρρυναν τα περιστατικά διαφθοράς. Συνεπώς, κάποιες φορές φέρονται να εμπλέκονταν σε χρηματισμούς, όχι μόνο οι αθλητές, αλλά και οι προπονητές και οι κριτές. Ως μόνη αξιόπιστη διοργάνωση αναφέρει τους Ολυμπιακούς Αγώνες και περιγράφει ένα περιστατικό χρηματισμού στα Ίσθμια.

Αφού μελετήσαμε τα δύο σημαντικά αυτά έργα του Γαληνού και του Φιλόστρατου, διαπιστώσαμε ότι οι δύο συγγραφείς, από την οπτική γωνία του ιατρού και του ρήτορα αντίστοιχα, δεν τάσσονται κατά της σωματικής άσκησης. Έχουν καλή γνώση πάνω στα ζητήματα του αθλητισμού, των αγωνισμάτων, των προπονήσεων και του τρόπου ζωής των αθλητών και, όπως προσεγγίσαμε σε ειδικό κεφάλαιο, σε κείμενά τους υποστηρίζουν ένθερμα τη χρησιμότητα και τα οφέλη του αθλητισμού. Ωστόσο στον *Προτρεπτικό* και τον *Γυμναστικό* εκφράζονται επικριτικά απέναντι στο πρότυπο του επαγγελματία αθλητή, το οποίο έχει επικρατήσει στην εποχή τους. Το λεπτό σημείο μεταξύ του καλού προτύπου του αθλητή και του μεμπτού προτύπου του επαγγελματία αθλητή και πρωταθλητή, μοιάζει να είναι η έννοια της υπέρβασης του μέτρου. Η υπερβολή, η οποία χαρακτηρίζει το πρότυπο βίου των επαγγελματιών αθλητών, είναι αντίθετη στις αρχές του Ιπποκράτη και στα αρχαιοελληνικά αθλητικά ιδεώδη. Σε αυτή την υπερβολή, η οποία υποβιβάζει το

παραδοσιακό πρότυπο του αθλητή, φαίνονται αντίθετοι οι δυο συγγραφείς. Στα δύο κείμενα συναντήσαμε κάποιες κοινές παραμέτρους που αφορούν στο συγκεκριμένο πρότυπο βίου, όπως την απόκλιση από την παραδοσιακή προπόνηση, τις ευθύνες των γυμναστών, τη ψυχή των πρωταθλητών, τον κακό τρόπο ζωής, τις περιγραφές που αφορούν στη νοσηρότητα των αθλητών, τις αναφορές στα ζώα, και τα φαινόμενα διαφθοράς.

Επίσης, προσεγγίζοντας προβλήματα του επαγγελματικού αθλητισμού, όπως τις υπερβολές, τους χρηματισμούς και τα βίαια επεισόδια, αλλά παρατηρώντας παράλληλα και τη λατρεία του κόσμου απέναντι στους ακριβοπληρωμένους αθλητές, καταλαβαίνουμε ότι τα δεδομένα που επικρατούσαν κατά την αυτοκρατορική περίοδο, ίσως δεν διαφέρουν πολύ από τα σημερινά. Ωστόσο στα δύο αυτά έργα του Γαληνού και του Φιλόστρατου αντανακλώνται οι συνθήκες και οι παθογένειες που χαρακτήρισαν τα αθλητικά δρώμενα της εποχής, σκιαγραφώντας τον επαγγελματικό αθλητισμό ως πρότυπο βίου.

Μετά την αυτοκρατορική περίοδο, οι επαγγελματικές αθλητικές συντεχνίες με τη μορφή που είχαν, καθώς και τα αιματηρά θεάματα, σταδιακά έπαψαν να υφίστανται. Ωστόσο ο αθλητισμός δεν έπαψε να υπάρχει, αποτελώντας ένα διαχρονικό σημείο αναφοράς της καθημερινής ζωής στις κοινωνίες.

Η εργασία μας επιχείρησε να προσεγγίσει πτυχές του επαγγελματικού αθλητισμού, μέσα από τα κείμενα δύο σπουδαίων συγγραφέων της ρωμαϊκής περιόδου, όπως εντάσσονται στο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο της εποχής τους. Η ανάδειξη του προτύπου του επαγγελματία αθλητή στην εργασία μας είναι ένα βήμα για την προσέγγιση του ζητήματος της φυσικής άσκησης και καλλιέργειας στα κείμενα της ελληνορωμαϊκής γραμματείας, το οποίο είναι πιθανό να αποτελέσει πρόκληση για μελλοντική έρευνα.

Βιβλιογραφία

Albanidis E., Anastasiou A., “The coexistence of athletic events and music contests in Ancient Greece”, *CESH* 3 (2003) 87-98.

Auguet R., *Cruelty and Civilization – The Roman Games*, Routledge, London, 1994.

Anderson Gr., *Philostratus - Biography and Belles Lettres in the Third Century A.D.*, Groom Helm publ., London – Sydney – Dover, 1986.

Bayliss A.J., “New Names of an Athenian Ephebic Inscription”, *ZPE* 140 (2002) 85-92.

Bengtson H., *Die Olympischen Spiele in der Antike*, Artemis Publ., Zurich, 1983.

Betz H.D., *The Greek Magical Papyri in Translation*, University of Chicago Publ., Chicago, 1986.

Bowersock, G.W., *Greek Sophists in the Roman Empire*. Oxford University Press, New York, 1969.

Bowra C., “Xenophanes and the Olympic Games”, *AJP* 59 (1965) 257-279.

Boudon V., *Galien, tome II : Exhortation à l'étude de la médecine, Art médical*, Les Belles Lettres, Paris, 2002.

Cary M., *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Σταθοπούλου Α. (μτφρ.), τ.1-2, Μίνωας, Αθήνα, 1960.

Crowther N.B., “Reflections on Greek Equestrian Events. Violence and Spectator Attitudes”, *Nikephoros* 7 (1994) 121-133.

Decker W., *Der Sport bei den Völkern der Alten Welt*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1988.

Decker W., *Sport in der griechischen Antike: vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen*, Beck, Munchen, 1995.

Decker W., Thuillier J. P., *Les sports dans l' antiquité*, Paris, 2004.

Dickie M., *Magic and Magicians in the Greco-Roman World*, Routledge Publishing, London 2003.

Dickie. M., "Palaestrita Callisthenics in the Greek and Roman Gymnasium", *Nikephoros* 6 (1993) 105-151.

Donlan W., Thompson J.G., "The Charge at Marathon: Herodotus 6.112", *CJ* 71 (1976) 339-343.

Easterling P.E., Knox B.M.W., *Ιστορία της αρχαίας Ελληνικής λογοτεχνίας*, Στεφανή Α. (επιμ.), Κονομή Ν., Γρίμπα Χρ., Κονομή Μ. (μτφρ.), εκδ. Παπαδήμας., 1990.

Ebert J., *Zum Pentathlon der Antike*, Akademie -Verlag, Berlin, 1963.

Elsner J., *Imperial Rome and Cristian Triumph. Oxford History of art. AD. 100-450.* Oxford University ress, New York, 1998.

Faraone C., "The agonistic context of early greek binding spells", στο: Faraone C., Obbink D. (επιμ.), *Magika Hiera – Ancient Greek Magic and Religion*, Oxford University Press, New York – Oxford 1991, 3-32.

Finley M., Pleket H., *The Olympic games: the first thousand years*, New York, Viking, 1976.

Forbes C.A., "Οι αφ' Ηρακλέους", *AJPh* 60 (1939) 473-474.

Forbes C.A., “Teachers pay in Ancient Greece”, *University of Nebraska Studies* 2, (1942) 1-60.

Forbes C.A., “Crime and Punishment in Greek Athletics”, *CJ* 47 (1951) 169-202.

Forbes C.A., “Ancient Athletic Guilds”, *CP* 50 (1955) 238-252.

Gardiner N., *Athletics of the Ancient World*, Oxford University Press, Oxford, 1967.

Gehrke H.J., “Ephebeia”, *DNP* 3 (1997) 1071-1075.

Giovannini A., “Greek Cities and the Greek Commonwealth”, στο: Bulloch, A., Gruen E.S., Long A.A, Stewart, A., (επιμ.) *Images and Ideologies: Self Definition in the Hellenistic World*, University of California Press, Berkeley 1993, 265-286.

Graf Fr., *Η μαγεία στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα*, Μυλωνόπουλος Γ. (μτφρ), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2004.

Goulaki-Voutira Al., “Muische Wettkämpfe”, στο: Lambrinoudakis V, Balty J. C. (επιμ.), *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum (ThesCRA). II.*, The J. Paul Getty Museum Publications, Los Angeles, 2004, 378-381.

Grant M., *The Gladiators*, Barnes and Noble Inc., London, 1996.

Grensemann H., *Knidische Medizin: Die Testimonien zur ältesten knidischen Lehre und Analysen knidischer Schriften im Corpus Hippocraticum*, De Gruyter, Berlin, 1975.

Guttman A., *Sports Spectators*, Columbia University Press, New York, 1986.

Hammond N.G.L., “The Campaign and the Battle of Marathon”, *JHS* 88 (1968) 28-29.

Harris H., *Greek athletes and athletics*, Hutchinson publ., Bloomington – London, 1964.

Harris H., “Nutrition and physical performance”, *Proc. Nutr. Soc.*, 25 (1966) 87-93.

Howe W.W. - Wells J., *A Commentary on Herodotus*, Clarendon Press, Oxford, 1982.

Humphrey J.H., *Roman Circuses*, Berkeley, New York, 1986.

Jaeger W., *Paideia: The Ideals of Greek Culture*, Oxford University Press, Oxford, 1945.

Jüthner J., Brein F., *Die athletischen Leibesbuebungen der Griechen*, Geschichte der Leibesbuebungen, Wien, 1965.

Jüthner J., *Philostratos, Uber Gymnastik* (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und romischen Schriftstellern), Grüner Publisher, Amsterdam, 1969.

Kaibel, G., *Claudii Galeni: Protreptici quae supersunt*, Weidmann, Berlin, 1894.

Kayser C.L., *Flavii Philostrati Opera, Vol 2, Philostratus the Athenian*, In aedibus B. G. Teubneri, Lipsiae, 1871.

König J., *Athletics and literature in the Roman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge – New York, 2005.

Kyle D., “Non - Competition in Homeric Sport: Spectatorship and Status”, *Stadion*, 10 (1984), 1-19.

Kyle D., “Games, prizes, and athletes in Greek sport: Patterns and perspectives” *CB*, 74 (1998) 103-127.

Lammer M., “Spectators and their behavior at contests in Ancient Greece”, *IJPE* 25 (1988), 18-22.

Lee H., “Some Changes in the Ancient Olympic Program and Schedule”, στο: Coulson W. - Kyrieleis H. (επιμ.), *Πρακτικά Συμποσίου Ολυμπιακών Αγώνων*, εκδ. Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, Αθήνα, 1992, 105-111.

Luck G., Arcana M., *Magic and the Occult in the Greek and Roman Words*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.

Manning G., “Professionalism in Greek Athletics”, *CW* 11 (1917) 74-78.

Marcovich M., “Xenophanes on drinking-parties and Olympic Games”, *CS* 3 (1978) 1-26.

McIntosh P., *Fair Play: Ethics in Sport and Education*, Heinemann, London, 1979.

Marrou H.I., *Ιστορία της εκπαίδευσης στην αρχαιότητα*, Σερρέτη Β. (μτφρ.), Δαίδαλος, Αθήνα, 2009.

Matz D., *The Development of Professionalism in Greek Athletics*, London, 1978.

Miller S., *Arete. Ancient Writers, Papyri and Inscriptions on the History and Ideals of Greek Athletics and Games*, Ares Publishers, Chicago, 1979.

Miller S., *Arete. Greek Sports from Ancient Sources*. University of California Press, Berkeley, 1991.

Montanari Fr., *Σύγχρονο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, Ρεγκάκος Αντ., Μαυρουδής Αμ. (επιμ.), Ανδρονίκου Μ., Ιακώβ Δ., Σιστάκου Εβ., (μτφρ.) Παπαδήμας, Αθήνα, 2013.

Moretti L., *Olympionikai, i victori negli antichi agoni*, Roma 1957.

Moretti L., *Nuovo supplemento al catalogo degli olimpionikai*, *MGR* 12 (1987), 67-91.

Mouratidis J., “The promotion of health through physical education and athletics in Aristotle”, *SPCT* 5 (1998) 7-17.

Newby Z., “Greek Athletics as Roman Spectacle. The Mosaics from Ostia and Rome”, *PBSR* 70 (2002) 177-203.

Newby Z., *Greek Athletics in the Roman World. Victory and Virtue*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Nutton V., *Αρχαία Ιατρική*, Μαυρουδής Αιμ., Καπράρα Ευ. (μτφρ.), University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2018.

OCD = Hornblower S., Spawforth A., Eidinow E., *The Oxford Classical Dictionary*, Oxford University Press, oxford, 2012⁴.

Pelekidis Ch., *Histoire de l' éphébie antique des origines à 31 avant J.C.*, *Travaux et mémoires*, 13 (1962), 349-350.

Petropoulos J.C.B, *Greek Magic, Ancient, Medieval and Modern*, Routledge Publishing, London-New York, 2008.

Pleket H., “Some aspects of the History of the Athletic Guilds”, *ZPE* 10 (1973) 197-227.

Pleket H., “Games, prices and ideology. Some aspects of the History of Sports in the Greco-Roman world”, *Stadion* (1) 1975, 49-89.

Poliakoff M., “Guilds of Performers and Athletes: bureaucracy, rewards and privileges”, *JRA* 2 (1989) 295-298.

Poliakoff M., “Stadium and arena: reflections on reek, Roman and Contemporary Social History”, *Olympica* 2 (1993) 67-78.

Pollak K., *Η ιατρική στην αρχαιότητα*, Μαυρουδής Αιμ. (μτφρ.), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2007.

Rainfurt A., *Zur Quellenkritik von Galens Protreptikos*, Freiburg, 1905.

Reardon B.P., *Courants littéraires grecs des IIe et IIIe siècles après J.C.*, Les Belles Lettres, Paris, 1971.

Reinmuth O.W., *The Ephebic Inscriptions of the Fourth Century B.C.*, Brill, Leiden, 1971.

Renfrew J., “Food for Athletes and Gods”, στο: Raschke W.J. (επιμ), *Archaeology of the Olympics*, Madison, London, 1988, 174-184.

Robinson R.S. , *Sources of the History of Greek Athletics*, Ares Publ., Chicago, 1979.

Romano D.E., “Boycotts, bribes and fines. The ancient Olympic Games”, *CJ* 47 (1951-1952) 10-21.

Shelton J., «Παράδοξο», *ZPE* 77 (1989) 205-210.

Singer P.N., *Galen: selected works. A new translation by P.N. Singer*, Oxford University Press, Oxford – New York, 1997.

Smith W., *The hippocratic tradition*, Cornell University Press, Electronic edition, revised , 2002. Διαθέσιμο στο:

<https://www.biusante.parisdescartes.fr/ressources/pdf/medicina-hippo2.pdf>

(ημερομηνία ανάκτησης 20/10/2023).

Sullivan. R., “Thales to Galen: A Brief Journey through rational medical philosophy in ancient Greece. Galenic medicine”, *Proc. R. Coll. Physicians. Edinb* 26 (1996) 487-499.

Thomas Ed., *The medicine ball*, 2002. Διαθέσιμο στο: <http://theleanberets.com/wp-content/uploads/2017/02/2002-The-Medicine-Ball-THOMAS.pdf>
(ημ/νία ανάκτησης: 5/10/2023).

Thuillier J.P., “Le programme hippique des jeux romains. Une curieuse absence”, *REL* 65 (1987) 53-73.

Thuillier J.P., *Sport im Antiken Rom*, Wissenschaft Buchgesell, Frankfurt, 1989.

Van Nijf O., “The Roman Olympics” , στο: Kaila M., This G., Theodoropoulou H. κ.ά. (επιμ.), στο *Υε Κύε, Οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην Αρχαιότητα*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα, 2004, 183-213.

Watson L., *Magic in the ancient Greece*, Bloomsbury Academic, London, 2008.

Weiler I., “Der “Niedergang” und das Ende der Olympischen Spiele in der Forschung”, *Grazer Beitrage* 12/13 (1985) 235-263.

Weiler I., “Korruption in der olympischen Agonistik und die diplomatische Mission des Hypereides in Olympia”, στο: Rizakis A.D. (επιμ.) *Achaia und Elis in der Antike. Akten des 1. Internationalen Symposiums, Athen 19-21 Mai 1989* (*Μελετήματα* 13), Αθήνα 1991, 87-92.

Weiler I., “Philostrats Gedanken über den Verfall des Sports”, στο: Bachleitner R., Redl S. (επιμ.), *Sportwirklichkeit*. Fs. Niedermann E., Wien, 1981, 97-105.

Young D.C., “Professionalism and Amateurism in Archaic and Classical Greek Athletics, *AncW*, 7 (1983) 45-51.

Ανεζίρη Σ. (επιμ.), *Ανθολόγιο – επιλογή επιγραφών και παπύρων της ελληνοιστικής και ρωμαϊκής περιόδου*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2018.

Αλμπανίδης Ε., *Ιστορία της άθλησης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*, εκδ. Σάλτο, Θεσσαλονίκη, 2004.

Αναστασίου Α., «Η διατροφή και η χρήση της ως μέσο καλύτερης επίδοσης κατά την άθληση στους αρχαίους χρόνους», *2^ο αθλητιατρικό συνέδριο Β. Ελλάδος – Θεσσαλονίκης*, 1992, 68-75.

Αναστασίου Α., «Προληπτική ιατρική και διατροφή στο πλαίσιο της άθλησης κατά τους αρχαίους χρόνους», *Φυσική Αγωγή και Αθλητισμός*, 43 (1999) 51-54.

Ανδριόπουλος Δ., *Αιτιότητα - Η θεμελιώδης έννοια της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 2003.

Αρβανιτάκης Α., *Αγών*, Θεσσαλονίκη, 1989.

Αρβανιτάκης Τ., *Πλάτων: περί της κινήσεως: η κίνηση στο έργο του Πλάτωνα*, εκδόσεις Ζήτρος, Αθήνα, 1996.

Βακαλούδη Α., «Η εξέλιξη της μαγείας στην αρχαία Ελλάδα», στο: Αβαγιανού Α. (επιμ.) *Η μαγεία στην αρχαία Ελλάδα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008, 145-169.

Γιαννικόπουλος Α., «Πότε άρχισε ο θεσμός της εφηβείας», *Αρχαιολογία* 35 (1990) 64-73.

Γιάτσης Σ., *Ιστορία της άθλησης και των αγώνων στον ελληνικό κόσμο κατά τους ελληνορωμαϊκούς, τους βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους*, εκδ. Αθλότυπο, Θεσσαλονίκη, 2000.

Γογγάκη Κ., *Οι αντιλήψεις των αρχαίων για τον αθλητισμό*, εκδ. Τυπωθήτω - Δαρδανός, Αθήνα, 2005.

Ήραντος Κ., *Αθλητισμός και Κοινωνία*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1988.

Κακριδής Φ., «Ελληνική ρητορεία στη Ρώμη των αυτοκρατορικών χρόνων», στο: *Πρακτικά Στ' Πανελληνίου συμποσίου Λατινικών σπουδών*, Ιωάννινα 2001, 159-193.

Κιτρινιάρης Κ., *Φιλόστρατου Γυμναστικός*, εκδ. Πατσιλινάκου, Αθήνα, 1961.

Κορομηλά Μ., *Έν τῷ σταδίῳ*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, 2004.

Κοσμητούδης Δ., Γιαννάκης Θ., «Η αθλητική προπόνηση των αρχαίων Ελλήνων», *Κινησιολογία* 2.2 (1997) 115-125.

Κύρκος Β., «Η πορεία του αθλητισμού στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια», στο: Γιαλούρης Ν. (επιμ.), *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες στην αρχαία Ελλάδα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1982, 275-286.

Μαρκέτος Σ., *Εικονογραφημένη Ιστορία της Ιατρικής*, εκδ. Ζήτα, Αθήνα, 1993.

Μουρατίδης Ι., *Ιστορία φυσικής αγωγής και αθλητισμού του αρχαίου κόσμου*, Θεσσαλονίκη, 2010.

Μουρατίδης Ι., *Ιστορία φυσικής αγωγής*, Θεσσαλονίκη, 2000.

Νήμας Θ., *Αθλητική Ιστορία των Ελλήνων*, εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2021.

Παπαθωμάς Α., *Εισαγωγή στην Παπυρολογία*, εκδ. Σίλλυβος, Αθήνα, 2016.

Παυλίνης Ε., *Ιστορία της γυμναστικής*, Αθήναι, 1927 – «Επανεκδοση υπό της Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής Θεσσαλονίκης», Θεσσαλονίκη, 1977.

Παυλογιάννης Ον., Κονιτσιώτης Σ., Γερούλανος Σ., «Μορφές της υγιεινής τέχνης κατά τα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια. Η συνάντηση ιατρικής και γυμναστικής επιστήμης», *Ιατρική* 81,3 (2002) 265-270.

Ροντογιάννη Λ., κ.ά., «Ο Ξενοφάνης και οι αμοιβές των αθλητών», *Αθλητική απόδοση και υγεία* 1 (1999) 293-308.

Σταμπουλής Χ., *Αρχαίος Ελληνικός Αθλητισμός – Ιδεώδες και πραγματικότητα*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα, 1995.

Χανιώτης Α., «Σαν την άδικη κατάρα. Η αρχαιολογία μιας παρομοίωσης», στο: Αβαγιανού Α. (επιμ.) *Η μαγεία στην αρχαία Ελλάδα*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008, 49–79.

Χατζηγεφραιμίδης Ειρ., *Οι Ολυμπιακοί Αγώνες πριν την κατάργησή τους - 393 / 426 μ.Χ.*, (πρόλογος: Γιάτσης Σ.), εκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2005.

Χουλιάρá - Ραΐου Ε., «Στο περιθώριο των μεγάλων συγγραφέων, άρωμα παιδείας από του Ελληνικούς παπύρους της Ρωμαϊκής Αιγύπτου», στο: *Πρακτικά Στ' Πανελληνίου συμποσίου Λατινικών σπουδών*, Ιωάννινα 2001, 104-125.

Χρυσάφης Ι., *Η γυμναστική των αρχαίων*, εκδ. Εθνικής Ακαδημίας Σωματικής Αγωγής, Αθήνα, 1965.